

اور مو کیتابخاناسی

"وان" گۆلونون جنوبو اولموش "خوبوشکیه" یئرلرینین خلقلری داخلینده ده همین معنادا ایشلنمیشدیر. آدلارینی چکدیگیمیز بو اراضینین اساس قسمتی "قوتی و لوللوییلرین" یاشادیقلاری اراضیدن اولموشدور.^۱ دئمک، باشچی و یا شاه معناسیندا کاسسیلر داخلینده ایشلنمیش "یانزی" کلمه سی همین معنادا کاسسیلرین قونشوسو و سويداشی اولموش قوتی - لوللوی خلقلری داخلینده ده معمول اولوب ایشلنمیشدیر.

ان قدیم دؤورلردن التصاقی و تورک دیللی خلقلر داخلینده باشچیلار، بؤیوکلر، ایگیت و قهرمانلار و شاهلارا احترام و حرمت علامتی اولاراق، اونلارین آدلارینین اولین "ار" (ایگیت - قهرمان) کلمه سینی علاوه ائدردیله. مثلاً همین بحث ائتدیگیمیز بو دؤورلرده یاشامیش تورک ائللرینین باشچسی "تونقا" یا "ارتونقا" و حتی ایکی قات حرمت علامتی اولاراق، "آلپ ارتونقا" دئییردیله کی، سؤزوده تورک کلمه سی و "ایگیت، قوچاق" معناسیندا ایدی. هابئله تورک باشچسی آدی اولموش "سلان" (شیر) آدینین اولین "ار" سؤزونو آرتیراراق، "ارسلان" و "آلپ" کلمه سینی ده علاوه ائده رک مشهور "آلپ ارسلان" مرکب کلمه سی میدانا گلیمیشدیر. حتی بو گون دیلیمیزده ایشله نن "آسلان" - شیر - (اوغلان آدی) سؤزو "ار + سلان" سؤزلریندن یارانان بیر کلمه دیر کی، اونلاردان "ر" = "R" سسی اختصار اولموش و "E = I" سسی "سلان" کلمه سنین قالین سایطی تأثیرینده قالین "A = آ" یا چئوریلهرک، "آسلان" شکلینه دوشموشدور. همین وضعیّت "یانزی" کلمه سی باره ده اولموشدور، یعنی قوتی - لوللوی لر داخلینده شاه معناسیندا ایشلنمیش "یانزی" کلمه سنین اولین احترام علامتی علاوه ائده رک "ار + یانزی" شکلینه دوشموشدور، بو کلمه لر ایسه عصرلر بویو خلق طرفیندن چوخ ایشلنمک نتیجه سینده "ی" و "ر" سسلرینین یئرلری دال - قاباق اولموش (بو حال تورک دیللرینده چوخ باش وئرمیش و وئرمکده دیر. مثلاً: تورپاق = تورپاق. کۆرپو = کۆپر و ...) و "ی" صامیتی "ی" سسلی سینه چئوریلهرک، (البته اگر آسوری منبعلریندن دوزگون اوخونموش اولسا و بو سس ده ییشیلمه سینده معین سیاسی مقصد و هدف اولمامیش اولسا)، "ایرانزی" = "ایرانزو" شکلینه دوشموشدور.

اورارتو حکومتیله بو گونکو آذربایجانین علاقهلری بونونلا بیتمیر. اولاً اورارتولار بو گونکو ماکو، قره ضیاالدین، ائواوغلو، خوی، سلماس و گونئی اراضیسینی بو زاماندان بیر مدّت سونرالارا قدر اشغال ائتمیشلر و بیز یئرینده بو باره ده دانیشاجاییق، ایکینجیسی اورارتولار معین فاصله لرده آذربایجانین داها شرقی تورپاقلارینا، داها درینلیکلرینه، موقتی ده اولسا، هجوم ائتمیشلر. بو هجوملار باره ده یئرینده دانیشیلاجاقدیر.

□ □ □

[ش - ۵۸] ماننا - ماد اهاالیسینین آسوریلر طرفیندن زورلا کؤچورولمه سی،

نئینوا دیوار ناخیشلاریندان، م.ق. ۷ - نجی یوزایللیک.

ماننا حکومتینین قورولوشو، اقتصادی و سیاسی

تاریخی سندلر گؤسته ریر کی، ماننا اهاالیسی هم مالدارلیق، همده اکین چیلیکله مشغول ایدیلر. قویون، کئچی، اینک، اؤکوز، ائشک، آت، دوه، ایکی کؤهنلی دوه و ... بئجرتمک ماننا توپلومونون اساس اقتصادی اهرملریندن ایدی. بوندان علاوه ماننالیلار باغدارلیقلادا مشغول اولموشلار. بئله کی، سونرا گؤره جه گیمیز کیمی، میلاددان ۷۱۴ ایل اول آسوری شاهی ایکینجی سارقون ماننا تورپاقلاری طریقيله اورارتو حکومتی علیهینه یوروش ائدرکن، ماننالیلار اونون اوردولارینین اونو و شرابینی تأمین ائتمیشلر. بعضی تاریخچیلر تورات کتابیندا آدی چکیلیمیش "میننیت - Minnit" بوغداسینی ماننا بوغداسی بیلیرلر و دوغرونداندا ماننانین بوغداسی معروف ایدی و ایندی ده آذربایجان بوغدا مرکزیدیر.

سون زامانلاردا "ساققیز" شهرینین ۲۴ کیلومتر شرقینده یئرله شن "زئوه" کندی اطرافیندا بیر خزینه کشف اولموشدور کی، م.ق ۷ - ۸ - ۹ - نجی عصرلره عاید دیر. بو تورپاقلار ماننا حکومتینین جزو و ایدی. زئوه تپه لری احتمال حربی قالا اولموشدور. همین "زئوه" تپه لرینده کی قازینتیلاردان کشف اولموش شیلر ماننا صنعتکارلارینین هنری، اوستادلیغی، و ده میر اوزه رینده مهارتله ایشله مه لریندن حکایت ائدیر.

ایستر آسوری، ایسترسه اورارتو منبع لری، جزئی فرقله، او دؤور بوگونکو آذربایجان تورپاقلاریندا اولان حکومتی "ماننا - Manna" آدلاندیرمیشلار. بو منبعلر ماننالاردان علاوه آیری قبیله و خلقلرین ده آدلارینی آپارمیشلار کی، ماننا حکومتینین ترکیبینه داخل ایمیشلر. بونولا برابر

هامان لوللوبي، قوتتى و ماننا خلقلرى بو حكومتين اساس تمل داشىنى قويوشلار. بو خلقلردن دانىشاركن اونلاردىمۇ وجود اولموش اجتماعى قورولوش و اونون دئموكراتىك خصوصيتلرىندىن دانىشمىشىق. بو دئموكراتىك اداره اوصولو، او خلقلردن ماننا حكومتينه ارث قالمىشىدىر. بونا گۆرەدە ماننا حكومتينده گىنىش خلق كوتلەلىرى جدى شكىلدە اجتماعى ايشلاردا اشتراك ائتمىشىدىر. حتى بعضى منبعلىرى قىد ائدىرلىرىكى، بحث اولونان بو دۆورده ماننا خلقي مستبد بىر رهبرلىرى عليهينه قىام ائتمىشلىرى، حالبوكى، بئله بىر حال او زامانكى قونشو دۆولتلاردا گۆرونمەمىشىدىر. بو حال ابتدائىي دئموكراتىك اوصول ادارهنين نتيجه سىدىر.^۱ بو رهبر سونرا گۆرەجه گىمىز كىمى، ماننا شاھى "آزا - Aza" اولموشدور.

دئمك، اينسانلاردا آزادلىق، تضىيق و فشارين اولماماسى ماننا دۆولتى قورولوشونون اساس و تمل خصوصيتلرىندىن اولموشدور.

دئمك، ماننا رهبرلىرى اۆلكەنى استبداد و خود رايلىك اوصول ادارهسى ايله دئىيل، شخسى فيكر و ايستكلرى اساسيندا دئىيل، شورا اساسيندا اداره ائدىردىلر، رهبرلىك آغ ساققاللار شوراسى الينده اولموش و بو شورا باشچىنين قدرتينى محدودلاشدىرمىشىدىر. بو واقىئىتى آسورى شاھى ايكىنجى سارقونون يازىلارينين بىرىندە گۆروروك. سارقون يازمىشىدىر:

"ماننا شاھى شخسا، بۆيوكلىرى، شىخلىرى، مصلحتچىلىرى، قوهوملارى، حاكملىرى و اۆلكەنى اداره ائدن باشچىلارى ايله بىرلىكدە مرزىدە اونون پشوازينى گىلمىشلىرى." داھا سونرا ماننا شاھى اوللوسونو، سارقون حربى عملياتا باشلامدان و حركت ائتمەدن قاباق، تقاضا ائتمىشىدىر كى، اونا (ماننا شاھىنا) اولموش اهانته گۆرە انتقام آلىنسىن و ماننا شاھى بو بارەدە اۆز تقاضاسىنى "اۆز مصلحتچىلىرى و اۆلكەسىنين بۆيوكلىرى" ايله مصلحتلىشىدىكن سونرا ائتدى.^۲

آسورى شاھى ايكىنجى سارقونون باشقا يازىلاريندا دا معلوم اولور كى، ماننا حكومتى "آغ ساققاللار شوراسى" واسطەسىلە اداره اولموشدور.

يوخارىدا گۆستەرىلن "بۆيوكلىرى" ماننا آغ ساققاللار شوراسى عضولرى، يئرلى باشچىلار و آغ ساققاللارين قاباقچىل لارى و سئچىلمىشلىرى، يئرلى حاكملىرى، شاھىن قوهوملارى و اطرافيندا اولانلاردان سئچىلمىش ايدى.

كئچمىشده دفعەلىر اشاره ائتدىگىمىز كىمى، بو ابتدائىي دئموكراتىك وضعىت اورتا آسيادان گلە و التصاقى دىللى ائللر، خلقلر، قىبلەلىرى، سوي بىرلشمەلىرى و توپلوملارين هامىسىندا اساس دەيىشمز اجتماعى حال و گىنىش خلق طرفيندن جدى رعايت اولونوب حياتا كئچن بىر خصوصىت اولموشدور. "هيت" ايمپىراتورلوغو توپلوموندا بو وضعىت حكم سورموشدور. هيت جمعيتىنين

۱ - ماد تاريخى، ص ۱۶۶.

۲ - ماد تاريخى، ص ۱۶۶.

شورا مجلسی "پانکوس - Pankus" آدلانمیشدیر.^۱ ماننا حکومتینده اولکه قبیله‌لر اساسیندا مختلف ایالتلره بؤلونردی آشاغیدا آدلارینی چکدیگمیز ایالتلری نمونه گؤستریمک اولار:

- ۱ - "سوریکاش - Surikaš".
- ۲ - "مئسی" (جیغاتی چایی آخارقاسینین یوخاری حیصه‌سی).
- ۳ - "اوش دیش - Ušdiš" (اورمو گؤلونون شرقی قسمتی).
- ۴ - "آراسیانشی - Arsianši" و سایره.

بو ولایتلرین هر بیرینین باشیندا آسوری منبع‌لرینین دلیله "شاکنو - Šaknu" حاکم دایانیب اورانی اداره ائدردی. بئله اجتماعی اداری اوصول گؤسته‌ریر کی، ماننالیلارین داخلینده قولدارلیق سیستمی، قونشو دؤولتلرده اولدوغو کیمی، اولمامیشدیر، نتیجه کی عمومیتله قدیم ایراندا، اسکی روم و یوناندا اولدوغو کیمی، قولدارلیق اوصول اداره‌سی اینکیشاف ائدیپ یایلمامیشدیر.

دفعه‌لرله قید ائتدیگیمیز کیمی، یئری گلیمشکن بیر داها اشاره ائدک کی، قدیم آذربایجان و حتی بوتون ایراندا، کئچمیش سووئت مارکسیست عالیم‌لرینین سؤیله‌دیکلرینین عکسینه اولاراق، قولدارلیق اجتماعی قورولوشو اوچون اقتصادی، جغرافیایی و مادی شرایط اولمامیشدیر. و اگر قونشو خلقلرین تأثیرینده بو توپلوملاردا معین قول و کۆله‌لر اولموش اولسادا، وارلی و حاکم دایره‌لرین ائولری و ملک‌لرینده خدمت اوچون معین و محدود مقداردا قوللار اولموش اولسادا، او، گئنیشلنمک عمومی اجتماعی سیستم شکللی آلمامیش و قدیم مصر و رومدا اولدوغو شکله چاتمیشدیر. دئمک اولارکی، بوتون کئچمیش سووئت تاریخچی عالیم‌لری ماننا - ماد دؤورو آذربایجان و ایراندا قولدارلیغین حاکم اولدوغونو بیر حتمی قایدا بیلیر و عنادلا اونندان مدافعه ائدیردیلر. نمونه اولاراق "ایران تاریخی اسکی زامانلاردا بو گونه قدر" اثرینین اولیندن هخامنیشلر دؤورو بؤلومونه باخماق کفایتدیر.

ماننالیلاردا موجود اولموش بو نسبی ابتدایی دئموکراسی بیر داها نشان وئریر کی، اونلارین اصللری اورتا آسیادان گلیمیشلر. سونرالار "ایشغوز" (ساکا) لاردان دانیشارکن بو خصوصیتدن گئنیش صورتده بحث ائده‌جه‌یک. البته آذربایجان لاپ اولدن تورک دنیاسینین بیر حیصه‌سی اولموشدور.

ماننا اراضیسیندن تصادفاً و یا قازینتی ایشلری نتیجه‌سینده کشف اولموش اثرلر ماننا مدنیتی نین یوکسک سوییه‌سینی گؤسته‌ریر. بیز یئرینده بو باره‌ده گئنیش دانیشاجاییق، بورادا یالنیز "زئوه" خزینه‌سینین بعضی اثرلری باره‌ده معلومات وئریریک.

"زئوه" خزینه‌سیندن تاپیلیمیش اثرلر ماننا مدنیتی نین ان گؤزل و پارلاق نمونه‌لریدیر. بونلاردا

* - ماد تاریخی، ص ۴۹۶. ۱ - ماننا - ساسانی آدلانمیشلار. بو منبع‌لر ماننالیلارین تورک‌لرینین داخلینده قولدارلیق سیستمی

ناخیشلی ساخسی قبالار، زامانینا گوره اولدوقجا گوزل ناخیشلی بوشقابلار، رنگلی و ناخیشلی قدحلر، مثال و قازیلیمیش قادین بویون باغیسی، قیزیل قولباق و حتی بعضی بوشقابلاردا هیروقلیف خطلر تاریخچیلرین نظرینی جلب ائتمکده دیر. بو یازیلار نشان و ثریر کی، ماننالیلار منطقه میزین او دؤورکو بوتون خلقلری، میللتلری و دؤولتلری کیمی خط و یازییا مالک اولموشلار، حتی آسوری قاینقلاریندان درک ائتمک اولور کی، "ماننا" دا خط و بو خطین حرفه یی خطاطلاری اولموشدور. بو خط باره ده سونرا گئنیش دانیشاجاییق.

"زئوه" نین یاخین لیقلا ریندان کشف اولموش شیلر هم ماننالیلارین اؤزلرینه خاص هنرینی گؤسته ریر، همده نشان و ثریر کی، بو اولکهنین هنری آسوری و اورارتو هنری و اینجه صنعتی ایله علاقه و رابطه ده اولموشدور.

"زئوه" خزینه سیندن الده ائدیلمیش حیات و سایطی نین هر بیرینده خصوصی هنر و تاریخی حقیقت اؤزونو گؤسته ریر. بورادا بیر اوزان ناخیشی اولان قدح باره ده بیر واقعی تی قید ائتمه گی لازیم حساب ائدیریک، اودا بوندان عبارت دیر کی، اولاً اوزانین چالیدیغی موسیقی آلتی بو گونکو تورک تار، عاشیق سازی، قازاخ تانبوراسی شکلینده دیر، ایکینجیسی، بو موسیقی آلتی یئنه ده عینی ایله بو گونکو تورک ائللری عاشیقلا رینین سازلارینی چالیدیقلاری کیمی، دؤشلرینه باسیلاراق چالیناردی. بوتون بونلار آچیق شکیلده بیر طرفدن ماننا مدنی تی نین اورتا آسیا و اسکی تورک مدنی تی ایله باغلیلیغینی، ایکینجی طرفدن بو گونکو عاشیق سازلارینین تورک ائللری داخلینده اولدوقجا قدیم دؤورلردن، میلاددان نئچه مین ایل اولدن اولدوغونو گؤسته ریر.

دئمک، بو گونکو تار و عاشیق سازی اصیل قدیم التصاقی دیللی و تورک دیللی خلقلرین میللی موسیقی آلتی اولموشدور. "زئوه" خزینه سی اثرلری باره ده سونرا گئنیش دانیشاجاییق، بورادا بونودا علاوه ائدک کی، ماننا مدنی تی نین نمونه لری و نشانه لری اولان "زئوه" خزینه سینین شاه اثرلری گؤسته ریر کی، "ماننا" مدنی تی یاخین شرق منطقه سینده، ان یوکسک مدنی تیلردن بیری اولموش، بو گونکو ایران اراضی سینده ان قدیم و اوچ مین ایله قدر دوام ائتمیش ایلام مدنی تی نین ائله اهمی تی قول و حیصه لریندن بیری اولموشدور کی، سونرالار یارانا جاق هخامنیشلر - پارسلارین مدنی تی و هنری اوچون یول گؤستر میش، اونا اؤرنک و نمونه اولموشدور. بورادا "ویل دورانت" ین دئدی کلری بیر داها نظردا جانلانی ر کی، دئمیش دیر:

بو واقعی تی "زئوه" دن تاپیل میش قیزیل بیر لؤوحه ده کی آلتی دفعه تکرار اولموش بیر صحنه نین: "آسلانلا بیر نفرین دؤیوشمه سی"، تخت جمشید دن اولان "شاهین افسانه وی حیوانلار دؤیوشمه سی" صحنه سی ایله مقایسه سینده آیدین گؤروروک. "زئوه" دن تاپیلان لؤوحه شبهه سیز م.ق ۱۵۰۰ - ۲۰۰۰ ایل، شاید داها دا قاباقلار یاران میشدیر، لاکین تخت - جمشید صحنه سی م.ق ۵ - ۴ عصر اوللرین یادگاریدیر. دئمک، شبهه سیز تخت - جمشید صنعتکارلاری ماننا صنعتینی تقلید و اقتباس ائتمیشلر.

"آریسلر مدنیّت یارادان اولمامیش، اونو یاخین شرقین سومثر - ایلام مدنیّتیندن اقتباس ائتمیشلر".^۱

"زئوه" دن تاپیلیمیش فیل دیشینده قازیلیمیش لؤوحه و مقدس آغاج اطرافیندا ایکسی آسلانین ناخیشی دااو لؤوحه لر و هنر نمونه لریندن دیر کی، خصوصیه سونراکی یاخین شرق مدنیّتلرینه، او جمله دن هخامنیش مدنیّتینه جدی تأثیر گوستریمیشدیر.

ماننا مدنیّتی نین تأثیری ایران و یاخین شرقله محدودلاشماییر. یئددی مشهور کئچمیش سووئت تاریخ چیلری ماننا مدنیّتینین چوخ اوزاق ائللره تأثیری باره ده یازمیشلار:

"ماننا هنری ماد، پارس و حتی "یورازی" بوزقیرلارینین ایسکیتلری مدنیّتینه بئله گوجلر تأثیر و نفوذ ائتمیشدیر".^۲

[ش - ۵۹] تخت جمشید، شاهین افسانوی حیوانلا دؤیوشو.

۱ - باخ: کتابین اولین.

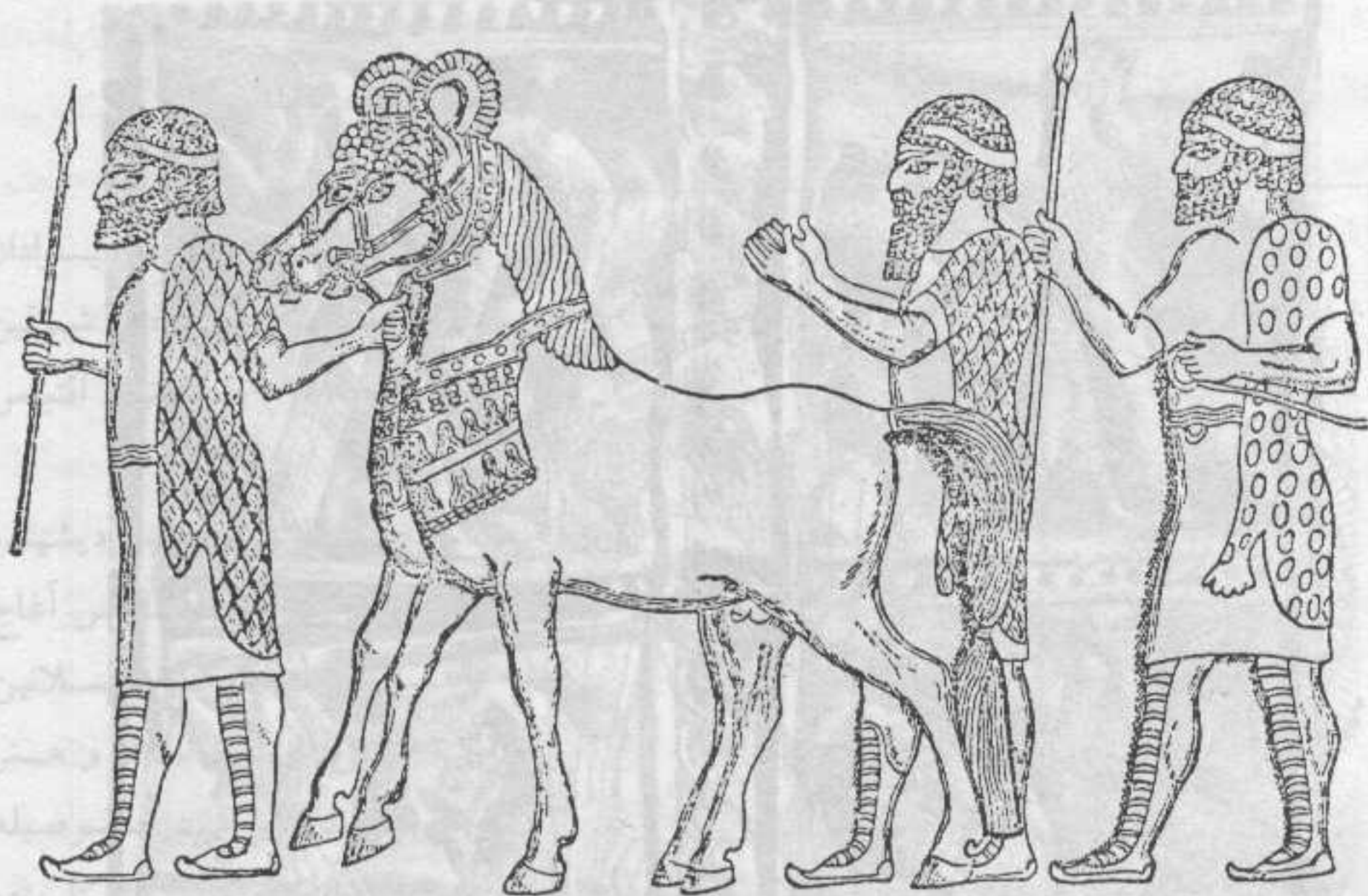
۲ - ایران تاریخی اسکی زاماندا برونه قدر، ص ۵۹.

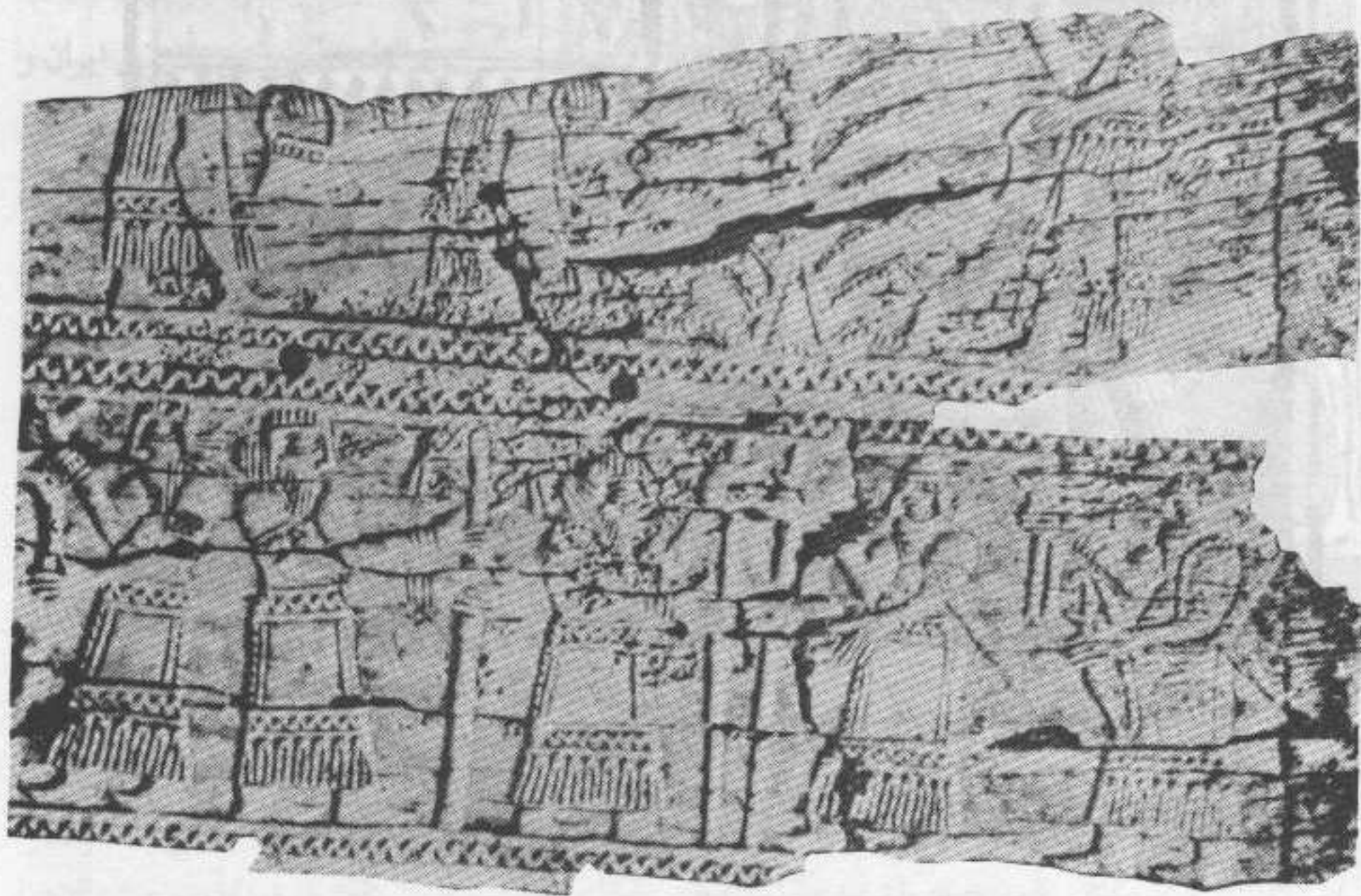
[ش - ۶۰] زئو، قىزل ئۇوچە، بىر آسورى آسلانلا دۇيوشور.

دەريغا رەسلىرىگە مەلۇمات بېرىدۇ ۲۲ [ش - ۶۰] ماننا شامىر آسورى كۆرسىتىدۇ.

تارىخ ئاتىلىدۇ، مەرقىم، بىلىمى خەلىق.

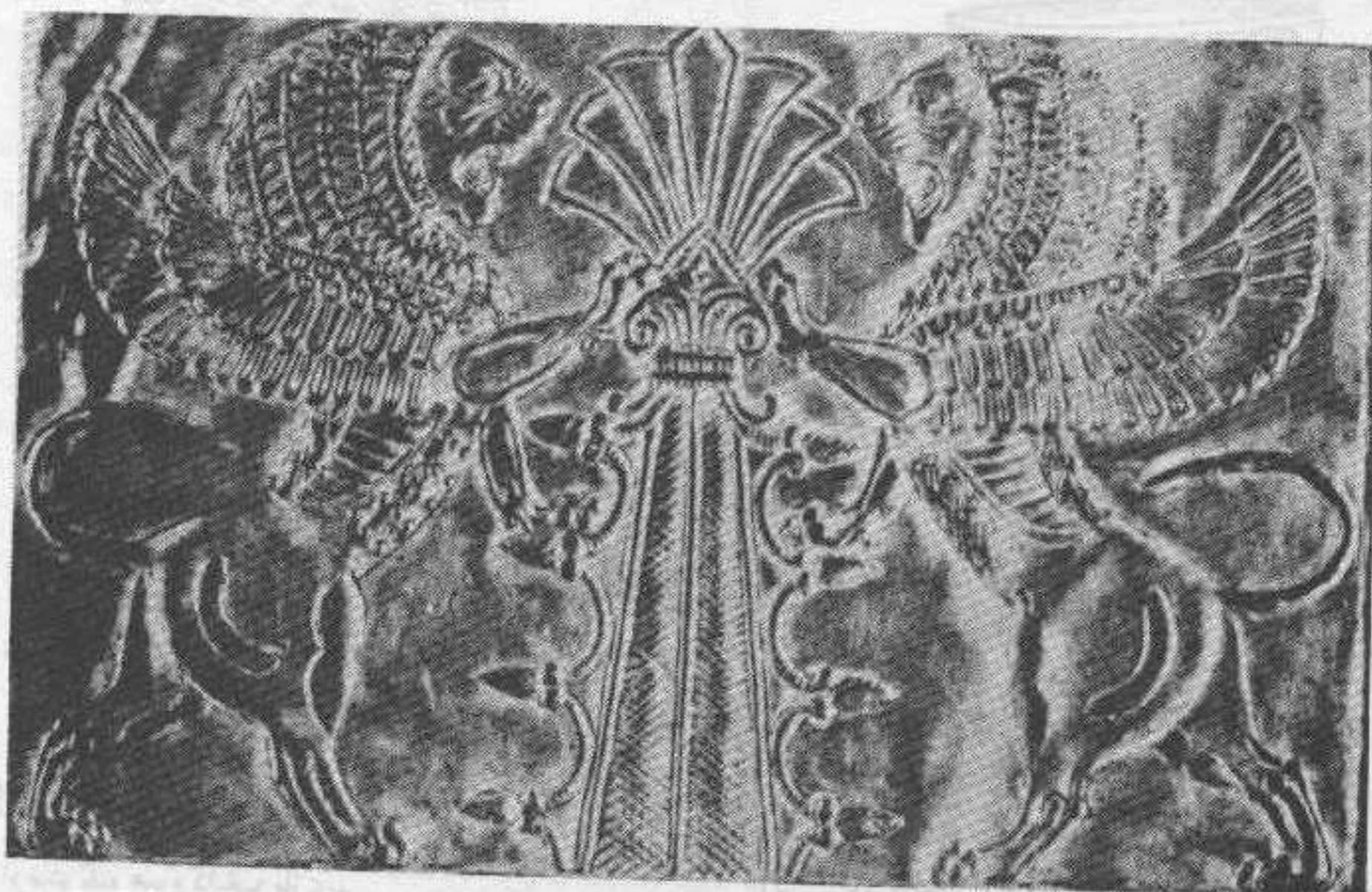
[ش - ۶۱] ماننلار و یامادلار، آسوری ناخیشلاریندان. (م.ق. ۸ - نجی عصرین سونو)

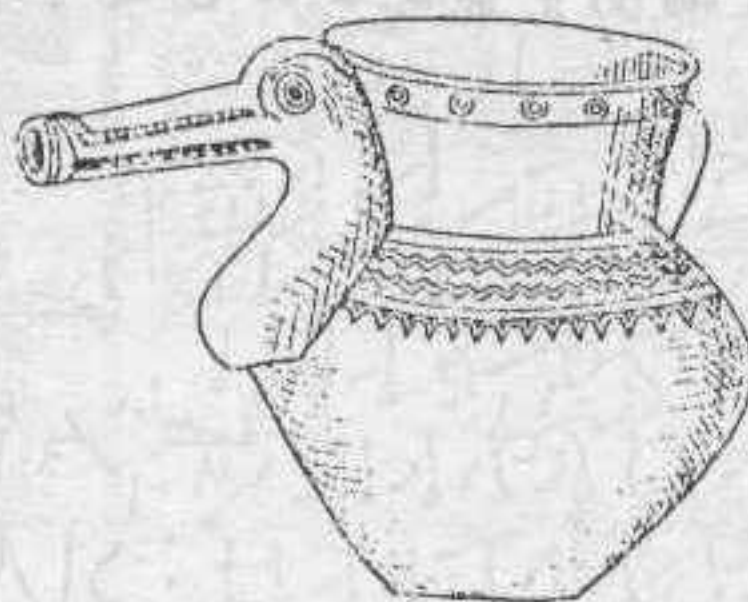
[ش - ۶۲] فیل دیشینده قازیلیمیش لؤوحه.

۱- یان کالین اولمیش

۲- ایران تورکلرینین اسکی تاریخی "ایسلاما قدر" ۲۰۸

[ش - ۶۳] زئو، قیزیل صحیفه، مقدس آغاچین ایکی طرفینده ایکی آسلان

ش. ۶۴) گۆزل ساخسى قاب، ماننا،
م.ق. ۱ - ينجى مين ايلليگين اوللرى.

[ش - ۶۵] مانتا شاهي آسوري گنيمينه،
مفرغ قابدا ناخيش، م. ق. ۸ - ينجى عصر

[ش - ۷۰] ماننا اوخ آتانی، مفرغ قابدا ناخیش،
م.ق. ۸ - پنجی عصر.

[ش - ۶۹] ماننا اوزانی بابیل گنیمینده،
مفرغ قابدا ناخیش، م.ق. ۸ - پنجی عصر.

[ش - ۷۱] ۱۳۷۵ - نجی ایلده اهرله مشگین آراسینداکی اراضینین بیر متر یئر آلتیندان تاپیلیمیش مینلرجه داش قازما

لؤوحه لرین ایکیسیندن شکیل. بورادان قیزیل شنیلرده تاپیلیمیشدیر.

یازیلار چوخ احتمال اورخون الیفباسینین خصوصی خطیدیر.

□ ماد بیرلیگی و دؤولتینین یارانما شرایطی

گۆردوک کی، ماننا حکومتینین رهبرلرینین سیاستی ماننا حکومتینی گوجلندیردی، اونو آسوری و اورارتو هجوملاریندان ساخلادی. بونونلا بیرلیکده ماننا حکومتی بوگونکو آذربایجان و مرکزی مادی بونون خلقلرینی احاطه ائتمیردی. ماننا حکومتینین بئله بیر بیرلیگی یاراتماغا قدرتی ده یوخایدی. بو ایش معین زامان و شرایط طلب ائدیردی. بئله بیر شرایط آسوریلرین ایکی هجومو آراسینداکی فاصلهایدی. بو فاصله میلاددان ۷۸۸ ایل اولدن (سشمیرامیس و اوغلو آداد نئرارینین هجومو زامانی) ۷۴۵ - نجی ایل میلاددان اوله (آسوریلرین تازا هجوملارینین باشلانیدیگی ایل) قدر اولان زامانایدی. بو آراملیق فاصله سینده ماننا حکومتی اوزونون شرقی و جنوبونداکی قبیله لرله یاخینلاشیب، اونلاری جذب ائتمک امکانی الده ائتدی.

بو قیرخ نئچه ایل فاصله سینده، اورارتولارین زیانینا اولاراق، ماننا حکومتی گوجلندی، قبیله لر آراسیندا بیرلیک آنلاشمالاری قوتلندی، لاکین آسوریلرین ایکینجی هجوملاری بو بیرلیگی هده لمه گه باشلادی.

نئجه کی گۆستریمیشیک، آسوریلرین ماننلار علیه نه نؤبتی هجومو میلاددان ۸۳۴ ایل اول باشلانمیش و ۷۸۸ - نجی ایل میلاددان قاباق باشا چاتمیش، یعنی ۴۶ ایل سورموشدور. آسوریلرین ایکینجی هجومو ایسه میلاددان اول ۵ - ۷۴۴ - نجی ایلدن ۶۷۸ - نجی ایل میلاددان اوله قدر، یعنی تقریباً ۶۷ ایل دوام ائتمیشدیر. آسوریلرین بو هجوملاری، گۆره جه گیمیز کیمی، داها شدتلی و داها ویران ائدیجی اولموشدور. بو دؤیوشلرده ماننالیلا میثیل سیز رشادت، جسارت و مردلیک گۆستره رک، اوزلرینی آسوریلرین ظلمو و حاکمیتیندن نجات وئرمیش و بو ایشده منطقه نین باشقا ازیلمیش خلقلرینه اؤرنک اولموشلار. ماننالیلارین بو رشادت و مردلیگینی اونلارین دشمنی اولان آسوریلر بئله اؤز لؤوچه لری و اثرلرینده دؤنه - دؤنه قید ائتمیشلر. بونون بو حقیقتلری مشهور یونان تاریخچیسی "هئروودوت" دا قید ائتمیشدیر.

بو دؤورده، یعنی میلاددان ۷ - ۸ عصر اول، ماننا حکومتینین اساسینی تشکیل ائدن قوتتی، لوللوبی و آسیانی ائللردن گلمیش کیچیک خلقلردن علاوه، بوگونکو آذربایجانین اطراف یئرلرینده مختلف قبیله لرده یاشاییردی لار کی، هر بیر یسینین اؤز باشچیسی اولموشدور.

بوندان اوللر و بو عصرلر بو کیچیک خلقلر و اونلارین باشچیلاری بیرنؤوع مستقل یاشایار و خارجی هجوملار زامانی چوخ وقت هجوم ائده نه باش اگیب موقت اولاراق، تابع اولار و وئرگیلر وئرمیشلر. اسکی دؤورانین مختلف تاریخچیلری آغیزلار و روایتلردن ائشیتدی کلری و یا کیتابلاردا اوخودوقلاری افسانه لر اساسیندا بو کیچیک امیرلرین بیرینی بؤیودوب اونو بونون مادلارین حاکمی و یا شاهی گۆستریمیشلر. بو تاریخچیلر قوتتی، لوللوبی و ماننا دؤورو حادثه لریندن عصرلرجه سونرا یاشادیقلاری اوچون، حادثه لری، اینسان و یئر آدلاری و سایره نی چوخ حاللاردا بیر - بیرینه

قاریشدیرمیش، افسانه‌لری تاریخی حادثه‌لر گؤستریش و حقیقتده تاریخی واقعیتلر باشقا جور اولموشدور.

میلاددان قاباق ۱۰ - ۹ - ۸ - ۷ - نجی عصرلرده ماننا و ماد تورپاقلاریندا گؤستریدیگیمیز کیچیک امیرلیکلر بیر نؤوع مستقل اولموشلار. بو کیچیک امیرلیکلر و خلقلر داخلینده ابتدایی حیات وضعیتی حکم سورموش و قولدارلیقدان اثر و نشانه اولمامیشدیر. بو کیچیک قبیله‌لر، خلقلر و ائللر خارجی هجوملار زامانی، طبیعی اولاراق، معمولاً اؤز داخلی اختلافلارینی بیر کنار قویاراق، بیر - بیرینه یاخینلاشار و واحد دشمن مقابلینده گوجلندیلر. آسوری شاهلاری اؤز کتیبه‌لری و یازیلاریندا ماد دؤیوشوچولرینی قوتلی، رشادتلی و قهرمان تصویر ائتمیشلر. تامیله داغینیق و بیر - بیرینه دشمن اولان کیچیک خلقلرین دؤیوشچولری نئجه قوتلی، رشادتلی و ایگیت اولایلدیلر؟ بو قوت و رشادت واحد دشمن مقابلینده کی واقعی، حقیقی و قلدن اولان بیرلیگین محصولوایدی. خارجی هجوملار بو کیچیک و بیر - بیریندن آیری و حتی بیر - بیرله دشمن خلقلری طبیعی اولاراق، بیر - بیرینه یاخینلاشدیریر، بیر - بیرینه باغلایب بیرلشدیریر و کیچیک اختلافلاری اونوتدوروردو. بوتون بو جریانلاردا بو کیچیک قبیله، ائل و یا امیرلیکلر داخلینده آغ ساققاللار شوراسی اؤز ایشینه دوام ائتمیش دیر. هئچ شبهه‌سیز بو دؤورلرده، همیشه اولدوغو کیمی، بو کیچیک طایفا، ائل و امیرلیکلر آراسیندا آراسیرا محلی اختلافلار و حتی توققوشمالاردا باش وئیریدی. یئنه ده شبهه‌سیز بو قبیله‌لرده اولان نسبی دئموکراسی، سئچکی، آغ ساققاللار شوراسی و سایره عینی شکیلده و سویه‌ده اولمامیش و هر بیر ائل و سوی‌دا اؤزلرینه خاص شکیلده اولموشدور. بو نسبی آزادلیق هر بیر شکیلده اولموشدورسا، میلاددان ۸ - ۷ عصر اول ماننا قبیله‌لرینی قوتلندیرمیش، دؤیوشچولرینین قهرمان و فداکار اولماسینا سبب اولموش و آسوریلرین قولدارلیق سیستمینده اینله‌ین کؤله‌لر و حتی دؤیوشچولرینین دقتینی جلب ائتمیشدیر. ماننا دؤیوشچولری مزدلو، کؤله، ایمانسیز، زورلا، پول و قارین خاطرینه دؤیوشن دئییل، عمومیتله کؤنوللو، اؤز آزادلیقلاری، حیاتلاری، وطن و میللی وارلیقلاریندان دفاع ائدن دؤیوشچولر اولموشلار.

بوتون بونلارلا بیرلیکده قید اولونمالیدیر کی، آسوریلرین ایکی هجومو فاصله‌سینده، خارجی خطرین اولماماسی اوجوندان قبیله باشچیلاری آراسیندا اختلافلار آرتیر و بیرلشمه‌گه مانع اولوردو، کئچمیش هجوملارین آجیسی داماقلاردان سیلینیردی. آسوریلرین ایکینجی هجومونون بیر سببی ده همین بو ائللر آراسیندا کی اختلافلار اولموشدور.

□ **آسوریلرین ایکینجی دؤور هجوملاری** م.ق ۷۴۵ دن ۶۷۸ - نجی (۶۷ ایل) آسوری حکومتینین ماننا تورپاقلارینا ایکینجی دؤور هجومو میلاددان ۷۴۴ ایل اول قدرتلی و تدبیرلی آسوری شاه‌ی "III تیقلت پيله‌سر" طرفیندن "نامار" یئرلرینه باشلاندى. اوللر اشاره

ائتدیگیمیز کیمی، آسوریلر، ماننا اراضیسینه هجوم ائتدیگده، یاخیب یانديرار، قیریب اولدورر، تالایار و اسیر ائدیپ آپاراردیلار، لاکین تیقلت پيله سر بو سیاستی ده ییشدی، او مقاومت گؤسته رنلری قیلینجدا کئچیرتدی، ساده خلقي ايسه یا اؤز یئرینده قویوب اونلارا آغیر وئریلر باغلایاراق، استئمار ائتدی، یادا اونلاری، گله جکده قیام و مقاومتلرینین قاباغینی آلماق اوچون، فتح ائتدیگی باشقا یئرلره کؤچورتدو و فتح ائتدیگی اوزاق یئرلرین اهالیسینی بو یئرلره سورگون ائتدی. همین کؤچورتمه مسئله سیله علاقه دار اولاراق، قید ائتمک لازیمدیر کی، آسوریلر بو هجوملاری زامانی ماننا - ماد اهالیسینین معین عده سینى کؤچوروب سوریه، فلسطین و سایره فتح ائتدیکلری یئرلره سورگون ائتمیش و او یئرلرین اهالیسیندن ماننا - ماد تورپاقلاری، بوگونکو آذربایجان اراضیسینه کؤچورتموشلر. آسوری شاهلاری بو زامانلار فلسطین یهودیلریندن ده ماد - ماننا اراضیسینه کؤچورتموشلر. (سونرا گؤره جه ییک).

بو گون آذربایجان اراضیسینده، ایستر شمالی، ایستر سه جنوبی آذربایجان اراضیسینده اولان یهودیلر یا بر زامانلاردان قالان سامی اصیللی یهودیلردن، یادا یهودی اولموش خزرلردن قالمادیرلار.

تیقلت پيله سردن قالان سیلینمش داش لؤوحه دن معلومدور کی، او "نامار"ی توتدوقدان سونرا، آسوری اوردولاری تام حاضریق و آماده لیکله "دیاله" چایینین یوخاری آخارقاسیندا یئرلشن "پارسوا" شهرى دئییه، شمالغربه (همدانین غربلری)، یعنی جنوبی "زاموا" یا دوغرو حرکت ائتدیله. بو اراضی قدیمدن قوتتى - لولوبیلرین، التصاقی دیللی ائللرین وطنی اولموشدور. هله او دؤوردن چوخ قاباقلاردان بوتون قوتتى - لولوبی و داها سونرالار ماننا - ماد اراضیسینده اولدوغو کیمی، "پارسوا" یئرلری ده کیچیک - کیچیک دؤولتلر و امیرلیکلردن عبارت ایدی. بو امیرلیکلر بانیلرینین آدلاریله آدلاناردی. اونلاردان "بیت زاتتى"، "بیت کاپسى"، "بیت سانقى = بیت کكى"، "بیت تئزکكى" نى گؤستریمک اولار.

یاد هجوملاری، او جمله دن آسوری یوروشلری دؤورو، بوتون ماننادا معمول اولدوغو کیمی، بو هجوم زامانی دا اهالی داغلاردا و اولدن حاضرلادیقلاری کؤهوللرده، وار - دؤولت و مال - قاراایلا بیرلیکده گیزلندیله و بعضیلری دؤیوش و مقاومت اوچون قالالارا سیغیندیله. آسوری اوردولاری اهالیدن بوش قالان کندلری غارت ائتدیگدن سونرا، اودلاییب یانديردیله، اله دوشن شخصلری اسیر ائدیپ قولو باغلی آپاردیلار.

"پارسوا" نین شاهى "توناکو" ^۱ آدلى بیر شخص ایدی. بو شاه "قیزیل بوندا" (قیيله داغی) دا یئرلشن حربی "کیت پاتیا" قالاسینی، قونشوسو "پیت آبدادان" شاهلیغیندان زورلا آلدی. آسوریلرین لؤوحه لرینده گؤسته ریلیر کی، اونلار آدلاری آشاغیدا گؤسته ریلن یاشاییش یئرلرینی توتموشلار. بو

۱ - بو و بئرینده گوردویوموز "دونکی" شخص آدلاری افراسیابین اصیل آدی "نونقا" ایله عینی کؤکدندیر.

یئرلر شاید "توناکو" نون ایدی: "نیکور = نیککور"، "ساسیاشو"، "توتاشدی"، "کوشیاناش"، "خارشو"، "شاناشتیکو"، "کیش کی تارا"، "خارشای"، "ایوباک، ... تیقلت پیله سر بورادان چوخلو آت، قاطر، قویون، کتچی، اوکوز، اینک، جامیش، ایکی کؤهه نلی دوه و ... غارت ائتدی و چوخلو صنعتکارلار و تیکینتی اوستالارینی اسیر کیمی آپاردی.

آسوریلر پارسوانین "بیت زاتتی" امیرلیگینین شاهی "کاکی"، هابثله "بیت سانکی" امیرلیگینین شاهی "می تاکی" انی اسیر ائتدیلر، قالان شاهلار ایسه، اؤز آداملاری ایله داغلاردا و کؤهولرده گیزلندیلر. آسوریلر مقاومت گؤسترنلری اشکنجه ایله اؤلدوردولر و یا نئیزه یه اوتورتدولار. تیقلت پیله سرین توتدوغو بو ماننا - ماد تورپاقلارینین بیر حیصه سی آسوری اراضیسینه یاپیشاراق، "پارسوا" حاکملیگی آدلاندى، مرکزی ایسه "نیکور - Nikur" اولدو.

تیقلت پیله سر کئچمیشلره نسبت تازا مئتودلاردان استفاده ائتدی. مثلاً "بیت زاتتی" دن توتدوغو اسیرلردن بیر عده سینین ال بارماقلارینی کسیدردی، تا دؤیوش قابیلیتینی ایتیر سینلر و سونرا اونلاری آزاد بوراخدی کی، تازا دوزه لتدیگی "پارسوا" ولایتینده اونلارین امگیندن استفاده اولونسون.

تیقلت پیله سر چالیشدی کی، ماننا اراضیسینین آسوری تورپاقلارینا ضمیمه اولمایان قسمتلرینده استثمار و وئرگی منظم شکیلده اولسون. بونون اوچون "بیت کاپسی" امیرلیگینین شاهی "باتتانو - Ballanu" عهده سینه گؤتوردو کی، امیرلیگینین ایللیک خراجی، وئرگیسی و عوارضینی اؤده سین، عوه ضینده تیقلت پیله سر اونون "کارکاریخوندیر - Karkarixundir" قالاسینا توخونمادی.

داها سونرا تیقلت پیله سر بوگونکو همدانا یاخین "اثرئزیاش" کندینی توتدو. بو کندین اهالیسی "کیشه سو - Kišessu" ولایتینین حاکمی "بی سی خادیر" ین علیینه قیام ائتمیشدیلر. یاریم سیلینمیش تیقلت پیله سرین لؤوحه سیندن داها سونرا معلوم اولور تیقلت پیله سر سونرا "آرازیاش - Araziaš" امیرلیگینین اراضیسینی آلماق ایسته دیکده، اونون باشچیسی "راماتئا - Ramatea" قاچمیشدیر. همین ناقص آسوری لؤوحه سیندن معلوم اولور کی، آسوریلر بو امیرین کندلریندن کئچمیش و چوخلو مال - قارا، آت و "باختردن" گتیریلیمیش چوخلو مقداردا لاجورد داشی الده ائدیپ آپارمیشلار. معلوم اولان "آرازیاش" امیرلیگی ماد قبیله لری بیرلیگینه داخل اولمامیش، نئجه کی "آداد نئرارى" دؤورونده ده او اتحادیه دن خارج اولموشدور.

تیقلت پیله سرین ناقص لؤوحه سینده معلوم اولور کی، اونون بو دهشتلی اوردو کئشلیگینین سون نقطه سی ماد قالاسی "زاکروتی" اولموشدور. آسوری اوردولاری بورادان قاییداندا، "دیاله" چایی نین بوخاری قولو کناریندا و دره سینده یئرله شن "سومورزو - Sumurzu" امیرلیگینین باشچیسی "تونى - Tuni" نى تابع ائدیپ اوردولارینی قیردی و اونون تورپاقلارینی، هابثله اورانین قونشوسو "بیت

همیان و "بیت باروآ" اراضیسینی بیر آسوری ولایتینه ضمیمه ائتدی. بو هجوم کئچمیش آسوری هجوملاریندان داها ویران ائدیجی ایدی. III تیقلت پيله سر مانتا تورپاقلارینی غارت و ویران ائتدیکن سونرا، اهالیسینه، امیرلرینه، "بیکنی" - دماوند - داغینا قدر بوتون ماد اولکه لرینه چئشیدلی وئرگیلر باغلاماقدان علاوه، ایلده اونلاری ۹ تون (۳۰۰ تالانت) لاجورد داشی و ۱۵ تن، (۵۰۰ تالانت) تونجدان قایریلمیش شیلر، آت و مال - قارا خراج و وئرگی وئرمه گه مجبور ائتدی. تیقلت پيله سرین بو قانلی و تالانچی محاربه لردن آشاغیداکی هدفلی اولموشدور:

۱ - آسوریلرین شرق حدودلارینی امن و تابع ائدیپ بو حالدا ساخلاماق و داغلیلارین (قوتتی و لوللویی و مانتالیلار) آسوری اراضیسینه هجومونون قاباغینی آلماق و اونلاری ازیب تابع حالدا، بیرى - بیریندن آیری حالدا ساخلاماق. بو داغلیلارین بو تاریخدن ۱۴۰۰ ایل اولکی نماینده لری و بابالاری اولموش قوتتیلرین بابیلده کی ۹۱ ایللیک حاکمیتلری دؤورو سامیلرله رفتار و داورانیشلارینی تیقلت پيله سر و آسوری اوردولارینین بو وحشی لیکرله مقایسه ائتدیکنده، آسیانی خلقلرین، هله اونندان ۱۴۰۰ ایل اول نه قدر اینسانی و مدنی حرکت و رفتار ائتدیکلرینی گؤرمک اولور.

۲ - آسوری قوشونلارینی همیشه دؤیوش حالیندا ساخلاماق، توتدوقلاری یئرلرین اهالیسینی خراب ائتدیکلری باشقا یئرله و باشقا ویران ائتدیکلری یئرلرین اهالیسینی بو یئرله کؤچورتمک و بونولادا محکوم و تابع ائدیلمیش یئرلرده خلقلین قیام و عصیانلارینین قاباغینی آلماق. آسوری اوردوسونو غارته، چاپیب تالاماغا و ثروت توپلاماغا اؤیره دیب عادت وئردیرمک.

۳ - آسوریلرین اساس هدفلریندن بیرى ده ماد تورپاقلارینین بوتون مال - ثروتینی تالاماق، اونلارین تشکلونو پوزماق، اونون قاباغینی آلماق، اونلاردان آلتاران آسوری قوشونلارینی تقویت ائتمک و خزر دنیزنه یاخینلاشماق ایدی.

۴ - اورارتو حکومتینه قارشى هجومی زمینه حاضرلاماق.

۵ - تیقلت پيله سرین بو هجومونندان دیگر هدفی و ان اؤنملی سی مادلارین زنگین اولکه سینی تالایاراق وارلانماق، یئنی دن قورولموش آسوری اوردوسونو چوخلو و قدرتلی ماد آتلاری ایله محکم لندیرمک، آسوری آتلیلارینی قاچاغان آتلار و اوردونون حربی آرابالارینی گوجلویا بیلارلا مجهز و تقویت ائتمک.

۶ - تیقلت پيله سرین بو اوردو کئشلیکن بیر مقصدی ده آسوری شهرلرینی تیکدیرمک اوچون و هنر صاحبیلاری و معمارلارین ایشیندن یارارلانماق اوچون پئشه صاحبیلاری و صنعتکارلاری ماد اولکه سیندن کؤچوردوب آپارماق و بونولا علاقه دار تازا یارانمیش ایکی آسوری ولایتیندن سورگون ائدیپ، کؤچورتمک ایدی.

تیقلت پيله سرین م.ق ۷۳۷ - نجی ایلده باشلانان ایکینجی هجومونندان بیر ایل اول، م.ق ۷۳۸ -

نجی ایل ایللیگینده یازیلیمیشدیر کی، قوتیلرین بیر سیرا اسیرلری و "بیت سانگی بوتی = بیت سانقی" نین ساکینلری سوریه نین شمالی و فینیقیه نین شمالیندا یئرلشدیریلدیلر. کتیبه ده بو سورگون اولونانلار منسوب اولدوقلاری قبیله و یئرلرینه اساساً بئله سادالانمیشلار:

۱ - "ایللی لی - Illili" لر.

۲ - "ناککابی - Nakkabi" لر.

۳ - "بودیا - Budiya" لار.

۴ - "دونی - Duni" لر.

۵ - "بیللی - Billi" لر.

۶ - "بانیتی - Banili" لر.

۷ - "سانقیلی - Sangilli" لر.

بونلار یئر و یا قبیله آدلاری دیر. بونلاردان بیرنجی، بشینجی و یثددینجینین "لی" ایله بیتمه سی دقته لایقدیر. بورایا قدرکی بحث لریمیزین بیر نئچه یئرینده اشاره ائتمیشیک کی، قوتتی - لولوبی - ماننا خلقلرینده بعضی شخص و یئر منسوب کلمه لر "لی" شکیلچیسو ایله بیتدی. بوراداکی اوچ آدین "لی" ایله بیتمه سی ده گوستریر کی، او زامانلار بو گونکو آذربایجان تورپاقلاریندا یاشامیش اولدوقجا چوخ ائل، اوبا، قبیله، طایفا، سوی، امیرلیک، شاهلیق و سایره سی خلقلری داخلینده دوزلتمه اسم و صفتلر سیراسیندا "لی" شکیلچیسو ده فعال اولموش و بو گونه مقایسه ده دئییه بیلریم کی، او زامان بو شکیلچی گتدیکجه فعال لاشماقدا ایدی.

تیقلت پيله سرین بو هجوملاری نتیجه سینده ماننا تورپاقلارینین آسوریلره یاخین ولایتلریندن بعضی یئرلر آسوری تورپاقلارینا ضمیمه اولدو و تازا آسوری "پارسوا" و "بیت همیان" ایالتلری میدانا گلدی. بو ایالتلر آسوری حکومتینین آرادان گتتمه سینه قدر بو وضعیت ده آسوریلره تابع قالدی. □ □ □

□ تیقلت پيله سرین II هجومو (م.ق ۷۴۸ دن ۷۳۸ - ه قدر)

□ III تیقلت پيله سر نئچه ایلدن سونرا، یعنی میلاددان ۷۳۸ ایل اول گئنه ده ماننا تورپاقلارینا هجوم ائتدی و اوز یازدیغینا گوره، قوتیلری اسیر ائتدی. تیقلت پيله سر یئنه ده بیر ایل سونرا، میلاددان ۷۳۷ ایل اول ماننا تورپاقلارینا هجوم ائتدی و بو گونکو میانا، زنجان، قزوین قسمتلرینه سوخولدو و حتی میلاددان ۸۲۰ ایل اول آسوری شاهی "بشینجی شامشی آداد" طرفیندن بو گونکو زنجان یاخین لیقلا ریندا آلینمیش "سیبار" قالاسینی توندو و قیزیل اوزن چایی اطرافی، میانا و زنجان آراسیندا یئرلشن "قیزیل بوندا" یئرلرینی، بو گونکو قزوین و همدان طرفلرینی دؤور ووروب غارت ائتدیکدن سونرا بو گونکو کرمانشاه طرفلریندن اوز یوردونا قایتدی.

بو یوروشده تیقلت پيله سرین دولاشدیغی تورپاقلار آسوری ایمپراتورلوغونا ضمیمه اولمادی،

لاکین ماد خلقلرینه اولدوقجا آغیر ضربه لر دگدی، دهشتلی جزالاندرمالار و سورگونلر اولدو. III تیقلت پيله سرین بو یوروشونو نسبتاً گئنیش آچیقلاماق لازیمدیر. تیقلت پيله سرین بو هجومونون باشقا سببلری بیر یانا دورسون، بیر علتی ده بوایدی کی، شاهین ایلک هجوم زامانی تعیین ائتدیگی وئرگی، مالیات و خراجلاری ماننا - ماد امیرلری، شاهلاری و خلقلری وئرمکدن بویون قاچیردیلار، بونا گؤره ده تیقلت پيله سر بو دفعه نه تکجه تازا یئرلر، حتی ایلک هجوموندا آلدیغی بیر سیرا یئرلری تازادان آلاق چاپیب داغیتدی و او جمله دن "بیت کاپسی Bil - Kapsi" ولایتینی تازادان فتح ائتدی کی، م.ق ۷۴۴ - نجو ایل یوروشونده اورانی آلیب، تابع ائده رک وئرگی باغلامیشدی. آسوری اوردولاری م.ق ۷۴۴ - نجو ایل یوروشو زامانی آلینمیش "بیت سانگی" و "بیت تازاکی Bil - Tazakki" نی کئچدی و مرکزی "ایشتار" آدلی یئر اولان بیر سیرا کندلری توتدو. بو کندلرده "با" آدلی شخص حکومت ائدیردی. بو کندلر بونلاردان عبارت ایدی: "بیت ایشتار (مرکزایدی و آسوریلرین ایشتار ایلاهیة سینین معبدی اوراد ایدی)، "کینگی کانگی"، "کیندی گیاسو"، "کینگیالکاسیش"، "کوبوشخاتیدیش"، "اوپوشو"، "آخسیپونا"، "گیرگیرا"، کیخ باخزاتی".

بوتون ماننا - ماد اراضیسینده اولدوغو کیمی، اود یاندری ماقلا خبردار اولان شرقی ماد کندلری اهالیسی و باشچیلاری داغلار و کؤهوللرده گیزلندیلر. مثلاً "بیت کاپسی" نین حاکمی "اوپاش"، "تادیروتا - Tadirpula" نین باشچیسی "اوشورو - Ušuru" و "نیروتاکتا - Nirutakta" نین امیری "بوردادا Burdada" قاچیب گیزلندیلر، آنجاق آسوریلر سون امیری اسیر ائتدیلر. داها سونرا آسوریلر قیزیل اوزن دره سینین جنوب طرفیندن دؤور ووروب، آخارقاسینین یوخاری سیندان دؤور ووراراق، بو گونکو زنجانین یاخینلیغیندا یئرلشمیش "سیبار = سیبور" قالاسینی توتدولار. داها سونرا تیقلت پيله سر زنجان - قزوین آراسیندا یئرلشن "بوشتو" قالاسینی آلدی.^۱ داها سونرا آسوری اوردولاری بو گونکو قزوین دوزنلیگینده یئرلشمیش "نیششا" یا گلدی. بورادا "آریام" منطقه سی، "مات تارلو قالله - Mattarlugalle"، "ساکسوکنو" اولکه لریندن آد آپاریلیر. بو اراضی اصیل ماد تورپاقلاری، مرکزی ماد ایدی.

بئله لیکله تیقلت پيله سر بوتون ماد اراضیسینی کئچیب، بوگونکو تهران شرقی قوم طرفینده "دوز چؤلونه" چاتدی و اورادان، بو گونکو قومون دوز گؤلونه توکولن "قره سو" چایی دره سینده یئرلشمیش "اوشکاکان" منطقه سیندن قایتدی، داها دقیق دئسک، جنوبا طرف - همدانا یاخین یئرلره قایتدیلار. آسوری اوردولاری بو قاییدیشدا اولجه "بیت ساکبات = بیت ساق بیت" منطقه سیندن کئچرکن، اورانین اهالیسی بوگونکو همدان منطقه سینده اولموش "سیلخاری" (بابیللی لر قالاسی) قالاسیندا گیزلندیلر. آسوری اوردولاری هم بو قالانی، همده اونا یاخین "تیلاشوری" قالاسینی

۱ - بو یئر "پارسوا - فیزیل بوندا" آراسیندا کی "بوشتو" ایله ایشتار اولماسین.

آلدیلار. تیقلىت پىلەسر بابىللىلیرین "مردوک" آلاھینین پرستش گاهی اولان بو "تیلاشوری" قالاسیندا قوربانلىق كسدى و اۆزو بارەدە اورادا لۆۈحە قازدىردى. داھا سونرا آسورى اوردولارى غریبە دوغرو گئدىب، دیالە چایی درەسیلە وطنلرینە قایتیدیلار. قاییداركن یولدا "اٹللی پی" شاھی تیقلىت پىلەسرە ھدیەلر گتیردى.

تیقلىت پىلەسرین ھجوملاری ایلە ایلگىلى بونودا قید ائتمك لازیمدیركى، سونراكى آسورى شاھی ایكىنجى سارقونون یازیلاریندا ماننا شاھی "ایرانزو" [م.ق ۷۱۷ - نجى دە اولموشدور] نون آسورى شاهیلە گۆروشمەسیندن معلومات و ئریلیر، آنجاق دقیق معلوم دئییلدیركى، بو گۆروش تیقلىت پىلەسر و یا سارقونلا اولموشدور. فیکریمیزجە بو گۆروش ایكىنجى سارقونلا اولموشدور. اوچونجو تیقلىت پىلەسرین ۷۳۸ - نجو ایلدە باشلادیغى ماننا - ماد اراضیسینە ھجومو بیر ایل سونرا، م.ق ۷۳۷ - نجو ایلدە باشاچاتدی و بو شاه اون ایل سونرا، یعنی م.ق ۷۲۷ - نجو ایلدە اولدو. عۆمرونون سون اون ایلیندە تیقلىت پىلەسر داھا شرقە طرف، ماننا - ماد اراضیسینە ھجوم ائتمەدى، لاکین بو اون ایل سورەسیندە تیقلىت پىلەسرین امریلە آسورى اوردولارى ماد تورپاقلارینا بیر داھا یوروش ائتمیشلر. بو ھجوم آسورى سرکردهسى "آشوردانی نانی" نین باشچیلیغى آلتیندا اولموشدور. بو یوروش بارەدە آسورى منبعلری گئنىش معلومات و ئرمە ییر، آنجاق بو قدر یازیرلار كى، بو سرکرده ۵۰۰۰ آت، چوخلو اوزون بوینوزلو حیوان و چوخلو آدماسیر ائدەرک آپارمیشدیر. دئمك، تیقلىت پىلەسر گلەجك ماد حكومتینین جنوب و شرق تورپاقلارینی توتدو، لاکین ماننا حكومتینین تورپاقلارینی و حتى اورارتو طرفیندن یوز ایل اولدن اشغال ائدیلمیش ماننا تورپاقلارینادا - بوگونكو گونئی، سلماس، مرند، خوی، اهرین غربی، ائواوغلی، قرە ضیالدىن و ماكى - توخونمادی. دئمك، تیقلىت پىلەسر بوگونكو "جیغاتى" چایی حوزەسى، اورمو گۆلونون شرقى و شمالینی - اصیل ماننا یئرلرینین مركزلرینی دؤور ووروب، حتى قیزیل اۆزن درەلرینە ائتمەدن، شرقە گئتمیشدیر. بو او دئمكدیركى، یا بو زامانلار ماننا حكومتى گوجلۇ اولموش و آسورى شاھی ایكى اهمیتلى دشمنى اورارتو و دمشق ایلە دؤیوشو ھلەلىك كافى بیلرک، گوجلۇ ماننا حكومتى ایلدە قارشىلاشماق ایستەمەمیشدیر، یادا تیقلىت پىلەسرلە ماننالیلار آراسیندا معین آنلاشما و ارایمیش. بونا گۆرەدە ماننا حكومتى و اونونلا بیر و متحد اولان كیچىك امیرلىكلر تیقلىت پىلەسرین بو داغیدیجى ھجوملاریندان كناردا قالمیش و گلەجك ماد حكومتینی یاراتماق اوچون فرصت و امكان الدە ائدە بیلیمیشلر.

تیقلىت پىلەسرین كتیبەلریندە كى، یازیلاریندان گۆرۈندۈگو كىمى، ماد اۆلكەسینین غرب قىسمتلىرى نین ولايتلىرى اونلارین حاكم دایرەلرى سولالەلرینین آدلارلا دئییل، آسورى كلمەسى "بیت" (اثر) سۆزۈایلە یازىلمیشدیر، شرقى ماد قىسمتلىرىندە ایسە بو یوخدور. بو اونو گۆستەرىركى،

مرکزی مادین بو شرق قسمتلرینده، غرب حیصه لرینین عکسینه اولاراق، سولاله یوخایدی و حاکمیت اصیل التصاقی دیللی ائللرده اولدوغو کیمی، ائل، عشیره و سوی سئچگیلری اساسیندا اولاردی و سولاله یارانمازدی.

تیقلت پيله سرین متلرینده مادین همین شرق حاکملری عمومی "بئل آلی" کلمه سیله گؤسته ریلیر، لاکین مادین غربینده بو مقام مختلف درجه لی گؤسته ریلیر. بودا اونو گؤسته ریر کی، او زامان غربی ماد - ماننا طرفلری شرقی ماددان ایره لی ایدی.

تیقلت پيله سرین هجومو ایله علاقه دار یازیلاریندان معلوم اولان جغرافی آدلار بوگونکو قزویندن غربه دوغرو غیر - ایرانی و اورادان شرقه طرفکی آدلار هم التصاقی، همده هند - آوروپایی دیر. شرق قسمتینده کی یئر آدلاریندا ایلامی سؤزلرده راست گلیریک، یعنی ایلامین بو طرفلرده نفوذو دهرین ایمیش. بو او دئمکدیر کی، هند - آوروپایی خلقلر ایران فلاتینا گلدیکدن تقریباً ایکی عصر سونرا، بوگونکو تهران و قوم اراضیسیندن شرقده یئرلشمیش، لاکین اورادان غربه طرف، مرکزی ماد اراضیسینه کئچه بیلمه میش و بو یئرلرده اوللر اولدوغو کیمی التصاقی دیللی لر - قوتی - لوللوبیلر یاشامیشلار.

تیقلت پيله سرم.ق. ۷۲۷ - نجی ایلده اولدو. سونرا گؤره جه ییک کی، III تیقلت پيله سردن سونرا آسوری شاهی اولموش II سارقون م.ق. ۷۱۵ - نجی ایلده ماد اراضیسینین یئرلی شاهلاریندان ان اوئللی سی و هئرو دوتون داگؤستر دیگی "دیوک = دایا اوکو" نو اسیر ائده رک سوریه یه سورگون ائتدی. (بو باره ده سونرا گئنیش دانیشاجاییق).

شبهه سیز "دیوک" سورگون اولدوغوندان بیر مدّت قابق اؤز ولایتینین شاهی اولموشدور. اگر "دیوک" ون شاهلیغی تیقلت پيله سرین حاکمیتی و ماد اراضیسینه هجوملاری دؤورونده و اوندان اوللر باشلانمیش اولسا، دئمک، تیقلت پيله سر اونون دا تورپاقلارینا گیرمه میشدیر، یعنی اونون حکم سوردوگو اراضی ماننا اراضیسینه داخل ایمیش. سونرا گؤره جه ییک کی، دیوکون نسلی ماد حکومتینین یارانماسی و داوامیندا بؤیوک رول اوینامیش، اونون اؤزه یی نی تشکیل ائتمیشدیر. بورادان گومان ائتمک اولار کی، بو اراضینین باشچیلیغی "دیوک" ون خانواده سینده چوخدان، حتّی ائل و قبیله باشچیلیغی دؤوروندن اولموشدور، اؤزونون ده حاکمیتی اولاً ماننا حکومتینه تابع اولموش، ایکینجیسی، اونون اراضیسی "جیغاتی" چایی، "قیزیل بوندا" (قبیله داغی) و قیزیل اؤزن چایی خطینین شمالیندا اولموشدور. بو اراضی ده لاپ اولدن ماد حکومتینین یارانمیش اراضیه داخل اولموشدور، چونکی، سونرا گؤره جه ییمیز کیمی، ماد حکومتی اوچ اهمیّتلی شاهلیق واسطه سیله گئنیش اراضیده، او جمله دن یوخاریدا گؤسته ریلن اراضیده یارانمیشدیر. بونا گؤره ده ا.م.دیاکونوفون همین اراضیه اشاره ائده رک "ماد دؤولتی بو اراضیده تشکیل اولمادی" ^۱ دئمه سیله

راضی لاشماق اولماز، لاکین دیاکونوفون بو فیکری دقته لایق دیر کی، "دیوک" تیقلت پیله سر زامانی حاکمیتده اولموشدور، لاکین قیزیل اوزن چایینین جنوب اراضیسی، همدانلا زنجان آراسی اراضینی تیقلت پیله سرین اولوموندن سونرا اوز اراضیسینه علاوه ائتمیشدیر. بونودا علاوه ائدک کی، تیقلت پیله سر م.ق ۷۴۴ - نجو ایل حربی سفریندن قاییدارکن، چوخ احتمال همداندا اوتوراق ائتمیشدیر، بونا گوره ده "دیوک"ون حاکمیت ائتدیگی اراضی قیزیل اوزن چایینین جنوبو، زنجاندان همداناقدرکی اراضی و همدان اولایلمزدی، دیوک تیقلت پیله سرین هجومو و قاییدیش خطیندن کناردا اولموشدور. یعنی "دیوک"ون حاکمیت ائتدیگی تورپاقلار بو گونکو قیزیل اوزن چایی آخارقالارینین باشلانیدیغی یئرلردن شمالا طرف، بو گونکو "رودبار" و خزر دنیزینه طرف اولان اراضی ایدی.

بو او دئمک دیر کی، بو گونکو "شاهرود"، "زنجان" و "قیزیل اوزن" (قارانقو) چایلاری و اونلارین بیرلشمه سیندن یارانان و "رودبار"، "روستم آباد"، "مارلیک تپه" و ... دن کئچیب، خزره توکولن "سفیدرود" چایینین اطراف و چوخ احتمال البرز داغلاريله خزر آراسیندا کی امیرلیکلر، او جمله دن "کلاردشت" امیرلیگی، "امرد" خلقی و ... "دیوک"ا تابع ایمیشلر. بوتون بونلار او دئمک دیر کی، سون زامانلار علمی قازینتیلار نتیجه سینده مارلیک تپه ده کشف اولموش اولدوقجا قیمتلی و م.ق ۱۰ - ۹ - ۸ - ۷ - نجو یوز ایلیکلره عاید اثرلر، چوخ احتمال، "دیوک" و اونون شاهلیق دؤورو عایله سینه، اونون بابالاری و عایله لرینه تابع اولموش امیرلیکلر و شاهلیقلارین اثرلری، باشقا سوزله دئسک، مرکزی ماد مدنیته نه عاید اولان اثرلر دیر. □ □ □

II سارقونون [م.ق ۷۲۲ - ۷۰۵] هجوملاری و ماننا حکومتی

ایرانزو حیاتینین سون ایللرینده

اوچونجو تیقلت پیله سرین هجوملاری ماننا حکومتینه توخونمادی، لاکین گله جکده ماد حکومتینین ترکیبینه داخل اولاجاق اطراف امیرلیکلری و آبادلیقلاری ویران ائتدی. بو حادثه ماننا حکومتینه امکان وئردی کی، ایکینجی سارقونون هجوملارینا قدرکی فاصله ده اوز اطرافیندا اولان یاریم مستقل امیرلیکلر و شاهلیقلاری، تقریباً بو گونکو ایران آذربایجانین نین اهمیتلی اراضی سینده کی امیرلیکلری اوز وایله هم فیکر ائتسین. بونولا برابر بو زامانلار اورمو گؤلونون شمالی و حتی مرنده، خوی، اهر - ارسباران، سلماس، ... تورپاقلاری یوز ایل اوندان قاباقدان^۱ اورارتو حکومتینین الینده و اشغالیندا ایدی و ماننا شاهلاری بو یئرلری آزاد ائتمک مقصدیله آسوری حکومتیله یاخینلیق ائدیردیلر.

بو زامانلار ماننا حکومتینین باشچیسی، شاهی "ایرانزو - Iranzu" ایدی کی، م.ق ۷ - ۷۱۸ - نجو

ایلدی و فات ائتمیشدیر. ایرانزو بیر سیرا امیرلیکلری اؤزونه تابع ائتمیشدی. اورارتونون اشغال ائتدیگی ماننا اراضیسیندن ساوایی، بوگونکو ایران آذربایجانینین تقریباً قالان یئرلری، بلاواسطه و یا بلاواسطه، او جمله دن "دیوک" ادلی امیر ایرانزویا تابع ایدیلر.

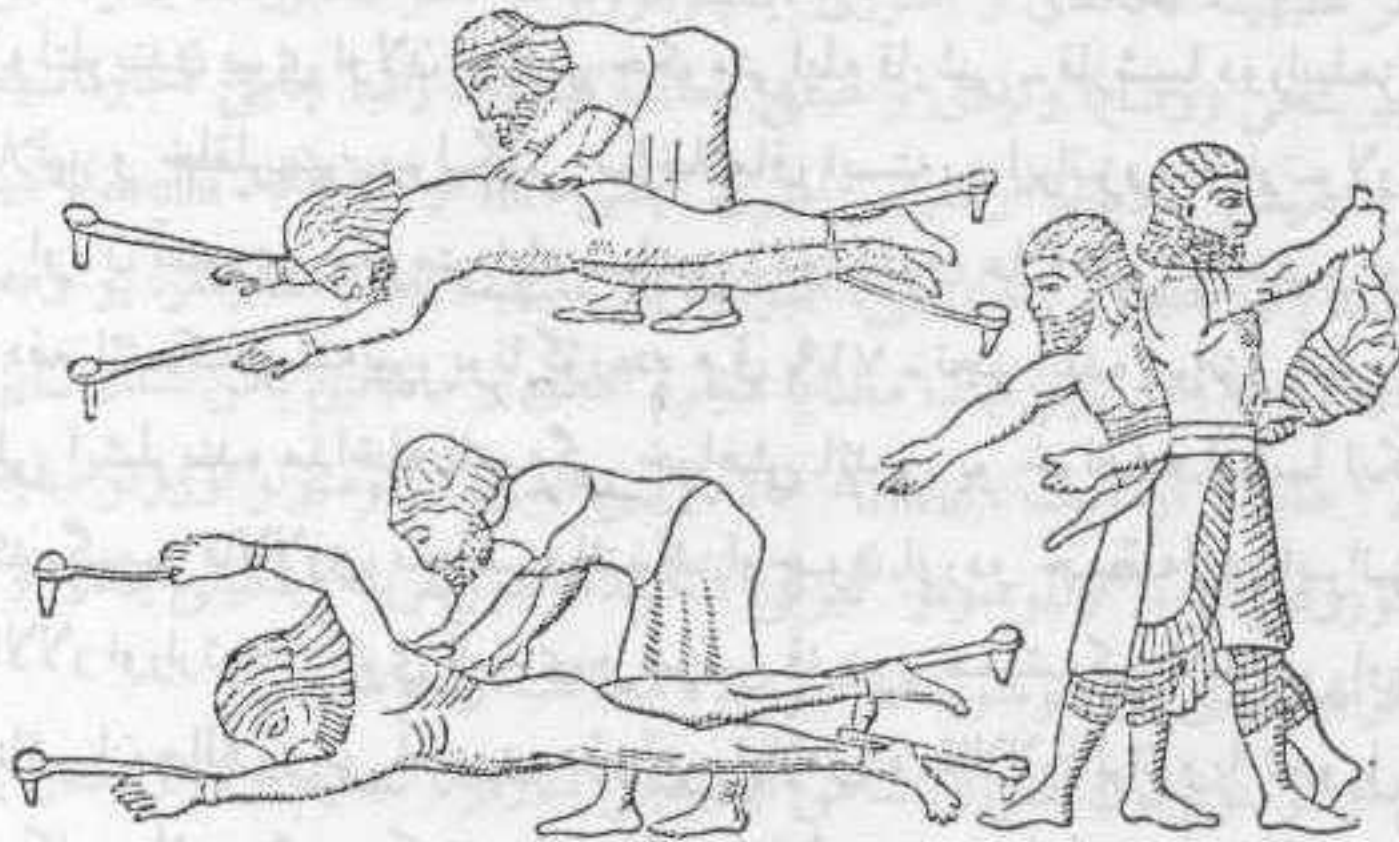
ایرانزو مانننین شاهلی ایدیسده، اطرافیندا و تورپاقلاریندا کئچمیش دؤورلردن قالان شاهلیقلار و امیرلیکلر چوخ ایدی کی، آدا ماننایا تابع اولسالاردا، عملده داخلی ایشلرینده آزاد و یاریم مستقل ایدیلر. بیز کئچن بحثلرده یئری گلیمشکن بو موضوعدا دانیشمیش و گؤستمیشیک کی، اولکهنین کیچیک امیرلیکلره بؤلونمیه سی، هر بیرینین خصوصی امیری، حاکمیتی، بیر نؤوع استقلاللی و حتی دینی اولماسی هم بو اولکهدی ایلک اینسان دسته لرینین یارانماسی، همده اورتا آسیادان زامان - زامان دربند یولیه بو اراضی یه گلیمش کیچیک ائل، اوبا، طایفا و قبیله لرله علاقه دار اولموشدور. بو وضعیت قدیمدن بوتون آذربایجاندا حکم سوردوگو کیمی، ماننا حکومتی یارانانا قدر، حتی اوندان سونرا ماد دؤولتی یارانانا قدر دوام ائتمیشدیر. حتی ماد ایمپراتورلوغونون آرادان گئتمه سینین سببلریندن بیری همین کیچیک امیرلیکلر و اونلارین اؤز سیاسی و دینی حاکمیتلرینی قوروماق ایسته مکلی اولموشدور. بو باره ده یئرینده بحث ائده جه ییک.

ایرانزو ماننا حاکمی اولارکن او زامانکی آذربایجان اراضیسینده اولموش شاهلیقلارین ان مهملی بونلار ایدی:

بوگونکو ماراغا منطقه سینده "اوش دیش - Uışdiş" شاهلیغی، بوگونکو میانا - اردبیل آرالاریندا "زیکرتو" امیرلیگی، قیزیل اؤزن آخارقاسینین آشاغی قسمت لرینده "آندیا - Andia" شاهلیغی و چوخ احتمال، قیزیل اؤزن آخارقاسی دره سینین شمالی قسمتینده "دیوک" شاهلیغی.

بو شاهلیق و امیرلیکلر ماننا شاهلیغینا تابع ایدیلر. بونلاردان باشقا مانننین جنوب غربینده کیچیک زاب چایی ساحیل لرینده، معین قدر آسوریلره تابع اولان "آلابریا - Allabria" و "کارالا - Karalla" شاهلیقلاری دا قسماً ماننایا تابع ایدیلر. بونلاردان علاوه بوگونکو آذربایجان و زنجان - همدان اراضیسینین او بیری یئرلرینده سایجا چوخ و کیچیک شاهلیقلار، امیرلیکلر، ائل و طایفا باشچیلاری ایله ابتدایی شکیلده اداره اولونان شاهلیقلاردا وارایدی. بوتون بوامیرلیکلر و شاهلیقلار هم واحد ماننا حکومتینین یارانماسینا مانع چیلیک توره دیر، همده اونا خطر یارادیریلار. بو وضعیت آذربایجان اهلایسینین واحد بیر میللت کیمی فورمالاشماسینی گئچیشدیریر و دؤورون و محیطین تجاوزکار دؤولت لرینه زمینه یارادیردی. عموم خلق و اولکهنین منافعینی دئییل، یالنیز اؤز کیچیک و محدود منفعتلرینی نظره آلان کیچیک شاهلار و امیرلر گاه بو، گاه ایسه او بیری تجاوزکارا باش اگیب، اونون سیاستی ایله اویناییر و یالنیز فورمال حاکمیتینی، شخصی منافعینی ساخلاییردی. گئیش خلق کوتله لری حیاتدا و عملده دویوب حس ائدیردیلر کی، بوتون بدبختلیکلرین چاره سی وحدتده دیر، لاکین امیرلرین شخصی منافعی بونا مخالف ایدی. بحث ائتدیگیمیز همین بو م.ق ۸ - نجی یوز ایلیلگین سونلاریندا، یعنی ایکینجی سارقون زامانیندا ماننا حکومتی و اونون رهبری

“ایرانزو” داها چوخ آسوریلره تمایل گؤسته‌ریردی و شبهه‌سیز، بونون علّتی اورارتولارین بیر سیرا ماننا تورپاقلارینی اشغال ائتمه‌سی ایدی. آسوری حکومتی ده اورارتولارمقابیلنده ماننایا مّتحّد و ایشداش‌لیق مناسبتی بسله‌مه‌یه بیل‌مزدی. □ □ □

[ش - ۷۲] آسوریلره قارشى مقاومت گؤستریش رهبرلرین جزالاندیریلماسی،

نئینوا دیوار ناخیشلاریندان م.ق. ۷ - نجی یوزایللیک.

بیرینجی روسانین مداخله‌سی

نظره‌گلن، م.ق ۷۱۹ - نجو ایلده آسوریلر ایرانزونون خواهشی ایله ماننانین داخلی ایشلرینده مداخله ائتمیشلر. جریان بئله اولموشدورکی، معلوم اولان، م.ق ۷۲۰ - ۷۱۹ - نجو ایللر فاصله‌سینده اورارتو شاهى “بیرینجی روسا” “زیکثرتو” (بوگونکو قیزیل اؤزن اطرافى و قافلاتنى) امیری “مئتتاتنى” نین آتلى و پيادا عسگرلرینین یاردیمی ایله ماننانین ایکی “شوان‌داخول - Šuandaxul” و “دوردوککا - Duradukka” حربی قالالارینی ماننادان آلیب یییه‌لندی. نظره‌گلن، ایرانزونون آسوریلره مّتحّد اولماسی علیهینه اولان مئتتاتنى بیرینجی روسا ایله ال بیر اولاراق “شوان‌داخول” و “دوردوککا” قالالاریندا عصیان قالدیریب ایرانزونو سیخیشدیرماق ایسته میشلر و بونون نتیجه‌سینده بیرینجی روسا بو قالالاری ماننادان آیریب، مئتتاتنى یه وئرمیش، داها دوغروسو اورارتولارین اختیارینا آلمیش ایدی. بوندان علاوه “سوکا”، “بالا” و “آبی‌تیکنا - Abitikna” آدلى اوچ قالانین باشچیلاری (بو اوچ قالانین یئرلری دوزو بللی دئییلدیرکی، ماننا اراضیسینده ایمیش، یا اونا یاخین یئرده) بیرینجی روسا ایله قرارداد و پیمان باغلادیلار.

دئمک، اورارتو شاهى “بیرینجی روسا” ماننا - ماد امیرلیکلری و شاهلیقلارینین داغینیق، تک و یاریم مستقل اولماسیندان استفاده ائده‌رک، اونلاری هم ماننادان آیریب، همده اونلاری تدریجله اؤزونه یاخینلاشدیریب باغلا ییردی. □ □ □

□ ایرانزونون آسوریلردن یاردیم ایسته مه سی

عومرونون سون ایللرینی کئچیریب قوجالمیش ماننا شاهی "ایرانزو" بو وضعیتی گؤرور و اورارتو شاهینین نقشه لرینی یاخشی باشا دوشوردو. ایرانزونون حکومتی تکلیکده منطقه نین بؤیوک و قدرتلی دؤولت لریندن بیرى اولان اورارتو حکومتی ایله قارشى - قارشى دورابیلمزدی، بونا گؤره ده وطنی، استقلالى و خلق لرینین بیرلیگینی ساخلاما ق ایسته یین ایرانزو، اورارتو لارین منطقه ده ان بؤیوک رقیبی اولان آسوری حکومتی ایله سیاسی - دوستلوق علاقه سی یارادیر و اونلارین قوه سیله اورارتو لاری دفع ائتمک ایسته ییر. بونا گؤره ده م.ق ۷۱۹ - نجو ایلده ایرانزو آسوری حکومتیندن مانناین داخلى ایشلرینده مداخله ائتمه گی خواهش ائدیر. بو خواهشه اساساً ایکینجی سارقون آدلارینی چکدیگیمیز قالالاری محاصره ائتمک اوچون اوردو حیصه لری ایرانزونون یاریمینا گؤندردی، قالالار اورارتودان گئری آلیندی و شرقین قدیم و همیشه کی قایداسی اوزره بو قالالارین آداملاری و داشینان ماللارینی آسوری دؤولتی آپاردی و قالالار ایرانزو یا تحویل وئریلدی. بو حادثه لر گله جکده باش وئره جک بیر سیرا حادثه لره سبب اولدو، آنجاق بو زامان ایرانزو قوجالمیش ایدی و بو حادثه لرین نتیجه لری اونون اوولادی زامانیندا باش وئردی. بو شهرلرین بیر مقدار اهالیسی آسوریلرین فتح ائدیگی یئرلره کؤچورولدو. □ □ □

□ شاهلارین عصیانى

ایرانزو م.ق ۷۱۶ - نجو ایلدن اؤنجه [احتمال م.ق ۷۱۷ - نجو ایلده] اولدو و اوغلو "آزا - Aza" اونون یئرینی توتدو. "آزا" آسوری شاهی ایکینجی سارقونلا بیرلشدی، بونا گؤره ده "دیوک" کیمی ماننا حکومتینه تابع و اورارتو لارین طرفدارى اولان "زیکئرتو" منطقه سی امیری "مئتتاتی - Meltatti"، "آندیا - Andia" امیری "تئلوسینا - Telusina" و بوگونکو ماراغا منطقه سی اولموش "اوش دیش - Uisdis" امیری "باقداتو - Baqadatu"، یعنی مرکزی ماد اراضیسینین اؤنملی شاهلیقلاری و نفوذلو امیرلری آسوریلرله ایش داشلیق ائدیپ، اونلارین دئدیگی کیمی رفتار ائدیگی، اونلارین طرفدارى اولدوغو و اونلارلا قرارداد باغلادیغی اوچون "آزا" علیه نه قالدی، اونو توتوب اولدوردولر و اولوسونو "او آوش" داغینا - بوگونکو سهند - آتدیلا. بو ایش آسوری حکومتی ایله مخالفت دئمک ایدی، بونا گؤره ده آسوری شاهی ایکینجی سارقون بو ایشه مداخله ائتدی و اوردو چکیب، "زاقروس" داغلارینی کئچهرک، "باقداتو" نو توتوب اولدوردو و دریسینی سویوب، ماننالیلارین تماشاسینا قویدو و ایرانزونون ایکینجی اوغلو "اوللوسونو - Ullusunu" نو تخته چیخاردیب مانناین شاهی ائتدی. □ □ □

اوللوسونونون سلطنتی و سارقونون م.ق ۷۱۶ - نجو ایل هجومو

ضد آسوری امیرلرله احاطه اولان "اوللوسونو" آسوریلردن اوزاقلاشیب، اورارتو حکومتیله متحد اولاراق، آسوریلر علیهینه قالدی و آسوری ایمپراتورلوغو سرحدلرینده یئرله شن ۲۲ قالانی اورارتو شاهی بیرینجی روسایا وئردی و عینی زاماندا کیچیک زاب چایی آخارقاسینین یوخاری حیصه سینده یئرلشمیش "آلابریا" اراضیسی امیری "ایتی - Ilti" و "کاراللا - Karalla" دیارینین امیری "آششورله - Assurle" نی مجبور ائتدی کی، آسوریلرین علیهینه اقدام ائتسینلر. بو وضعیتی گورن ایکینجی سارقون م.ق ۷۱۶ - نجو ایله ماننایا هجوم ائتدی و مانناین باش کندی "ایزیرتو" شهری و "زیبیه - Zibie" ^۱ هابئله "آرمائیت - Armail" قالالارینی آلدی. اوللوسونو اوزونو سارقونون لطفونه تسلیم ائتدی. گورونور کی، "اوللوسونو" گیزلی شکیلده آسوریلرله ایلگیلی ایدی و او زامانقدر یاخینلاری و اطرافیانین نین قورخوسوندان آسوریلره مخالف اولموشدور.

ماننا شاهی اوللوسونونون آسوری شاهی ایکینجی سارقونا تسلیم اولاراق عذر ایسته مه سی و اونون آیاغینا دوشمه سی، شهرت و جاه و جلال اسیری اولان آسوری شاهینین چوخ خوشونا گلیر. بونا گوره ده ایکینجی سارقون بیر داش قازمالو و حه سی قازدیتدیریب، اوندا طنطنه لی سوزلرله اوزونو یوکسلده رک، اوللوسونونون بو تواضع کارلیغی و باش اگمه سینین عکس ائتدیریر. بو لو و حه دن آشاغیدا کی قسمت لر دقته لایق دیر:

"ماننالی اوللوسونو ال چاتماز داغلار آراسیندا منیم گوردوگوم عمللری ائتیتدی، قوش کیمی اوچوب یانما گلدی و منیم آیاقلاریمی قوجاقلادی. اونون ساییسیر - حسابسیر گونا هالاریندان گئچدیم، ائتدیگی جنایتلرینی اونوتدوم، اونا مرحمت گؤستردیم و شاه تختینه اگلش دیردیم. اورسادان ^۲ و متتاتیدن آلدیغیم ۲۲ قالانی و ایکی محکم لندیریلیمیش شهری اونا باغیشلادیم. مظلوم اولکه سینین برپا ائتدیم. من اوزومون شاه تصویریمی حاضرلادیم، اوزه رینده منیم حاکمیم "آشورون" غلبه لری حاقیندا یازدیم، اونو و گله جک گونلر نامینه اونون ^۳ باش کندی اولان "ایزیرتو" دا اوجالتدیم. ^۴

معلوم اولان بو گوروشده اوللوسونو ماننا تورپاقلارینی اورارتولاردان آزاد ائتمه یی ایکینجی سارقوندان ایسته میش، اودا بو خواهشی یئرینه یئتیره جه یینه سوز وئرمیشدیر. بو باره ده آسوری قایناق لاریندا معلومات واردیر.

□ □ □

* ۱ - سقز شهرینین ۲۴ ک.م جنوبوندا، سقز - سنندج بولوندان ۱۸ ک.م کناردا یئرله شن "زئوه" تپه سی.

۲ - روسا. م.

۳ - اوللوسونو. م.

۴ - آذربایجان تاریخی، باکی ۱۹۳۳، ص ۵۳.

□ سورگونلر و اعداملار

اوللوسونونون آسوریلر علییه قالدیردیغی ایکی ماننا امیریندن "ایتتی" عایله سی ایله آسوریلرین فتح ائتدیگی اوزاق اولکه لرین بیرینه سورگون اولدو، ایکینجی امیر "آشورله" یه گلدیکده ایسه، اونون دیری - دیری دریسی سویولدو و تورپاقلاری آسوری ایالتی اولموش "زاموا = لوللومه - Lullume" اراضیسینه قاتیلدی. بوندان علاوه آسوریلر ماننانین ایکی سرحدی بؤلگونو: "نیک سامما - Niksamma" و "شورقادیا - Šorqadia" آیریپ، آسوریلرین "پارسوا" ایالتینه بیتیشدیردیله. بو آسوری ایالتلری م.ق ۷۱۵ - نجو ایله یاراندی. داها سونرا ایکینجی سارقون ماننانین جنوب طرفلرینه یؤنلدی و اولجه بو گونکو همدانین شمالیندا، یعنی قیزیل اوزن چایی آخارقاسینین ان یوخاری قسمتلرینده یئرله شن و حاکمی "بئل شاروسور - Belšarusur" (بالتازار = بلشصر) ادلی شخص اولموش "کیشه سو" قالاسینی توتوب حاکمینی اسیر ائتدی و قالانین آدینی "کارنین اورتا - Karninurta" یا چئویردی. ایکینجی سارقون بورادا بیر لؤوحه یازدیراراق، اؤز شکلینی اوندا قازدیردی و اورادا اوردو قویوب، منطقه نین رئیسینی اونا مسئول ائتدی. بئله لیکده ده بورادا تازا "کیشه سو" آسوری ایالتی یاراندی و "بیت ساکبات - Bil - Saqbat" بؤلوکلری و ایکینجی سارقونا باش اگیب تابع اولموش "خارخوپارا،" کیلامباتی - Kilambati" و "آرمانقو - Armanqu" قالالاری بو ایالتین جزوو اولدو.^۱ بو منطقه لر و قالالار قزوین ایله تهران آراسیندا و نسبتاً جنوبدا یئرلشیدیلر. دئمک، م.ق ۵ - ۷۱۹ - نجو ایللرده میلیتاریست آسوری ایمپراتورلوغو ماد تورپاقلارینین ان شرقی حیصه لری، یعنی بوگونکو تهران - ری اراضیسینی ده آلاراق، ماننا حکومتیندن آیریپ اؤز اراضیلرینه ضمیمه ائتمیشدیر. □ □ □

□ سارقونون ایکی اوزلو سیاستی

حادثه لر گؤسته ریر کی، ایکینجی سارقون، ماننالیلارین اورارتولار علییه آسوریلرله اتقاقینی، اؤته ری منافعی نقطه - نظریندن، ظاهرده قبول ائدیر، لاکین حقیقتده آسوریلرین هدفی تمامیه باشقا شئی ایدی. ایکینجی سارقون حقیقتده ایسته ییردی کی، ظاهرده ماننا ایله متفق اولاراق، اونو، اورارتولاری قوغماغا اومیدوار ائدیپ ساکت ساخلا سین، لاکین عمل ده اونون مختلف منطقه لرینی آیراراق، آسوری ایالتلرینه بیتیشدیرمکله، هم مادلارین بیرلیگینین قاباغینی آلسین، همده ماننانی ضعیف لتسین، تا اورارتونو ازدیکدن سونرا، ماننا حکومتینی تمامیه ال آلتیسینا چئویریب، تدریججه اونو محو ائدیپ اراضیسینی اؤز ایمپراتورلوغونا قوشسون.

ایکینجی سارقونون بو نقشه سینین دوغرولوغونو بیرده اونون بو ایشی تأیید ائدیر کی، تازا

یئنی هجوم، عصیانین خفه لنمه سی و یهودی سورگونلر □ ۳۲۷

یاراتدیغی آسوری ولایتلری ماننا - ماد اراضیسینین شمال حیصه سینی - قیزیل بوندا (قیبله داغی) داغلارینین جنوبی قسمتینین همدان اطرافی، الوند داغی یاماجلاری ناحیه لرله علاقه سینی کسدی، اونلاری بیر - بیریندن آییردی، پارچالادی، تا آغالیغی و حاکمیتی راحت اولسون. □ □ □

□ خار - خار عصیان

بو آرادا "خار - خار" قالاسینین اهالیسی اؤز حاکملری "کی بابا"نی قووروب، "اثللی پی" شاهلی "تالتی - Talle" (تالتا) دن ایسته دیلر کی، اونلاری تابع لیگینه قبول ائتسین. معلوم اولان "کی بابا" آسوریلر طرفیندن قویولموشدو و خلقه ظلم ائدیردی. اثللی پی شاهلیغی مرکزی مادیین جنوبوندا اولوب آسوری و سایر یادلارین هجوملاریندان کناردا قالدیغی اوچون بو منطقه امیرلیکلرینین هامیسیدان اؤنملی و گوجلوییدی. □ □ □

□ یئنی هجوم، عصیانین خفه لنمه سی و یهودی سورگونلر

ایکینجی سارقون مرکزی مادیین جنوبونا دوغرو هجوملارینا دوام ائتدی، "خار - خار" قالاسینی آلاق، اهالیسینی اسیر ائدیپ آپاردی و یئرینه، هله م.ق ۲۱ - ۷۳۲ - نجو ایللرده آسوریلره تابع اولموش یهودیلردن کؤچوردوب گتیتدیردی. ایکینجی سارقون "خار - خار" قالاسینی محکم لندیریب، تازا آسوری ایالتینین مرکزی ائتدی. یهودیلرین مرکزی ماد اراضیسینه کؤچورولمه سی، گوجلو احتمالا گؤره، م.ق ۷۱۵ - نجو ایلده اولموشدور. ایکینجی سارقون یاراتدیغی بو تازا ولایت "آرازیاش"،^۱ "بیت راماتئا - Bit - Ramatea"، آرازیاشا یاخین، "اوریکاتو"، "سیقریس"، "شاپاردا - Šaparda" و "اوریاککو - Uriakku" بؤلوک و اراضیلرینه شامل ایدی. بو بؤلوکلرین هامیسی بو گونکو همدان ولایتینده یئرله شیر و الوندان آخان او کیچیک چایلارین آخارقاسی و دره لری ایدی کی، "قره سو" چایینا قووشورلار.

آسوریلرین مرکزی ماد اراضیسینده تصرفاتی ایکینجی سارقونون فتوحاتیه ان یوکسک نقطه سینه و مرزلری سون حدینه چاتدی و بوندان ایره لی گئتمه دی و بونودا اوزون مدّت ساخلایا بیلمه دیلر. دئمک، تیقلت پيله سر و ایکینجی سارقون واسطه سیله ماد اراضیسیندن آلینیپ، آسوری ایالتینه چئوریلیمیش اراضیلرین حدودلاری بئله اولور:

۱ - شمال سرحدی کیچیک زاب آخارقاسینین یوخاری اراضیسیندن قیزیل بوندا و

زنجان دان کئچهرک تهران - قزوین آراسینداکی نقطه یه قدر.

۲ - شرق سرحدی قوم - تهران آراسینداکی نقطه دن همدانین شرقینه قدر اوزانان خط.

*

۱ - قیزیل اوزن چایینین ان یوخاری، باشلانقیج فولو آخارقاسی - همدان - زنجان آراسی.

۲ - قیزیل اوزن چایی آخارقاسینین ان یوخاری، علیا حیصه سی.

۳ - جنوب سرحدلری الوند داغیندان کرمانشاه دره‌لری و دیاله چایی قوللارینا قدر اوزانان خط.

۴ - کیچیک زاب آخارقالاریندان کرمانشاه قدر اوزانان خط غرب سرحدلری اولموشدور.

بو اراضی آسوریلر طرفیندن بش ایلته بؤلونموشدو:

۱ - زاموا. ۲ - پارسوا. ۳ - بیت هامبان. ۴ - کیشه‌سو. ۵ - خار - خار.^۱

آسوریلرین بو بؤیوک ماد اراضیسینی پایگاه چئویرمکدن مقصدی داها سونرالار گئیش حربی یوروشلر و فتوحاتا ال آتماق ایدی، بودا ماننن آرخاسیندا اولدوغو اوچون، اونو دوشوندوروردو. بوگونکو ایرانین بوتون مرکزی تورپاقلاری اولموش آسوریلرین بو بش ایالتینن هامیسی اصیل مرکزی ماد اراضیسی ایدی کی، داها قاباقلار قوتتی و لوللوبیلرین وطنی اولموشدو. بو گئیش اراضینین جغرافی و اکثر شخص آدلاری، یثری گلدیکده اشاره ائتدیگیمیز کیمی، غیر - ایرانی و قدیم لوللوبی - قوتتی خلقلرینین دیللریندن قالان سؤزلردیر و بو آدلار هند - آوروپایی خلقلرین ایرانا گلمه‌سیندن چوخ اوللر یارانمیشدیر. □ □ □

ایکینجی سارقونون م.ق ۷۱۳ - ۷۱۵ - نجو ایللر هجومو

ایکینجی سارقونون تشکیل ائتدیگی "کیشه‌سو" و "خار - خار" ایالتلرینین یئرلری قیزیل اوزن چایی آخارقاسینین ان یوخاری - علیا حیصه‌لری ایدی. چوخ احتمال بو اراضی "دیوک" ون حاکمیت ائتدیگی اراضیدن قوپاریلاراق، آسوری ولایتلرینه علاوه اولدو. دئمک قیزیل اوزن چایی اراضیسینین میانادان شمالدا اولان قسمتلری "دیوک" ون تصرفونده قالمیشدی کی، ماننا حکومتینه تابع ایدی. بو زامان آسوریلره تابع اولان ماننا حکومتی، طبیعی اولاراق، "دیوک" و مدافعه ائده بیلمزدی، بو واقعیتی شاید "دیوک" ون اؤزوده درک ائتمیشدی، اورارتو شاهی بیرینجی روسادا ائلچی گؤندره‌رک، "دیوک" و باشا سالمیشدی. بو زامان بیرینجی روسا، آسوریلرله متحد اولموش ماننا شاهی "اوللوسونو" نو تنبیه ائتمک اوچون اونا قارشى هجوم ائتدی. ایکینجی سارقونون ایلیلکلی گؤسته‌ریر کی، اورارتو شاهی بیرینجی روسا م.ق ۷۱۶ - نجو ایلده ماننن ۲۲ قالاسینی توتموش و "دیوک" و تشویق ائتمیشدیر کی، ماننادان آیریلسین. "دیوک" اؤز اوغلونو، نماینده و گیروو کیمی، بیرینجی روسانین یانینا گؤندردی. اورارتو شاهینین توتدوغو بو ماننا قالالاری آسوری اراضیسی ایله ماننا تورپاقلارینین آراسیندا یئرله‌شیردی و ایکینجی سارقون م.ق ۷۱۵ - نجو ایلده بو قالالاری گئری آلاراق، آسوری تورپاقلارینا قاتدی و بیر ایل سونرا بونلاری اوللوسونویا قایتاردی. (بو باره‌ده قاباقلار دانیشمیشیق). □ □ □

*
۱. خارخار آدی دا یقین اسکی بیر النصافی دیللی ائل آدیندان یارانمیشدیر. بو ائللین معین قوللاری م.ق II مین ایلیکده مرکزی ماددا، هابئله ایندیکی شمالی آذربایجان و آرازین جنوبوندا یورد سالیب قالمیشلار کی، "گرگر" آدی او ائللین آدیندان یارانمیشدیر.

□ یئنی هجوم و دیوکون سورگون اولماسی

گوروندوگو کیمی بیرینجی روسایله دیوک آراسیندا اولموش علاقهلردن خبردار اولان ایکینجی سارقون داها سونرا "دیوک"ون علییه اوردو چکه رک، اونو عایله سیله برابر سوریه نین "هامات" ولایتینه سورگون ائتدی. ایکینجی سارقون سوریه نین "هامات" (خامات) منطقه سینه م.ق ۷۲۰ - نجو ایله هجوم ائتمیش و اهالیسینی م.ق ۷۱۶ - نجو ایلدن سونرا اورادان کؤچورتمودو. بعضی تاریخچیلرین فیکرینجه همین سوریه یه تبعید اولونموش ماننا امیری "دیوک" هامان هئرودتون اؤز "تاریخ" کیتابیندا گؤسترديگی "دیوکس" دور.^۱ هئرودتون فیکری حقیقته اویغوندور. بعضی تاریخچیلرین فیکرینجه همین "دیوک" سورگونده اولموش و اوغلون نه زامانسا وطنه قایتمیشدیر. گویا، سونرا گؤره جه گیمیز "خیشتیری" "دیوک"ون همین تبعیددن وطنی مادا قایتمیش اوغلودور. ایکینجی سارقون "دیوک" و اسیر و سورگون ائتدیکن سونرا قیزیل اؤزن آخارقاسینین شمال شرقینده (زنجان - قزوین آراسیندا) یئرلشمیش "آندیا" اراضیسینه گirdی. آندیانین حاکمی "تلوسینا" ایدی کی، آزی م.ق ۷۱۹ - نجو ایلدن بیرینجی روسایله متحدایدی. بو زامانلار "آندیا" حکومتی "اوش دیش" حاکمی "باقداتو" و "زیکرتو" امیری "مئتاتتی" نین یاردیمیه ماننا شاهی علییه مبارزه ائدیردی.^۲ ایکینجی سارقون بو منطقه دن ۴۲۰۰ اسیر و چوخلو مال - قارا آپاردی و مانناین محلی مرکزی اولموش "ایزیرت" آدلی یئرده اؤز شکلینی داشدا قازدیردی، تا شرقی ماد اراضیسینده اوستونلوگونو ثبت ائتسین. بیلیریک کی، م.ق ۷۱۵ - نجی ایله آسوریلره تابع اولموش خار - خار ایالتینده^۳ آسوریلره قارشى بؤیوک عصیان اولدو. □ □ □

□ اٹللی پی و خار - خار عصیانی

عصیان ماد قبیله لری اتحادیه سی طرفیندن اولموش و "اٹللی پی" شاهلیغی طرفیندن کمک آلمیشدی. عصیان "بیت همبان" و "نامار" ولایتلرینه ده سرایت ائتمیشدی. اٹللی پی امیرلیگینین مرکزی ماد امیرلرینه یاردیم ائدیپ اونلاری حمایت ائتمه سی، فیکریمیزجه ایلام حکومتی ایله علاقهدار اولموشدور. اٹللی پی امیرلیگی مادیان ان جنوب اراضیسینده یئرلشمیش و ایلاما قونشو ایدی. اٹللی پی گوجلو ایلام دؤولتینه آرخالاناراق، آسوریلرین فشاریندان آماندا ایدی. بو زامانلار آسوریلرین ماننا و مرکزی ماد اراضیسینه سوخولوب، اونلارین اراضیسینی آسوری ایمپراتورلوغونا

* ۱ - رئیس نیا، جلد ۱، ص ۲۰۲.

۲ - نئچه صحیفه قاباغا.

۳ - قیزیل اؤزن آخارقاسینین لاپ بوخاریلاریندا، همدان - زنجان آراسیندا.

قاتماسی ایکی جهتدن ایلام حکومتینی دوشوندوروردو:

۱ - مرکزی ماد و ماننا اهاالیسینین آسوریلره تابع اولوب مرکزی مادین آسوری ولایتلرینه چئوریلمه‌سی، آسوریلرین گوجلنمه‌سی، منطقه‌ده ان قدرتلی میلیتاریست حکومت چئوریلمه‌سی دئمک ایدی کی، بلاواسطه ایلام حکومتینین علیه‌ایدی، چونکی آسوریلرین گوجلنمه‌سی و ایلامین شمال اراضیسینه صاحب اولاراق، اوز شرقیندن خاطر جمع اولماسی، ایلام حکومتینین گلجه‌گی اوچون اولدوقجا خطرلی ایدی. ماد اراضیسیندن خاطر جمع اولان آسوری حکومتی شبهه‌سیز جنوبا، ایلاما اوز قویا جاق ایدی.

۲ - مرکزی ماد و ماننا اراضیسینده یاشایان مختلف ائللر، طایفالار، امیرلیکلر و شاهلیقلار کؤک و دیل جهتدن ایلاما یاخین و تقریباً عینی ایدیلر، خصوصیه مرکزی ماد اهاالیسینین دیلی، مختلف شاهلیقلاردا مختلف لهجه‌لرده اولسادا، بؤیوک احتمالا گؤره، هامان ایلام دیلی ایدی. بو ائتیک و دیل یاخینلیغی، طبیعی اولاراق، ایلام حکومتینی دوشوندوروردو. ائللی پی امیرلیگی ده هر جهتدن، همده علاقه باخیمیندان ایلاما چوخ یاخین ایدی. بو سابقه‌لره اساساً ایلام حکومتی ائللی پی امیرینی، چوخ احتمال، ماد - ماننا امیرلیکلرینه یاردیم ائتمه‌گه تشویق ائتمیش و شایدده گؤسته‌ریش وئرمیشدیر.

عصیان اولموش بو منطقه‌نین دورومونو آسوری مأمورو و نماینده‌سی اولموش "پارسوا" حاکمینین ایکینجی سارقونا خطاباً یازدیغی مکتوبدان باشا دوشمک اولور. حاکم یازیب خبر وئریر کی، ۲۰۰۰ دؤیوشچوسو وار، هامبان دادا بیر قدر اوردو وار. حاکم ماننادان و "مازا اوما" دان کؤمک گؤزله‌یر و وظیفه‌نی یئرینه یئتیرمکده تنبل لیگی رد ائدیپ، دئییر کی، بیر عده اسیر توتولموشدور، پارسوانین کندی "نیکور - Nikur" دا یولوخوجو خسته‌لیک وار و حاکمله گلیمیش اللی نفردن ۱۵ نفری اولموشدور. حاکم ایکینجی سارقونا یازیر کی، ماد اراضیسینین اهاالیسی دشمنلیک ائدیrlر. ایکینجی سارقونون اؤزوده بو زامان "بیت سانقی بوتی"، "اورویاکا"، "سیقریس"، "شاپاردا" و "اوپاریا" بؤلوک و ایالتلریندن شورشچی ایالتلر سیراسیندا آد آپاریر.

مرکزی ماد تورپاقلارینین بؤیوک قسمتینده گلجه‌جک یوروشلری اوچون پایگاه دوزلتمیش ایکینجی سارقون و آسوری حاکم دایره‌لری مادلارین بئله سرعتله حرکت گلمه‌سینین قاباغینی آلماق اوچون او یئرلرده اولان آسوری اوردولاری - یوخاری و آشاغی رودک اراضیسینده^۱ یئرله‌شن "کیشئشلو - Kişēlu"، "کینداو - Kindau"، "آنزازی - Anzari" و "بیت باقای - Bit - Baqay" قالالارینی اشغال ائدیپ، آدلارینی ده ییشه‌رک، گؤستریدیگیمیز همین ترتیبله "کارنابو"، "کار - سین"، "کار - آداد" و "کار - ایشتار" ی ائتدیلر. بوندان علاوه آسوریلر "بیت همبان" ایالتینده ده "کی میرا -

۱ - ماد تاریخی، ص ۵۱۴.

۲ - قیزیل اوزن و قره‌سو چایلاری قوللارینین ان یوخاری آخارقاسی.

Kimireq قالاسینی توتاراق، ۲۵۳۰ نفری اسیر توتدولار. آسوری حکومنین یئر آدلارینی ده ییشمه سی گۆسته ریر کی، اونلار مرکزی ماد و ماننا اراضیسینی همیشه لیک منیمسه مک فیکرینده ایمیشلر.

مرکزی ماد اھالیسینین بو عصیانی شعورلو، هدفلی و استقلال الده ائتمک اوچون هم ماد امیرلری، همده گئیش خلق کوتله لری طرفیندن حمایت اولوندوغو اوچون، آسوری اوردولاری اونو تامامیله ازیب محو ائده بیلمه دی. بوتون ماننا اراضیسینده اولدوغو کیمی، امیرلر وئرگی وئرمه گی قبول ائتدیکلری اوچون اؤز مقاملاری و ایشلرینده قالدیلار. بو دؤورده، گۆستر دیگیمیز کیمی، اورارتولار، ماننلارین حسابینا اؤز تورپاقلارینی گئیشلندیرمه گه جان آتیر، آسوریلره قارشى اتحادیه یارادیر و مؤوجود اتحادیه لری دستکله ییردیله ر و بیرینجی روسا زیکئرتو امیری "مئتتاتتی" ایله متحدایدی.

بو حادثه لری اوزاقدان ایزله یین ایکینجی سارقون، طبیعی اولاراق، بونون خطرینی حس ائدیر و اونو پوزماغا ماھانا و عنوان دالینجا گزیردی. بو زامانلار اوللوسونو ایکینجی سارقوندان یاردیم ایسته دی. ماھانا دالینجا گزن ایکینجی سارقون "مئتتاتتی" و اورارتویا قارشى یوروشه حاضرلاشماغا باشلادی. دئمک آسوری میلیتاریزمین ماننا حکومنین اؤز حالینا قویوب، مادلاری ازمک، تورپاقلارینی آسوری ولایتلرینه قاتیب، اھالیسینی سورگون ائتمکله ماننالیلارلا مادلاری بیرى - بیریندن آییریب، ایکى حیصه، ایکى پارچا و میللت کیمی گۆستر مه گه چالیشماسی، ماد خلقینین مقاومتی نتیجه سینده ثمره سیز قالدی، اونلارین هامیسی، هم مادلار، همده ماننالیلار آسوری حکومتینه تابع اولوب وئرگی وئرهرک، اؤز ایشلری و دؤولت قورمالارینا دوام ائتدیله ر. ماننالیلار و مادلارین هامیسی واحد بیر خلقین: قوتتی - لوللوییلرین نسیللری ایدیله ر.

بو واقعیته ایکینجی سارقونون لؤوچه لرینده آیدین گؤرمک اولور، چونکی بو زامان یئرلی اھالیدن بیر عده سینی آسوری اوردولارینا داخل ائتسه لرده، ماد بیرلیگینین ۲۲ - یه قدر شاهیلغی اؤز یئرینده و مقامیندا قالاراق، وئرگی وئردی و ایکینجی سارقون اوزونون داش قازما لؤوچه سینده بو ۲۲ امیرلیگین اھالیسینی "مادای" و مادین قالان یئرلرینین اھالیسینی "قوتوم" (قوتیلر) آدلاندیردی. دئمک، ایکینجی سارقون زامانیندا "قوتتی" آدی بو یئرلرین اھالیسینه دئییلیردی. ایکینجی سارقونون سؤزلرله دئسک، ایستر "مادای" ایسترسه ده "قوتیوم" لار، "بیگنی" (دماوند) داغینا قدر بوتون ماد اتحادیه سی اونا وئرگی وئریردی.

بو زامانلار ماننا - مادلارین هله تام متشکل اولما دیقلاری اوچون، آسوریلره وئرگی وئریب، رسماً و ظاهراً تابع اولمالاريله یاناشی حاکمیت، دؤولت و دؤولت قورولوشلارینی ساخلایاراق، اؤز ایشلرینه دوام ائتمه لری گله جک استقلاللاری اوچون اولدوقجا اهمیتلی و حل ائدیجی اهمیته مالک اولان بیر ایش ایدی و بوایش، نظری میزجه، اساساً گئیش خلق کوتله لرینین مقاومتی، شعورو و اوزونو تانیماسی سایه سینده اولموشدور. ماد - ماننا اھالیسینین بو مقاومتی، جسارت، شعور و

قورخمازلیغینی بیرده آیدین شکیلده اورادا گوروروک کی، بوتون ماد اراضیسینده آسوریلره وئرگی سلاحلی قوه و اوردو گوجوایله آلینیردی.

خلقین آسویلردن ناراضی لیغی، اونلاردان نفرت ائتمه سی، همیشه عصیان حالیندا اولماسی، اوز کیملیگینی تانییب اونو قیمتلندیرمه سی و جسارتله اونون کئشیگینده دایانماسی نتیجه سینده، سونرا گوره جه گیمیز کیمی، آز بیر زاماندا نه تکجه او اوز مقدراتینی الینه آلاراق، اوز آیاغی اوستونده دایاندی، بلکه بوتون منطقه ده آزادلیق گتیرن ائل، میللت کیمی تانیندی و باشقا خلقلرین آزاد اولماسینا عملاً کؤمک ائتدی، بئله کی تاریخین آتاسی هئروودوتودا بو حقیقته اقرار ائدیپ، اونو قلمه آماغا وادار ائتدی.

ماننا - ماد خلقلرینین اعتراضی، عصیان و آسویلردن نفرتی نتیجه سینده آسوری اوردولارینین یالنیز اوز حربی قالالاری اطرافیندا، اورالارا کؤچوردوکلی سورگونلر داخلینده نفوذو و تأثیری وارییدی. بو یئرلرده سوریه، فلسطین و باشقا - باشقا فتح ائدیکلری یئرلردن کؤچورولموشلرین یاشادیغی اوچون، آسویلرین یئرلی اهالی ایله علاقه سی یوخایدی و حتی یئرلی اهالیدن احتیاط ائدر و یئرلی اهالی ده اونلارا یاد گوزوایله باخاردی. لاکین بو، اساساً حربی قالالاردان کنار یئرلرده اهالی اوز باشچیلاری و قبیله بؤیوکلیرین رهبرلیگی آلتیندا یاشایار و یالنیز لازیم گلدیکده، اونودا زورلا وئرگی وئرردی.

یوخاریدا گؤستریدیک کی، آسوری شاهلاری اصیل ماد اراضیسینی توتدوقدان سونرا اورانین بیر قسمت یئرلرینده بئش آسوری ایالتی یاراتدی (زاموا، پارسوا، بیت همبان، کیشه سو، خار - خار). بونلاردان "کیشه سو" و "خار - خار" ایالتلری آز سونرا، عصیانلا علاقه دار پارچالانیپ ده ییشیلدی. بوندان علاوه "مادای" و "بیتکاری" (مهاجرلر ائوی) و "ساپاردا" منطقه لری یا "کیشه سو"، یادا "خار - خار" ایالتینه تابع ایدیلر. بونلار بیری - بیریندن فاصله لی و اوزاق اولدوغو اوچون، آیریلدیلار. "مادای" قیزیل اوزن چایی آخارقاسی منطقه سینده و "بیتکاری" همدانین یاخین لیغیندا ایدی،^۱ و ساپاردا بو ایکسیسینین آراسیندا، "مادای" ین جنوبوندا یئرله شیردی.

بو یئرلر مادی مرکز قسملری و عصیانین گوجلر یئرلری ایدی و آسوری حکومتی بو یئرلرده نفوذسوز و ضعیف ایدی و حاکمیتینی سلاحلا ساخلایاردی. "بیتکاری" و "مادای" منطقه لرینده سوریه دن سورگون اولموش مهاجرلرده یاشایردی لار، بونا گوروده بو یئرلرده آسوری اداره لری وارییدی. بو ایالتلر م.ق ۷۱۰ - نجو ایله پارچالاندی. □ □ □

□ ایکینجی سارقونون م.ق ۷۱۴ - نجو ایل یوروشو

مرکزی مادی مرکز ایالتلرینده باش وئرمیش گؤستریدیگیمیز عصیانین [م.ق ۷۱۵]

یاتیریلدیغیندان بیر ایل سونرا، م.ق ۷۱۴ - نجو ایلده ایکینجی سارقون، اؤز نظرينجه، ماد خلقلری و اولکه سیندن خاطر جمع اولاندان سونرا، اورارتولارلا حساب چوروتمک اوچون اوردو یوروتدو، تا چوخدان بری فعالیتلرینی ایزله دیگی "روسا" و "مئتتاتی" ایله قارشیللاشسین. آنجاق سارقون بو اوردو کتشلیگین مسیرینی ائله تنظیم ائتدی کی، عینی زاماندا باش اگمه یین ماننا شاهلارینین دا حسابینا یتیشسین. ایکینجی سارقونون بو یوروشونه عاید منبعلرین اساس حیصه سی زمانه میزه گلیب چاتمیشدیر، بونا گؤرده بو باره ده گئیش معلومات وئرمک ممکن دور.

معلوم اولان م.ق ۷۱۵ - نجو ایلده بیرینجی روسا "او ایش دیش" (بوگونکو ماراغا منطقه سی) اراضی سینین توتموشدو و اونون امیری باقداتو آسوریلره باج وئرمیردی، باخمایاراق کی، ایکینجی سارقون م.ق ۷۱۶ - نجو ایلده بورانین امیرینی تنبیه ائتمیشدی. بوندان باشقا اورایا یاخین "زیکرتو"^۱ و "آندیا"^۲ امیرلیکلری آسوریلره باش اگمیردیلر. بونا گؤرده II سارقون م.ق ۷۱۴ - نجی ایلده، ظاهرده بو ایکی امیری تابع ائتمک اوچون اوردو چکدی. تینوادان شرقه دوغرو حرکت ائدن ایکینجی سارقون ایلك اول "بیرینجی روسا" تین م.ق ۷۱۶ - نجو ایلده توتدوغو مانناین "سوری قاش" بؤلوگونه وارد اولدو.

سارقون بورادا اولارکن، گوروندوگو کیمی، اولدن خبردار اولان "اوللوسونو"، مصلحت چیلریله بیرلیکده، آسوری شاهینا هدیه لر تقدیم ائتدی. داها سونرا ایکینجی سارقون، حربی مانور کیمی، کیچیک زاب چایی آخارقاسینین ان یوخاری قسمت لرینده یئرله شن "آلاباری = آلابئریا" شاهلیغیندان کئچدی و اورانین اؤز ال آلتیسی شاهی "بئلاپالیدن - Belpaliddin" اونا بیر مقدار آت و مال - قارا هدیه وئردی. ایکینجی سارقون اورادان آسوری ولایتی "پارسوا" یا گئدیپ، اورانین دا آسوریلره تابع اولموش کند بؤیوک لریندن هدیه لر آلدی. آسوری متنی بو بؤیوک لرین ۲۶ سینین آدینی چکیر و "ائلی پی" امیرینین آدی "تالتا" اولارین اولینده دیر. بو کند بؤیوک لر و امیرلری ایکینجی سارقونا بیر مقدار آت، قاطر، بوینوزلو مال - قارا و ایکی کؤهنلی دوه وئردیلر.

ا.م دیاکونوف "ماد تاریخی" اثرینده بو امیرلر و کند بؤیوک لرینین آدلارینی وئرمیشدیر.^۳ بو اینسان و یئر آدلاری نین هامیسی اصیل ماد اراضیسی و اورادا او زامان یاشامیش اینسانلارین آدلاریدیر. بو ۲۶ یئر و ۲۶ اینسان آدینین، بیر نچه سینین استثنا ائتمکله، بؤیوک حیصه سی، ا.م دیاکونوفون یازدیغینا گؤره، غیر - ایرانیدیر، یعنی قوتی - لوللوییلرین قویدوقلاری یئر آدلاری و یاشاییشده ایشلتدیکلری و اؤز دیللرینده قویدوقلاری اینسان آدلاری دیر. بو بؤیوک جدولین چوخ یئر توتاجاغینی نظره آلاراق، بیز بورادا اونو وئرمکدن گؤز یوماراق، یالنیز بونو قید ائتمه گی لازیم

* ۱ - بوگونکو بستان آباد و میانا آراسی، قاراقو چایی آخارقاسینین اوللری.

۲ - بوگونکو میانا ایله زنجان آراسی.

۳ - ماد تاریخی ص ۵۱۶ - ۵۱۵.

بیلدیک کی، بو جدوله اؤته ری بیر باخیشدا اونداک کی اینسان آدلاریندا ایکی "ماشداکو" و چو "وگو" ایله بیتن آدلاری دفته لایق گؤردوک. شبهه سیز بو آدلارین هامیسی دفته لایق دیر و اومودوموز وارکی، گلن تاریخچی لریمیز بونلارین هامیسینین کؤکو و معناسینی تاپیب گؤستره جکلر.

بو ۲۶ کند و ماحالین ایکینجی سارقونا هدییه وئرمه لری اونلارین وئرگی وئرمه مه لرینی گؤستریر، یعنی نه تکجه آسوری اراضیسی جزوو اولمامیش یئرلر، حتّی "کیشه سو" و "خار - خار" کیمی آسوری ایالتلری اولموش یئرلرده وئرگی وئرمکدن امتناع ائتمیشلر. ایکینجی سارقون "پارسوا" دان شرقه، یعنی مرکزی مادا دوغرو دئییل، ماننا ایالتی اولموش "میسیسی" (بوگونکو داش تپه) یه دوغرو ایره لی له دی. □ □ □

□ سارقون - اوللوسونو دانیشیق لاری

یوخاریدا اشاره ائدیگیمیز کیمی، بئله معلوم اولورکی، "اوللوسونو" اورارتو حکومتینی ماننا تورپاقلاریندان چیخارتماق مقصدیله ایکینجی سارقوندان استفاده ائتمک اوچون اونونلا بیرلشمیشدی. بونا گؤره ده ایکینجی سارقون، یوخاریدا گؤردوگوموز کیمی، میلاددان ۷۱۴ ایل اول اورارتو حکومتی علیهینه یوروش ائندنه "اوللوسونو" ماننا تورپاقلارینین "میسیسی" ولایتینده یئرلشمیش "زیردیاککا - Zirdiakkka" قالاسیندا اونو گؤزله میش، آذوقه ایله دولو انبارلار حاضر لاییب، چوخلو آتار، مال - قارا و بؤیوک هدییه لر اونا تقدیم ائتمیش و اوردوسونون احتیاجلارینی تأمین ائتمیشدیر. ایکینجی سارقون بورادا "اوللوسونو" ایله مذاکره ائتمیش و گؤروندوگو کیمی، اوللوسونو ایکینجی سارقوندان ایسته میشدیرکی، اورارتو حکومتی علیهینه اوردو چکیب، او حکومتی اورمو گؤلونون قسماً شرقی، بوتون شمالی و "سانقی بوتو"¹ ولایتلریندن چیخاردیب، او یئرلری ماننا حکومتینه قایتارسین. حادثه لر گؤستریرکی، ایکینجی سارقون اوللوسونونون خواهشینه مثبت جاواب وئرمیشدیر.

بورادا ایکینجی سارقون اوللوسونو و ماننالیلارین شرفینه قوناقلیق وئرمیش و ماننا شاهی اونون یانیندا، کئچمیشده آتاسی "ایرانزو" نون اشغال ائدیگی یئردن یوکسکده اوتورموشدور. بو حادثه گؤستریرکی، ماننا دؤولتی آسوری حکومتینین متحدی و متفق حساب اولموشدور. بورادا ایکینجی سارقون "قیزیل بوندا" (قیبله داغی) ایالتینین ایکی قالاسینین حاکملریندن گئجیشدیر دیکلری هدییه لرینی قبول ائتدی. بو قالالارین بیری "آپاتار - Appatar" منطقه سینین "زیزی - Zizi" قالاسی و دیگری "کیت پات - Kitpat" منطقه سینین "زالا - Zala" قالاسی ایدی. بو قوناقلیق باره ده ایکینجی سارقونون لؤوحه سینده اوخویوروق:

۱ - بوگونکو گونئی، سلماس و میشونون شمالی منطقه لری.

شاه اولوسونون قارشیسینا سالینمیش میز قویدوم. آتاسی، والیدینی اولموش ایرانزویا نسبت اونون تختینی اوجالتدیم. اونلاری آسوریلرله برابر شن سفره آرخاسیندا اگلشدیردیم. آشورون و اوز اولکه لرینین آلاهلاری قارشیسیندا منیم حکمرانلیغیما اونلار خئیر دعا وئردیلر.^۱

ایکینجی سارقون اوللوسونویا بو حرمتی و اونون باره سینده بو طنطنه لی سؤزلری، اونو و آتاسینی یوکسک قیمتلندیرمه سی بیر سیرا حقیقتلری آیدینلاشدیریر. کئچن بؤلوملرده اوللوسونون ایکینجی سارقونون آياغینا دوشمه سی جریانیندا قید ائتمیشدیک کی، اوللوسونو سارقوندان اورارتولاری مانا اراضیسیندن چیخارتماغی ایسته میش و سارقون اونون ایسته یینه مثبت جواب وئرمیشدی. سارقونون بو لؤوحه ده کی سؤزلری او واقعیته تأیید ائدیر.

ایکینجی سارقونون اوللوسونو باره ده دئدیگی بو سؤزلر غالب ایله مغلوب، آغایله نوکر و تابع اولان شخص آراسیندا گئدن دانیشقلارا بنزه مه ییر. بو سؤزلر نسبتاً برابر حقوقلو اینسانلار، آنجاق بیر یوکسک مقاملی، دیگری ایسه نسبتاً آشاغی مقامدا اولان شخصلر آراسیندا گئدن دانیشقلاری خاطرلادیر. بو ایسه اونو گؤسته ریر کی، اوللوسونو آتاسی ایرانزو کیمی، دهرین سیاستچی و وطنین خیرینه سیاستده رول اویناماغی باجاران شخص اولموش و وقتيله اونون اورارتو شاهینا یاخینلاشمیش مانا امیرلرینه یاخینلاشیب، آسوریلره مخالف اولماسی سیاسی ایش و حرکت اولموشدور. بونا گؤره ده اولاً سارقون اونو باغیشلامیش و خواهشینیه مثبت جواب وئرمیشدیر، ایکینجیسی بو گؤروشدیه سارقون اونو بو قدر یوکسکلره قالدیرمیش، اونون قارشیسینا سفره سالینمیش میز قویموش، اونو آتاسیندان یوکسک مقامدا قویاراق تختینی اوجالتمیش و اونون یولداشلارینی آسوریلرله برابر توتوموشدور.

سارقونون سؤزلریندن معلوم اولور کی، اوللوسونو اوز خلقی، استقلاللی و مستقل دؤولتی هدفيله آسوریلرله متحد اولموش و اونلارین خیرینه چوخلو ایشلر گؤرموش و سارقونون دئدیکلرینی یئرینه یئتیرمیشدیر، بونا گؤره ده سارقونو بو سؤزلری دئمه گه وادار ائتمیشدیر. بوتون بونلار ایسه اوللوسونو، مانا اعیان - اشرافلاری، وزیر و سیاسی ایشداشلاری، یعنی مانا حاکمه هیأتی نین دهرین سیاسی شخصلر اولمالارینی گؤسته ریر. سارقونون بو سؤزلری گؤسته ریر کی، او ماننلارا مستقل دؤولت کیمی باخمیشدیر.

اوللوسونو بو گؤروشه گلدیکده بوتون اعیان اشرافلاری، آغ ساققاللار شوراسی، مصلحتچی لری و بویوک باشلاری ایله بیرلیکده گلیمیش ایدی، یعنی او، اوز باشینا حرکت ائدن دیکتاتور دئییلدی و قدیم تورک ائللریندن ارث قالمیش ابتدایی دئموکراسینی تام رعایت ائدن شخص ایدی، خلقینین منافعی نی هر شئیدن اوستون توتان اینسان ایدی.

سارقون اورارتو ایله دویوشمک وعده سی وئرمه سینیه باخمایاراق، دشمنی خامسیتماق اوچون،

ماننانین جنوب شرق طرفلرینه - زیکثرتویا دوغرو یؤنلدى و "زیکثرتو" ايله "آندیا" آراسیندا، بوگونکو میانانین جنوب حیصّه لرینده یئرلشمیش "پانزیش" قالاسیندا بو اوردو کیشلیگین آذوقه مرکزی اوچون یئر دوزلتمی. ایکینجی سارقون بورادان حرکت ائدی، "ایشتاراتورا - Ištara" چایینی شبهه سیز جیغاتی چاینین قوللاریندان کئچدی و زیکثرتو امیرلریندن اولموش "مئتتاتی" نین "آوکانه - Aukane" منطقه سینه گوردی. "مئتتاتی" بوتون مانادا معمول اولدوغو کیمی، اولدوغو "پاردو" (میانانین یاخینلیغیندا) قالاسینی ترک ائدی، "اوشدیریککا - Uašdirikka" (بوگونکو بوزغوش داغی) داغیندا گیزلندی و بونولا برابر، تله سیک اوز عسگرلرینی بیرینجی روسایا قوشماق اوچون یوللادی. بیرینجی روسا ایکینجی سارقونون خزره یاخین "زیکثرتو" منطقه سینه گیرمه سیندن خبردار اولدوقدا، تله سیک اونون آردینجا ایره لیلهدی، تا اینکی اونو آرخادان غافل گیر ائدیپ داغیتسین. ایکینجی سارقون ایره لی گئدیپ، "مئتتاتی" نین "او آش دیرمکو" داغیندا قویدوغو گوزتچیلری آرادان آپاریپ، زیکثرتونون ۱۳ قالاسینی تالایارق ویران ائدی. بو قالالار بونلاردان عبارت ایدی: ایشتایی پا، ساکتاتوش، نانزو، آوکانه، کابانی، قوروسوپا، راکسی، گیم داکریکا، باروناکا، اوبابارا، سی تهرا، تاشتامی، تسامیا.^۱

بورادا ایکینجی سارقون بیردن حرکت سمتینی ده ییشیب، غربه دوغرو، اورارتونون اشغال ائدیگی "اوش دیش" (بوگونکو ماراغا منطقه سی) - ماننانین اولان ایالته یؤنلدى. بو حادثه لر ۷۱۴ - نجو ایله باش وئردی. ایکینجی سارقونون بو حرکت سمتینی ده ییشمه سی اولدن جیزیلمیش نقشه اوزره ایدی، چونکی سارقون "اوش دیش" ده اوز مأمورو و جاسوسونان بیر معلومات آلدی و بو ایش اولدن قویولموش قرار اساسیندا اول بیلردی. بو جاسوس ایکینجی سارقونا خبر وئردی کی، "بیرینجی روسا" نین اوردولاری یاخینلاشیر. گوروندوگو کیمی بو جاسوس کیچیک شاهلاردان بیرى "آلبری - (بلاپالیدین) Belapallidin" ایدی. □ □ □

□ ایکینجی سارقونلا بیرینجی روسانین سهند یا ماجلاریندا گؤروشو
 دئمک، ایکینجی سارقونون حيله ایشله درک، بیرینجی روسانی آلداتماق اوچون اورارتونون اشغال ائدیگی ماننا اراضیسینه طرف، شمالا دئیل، شرقه دوغرو گئتمه سی اونا گؤره ایدی کی، بیرینجی روسا ائله بیلسین کی، آسوری اوردولاری ۷۱۶ - نجی ایل هجومو کیمی، مرکزی ماد اراضیسینه گئدیر. دوغرونداندا بیرینجی روسا تصوّر ائده رک کی، آسوری اوردولاری شرقه، مرکزی مادا گئدیر، اونلارین آردینجا حرکت ائتمیشدی کی، مناسب فرصته آسوریلره ضربه وورسون. ایکینجی سارقون حيله ایشله درک، شرقه طرف یولا دوشنده، جاسوس قویموشدو کی، بیرینجی

روسانین آسوریلرین آردینجا گلیمه سینی اونا خبر وئرسین. بونا گؤره ده ایکینجی سارقون اؤز جاسوسو واسطه سیله بیرینجی روسانین آسوریلرین آردینجا گلیمه سی و یاخینلاشما سینی بیلمک هامان، گئرییه، غربه طرف دؤنه رک اورارتو اوردولاری ایله "او آوش" داغینین (سهند) جنوب اتکلیرینده قارشیلان شیر. بیرینجی روسانین نقشه سی پوزولور و غافیلگیر اولور. دؤیوش باشلانیر و بیرینجی روسا برک مغلوب اولاراق، اؤزو آتا مینیب، زورلا اؤزونه نجات وئریب، چوخ احتمال اورمو گؤلونو شمالدان دؤور ووراراق، گونئی طرفیندن "موساسیرده" قاچیر و اوردولاری تمامیه داغیلیب، آسوری اوردولارینین قاباغیندا، بیرینجی روسانین آردینجا قاچیرلار.

قاچان اورارتو اوردولاری یوللاری اوستونده حربی اورارتو قالالارینا چاتدیقدا، اونلارین دا عسگرلرینی ائله وحشته سالیردی لار کی، اونلاردا قالالاری بوراخیب یا داغلارا قاچیب گیزله نیر، یادا قاچانلارا قوشولوب قاچیردی لار. بئله لیکله سهندین جنوب یاماجلاریندا اورارتولارلا آسوریلر آراسیندا باش وئرمیش دؤیوشده آسوریلر بؤیوک موفقیت قازاندیلار. ایکینجی سارقون کتیبه لرینین بیرینده بیرینجی روسایا چالیدیغی بو غلبه باره ده یازمیشدیر:

"محاربه هئچ کیمین آیاغی اونا چاتمامیش هوندور "او آوش" داغیندا باش وئردی. من، او قارتالی کیمی، روسانین باشی اوستونه قوندوم و اونو مغلوب ائتدیم و داغین کئچیدلرینی اونون اوزونه باغلادیم، یالنیز روسا اؤزو اؤز آتینا مینه رک قاچاییلدی.^۱

بیرینجی روسایا چالیدیغی غلبه ایله ایکینجی سارقون اوللوسونویا وئردیگی سؤزو یثیرینه یثیرمیش ایدی. ایکینجی سارقون وئردیگی سؤزونو یثیرنه یثیرمه سینی قازدیردیغی لؤوچه لرین بیرینده بئله عکس ائتدیرمیشدیر:

"... قوشونو آغیر وضعیتیه سالدیم" زیکرتولو مئتتاتینین و اطراف حکمدارلارین آلاینی پرن - پرن سالدیم. کینلی دشمن اولان اورارتویا و اونون متفقلرینین قوشونونا ضربه ائتدیردیم. "او آوش" داغیندا اونلاری قاچماغا مجبور ائتدیم. آشورون، منیم حاکمیتیمین اورارتو اوزه رینده کی غلبه سینی ابدی اولاراق تأمین ائتدیم ... من "آندیا" نین و "زیکرتو" نون اینسانلارینی اولوم کؤپویونه بورودوم. غضبلی دشمن پنجه لرینی ماننالیلار اولکه سیندن اوزاقلادیردیم، اونلارین حکمداری اولان اوللوسونون اوره یینه یاخشیلیق ائتدیم و اونون عذاب چکمیش آداملاری اوچون ایشیغین پارلیتیسینی تأمین ائتدیم.^۲

ایکینجی سارقون اوللوسونو و ماننا خلقی باره ده دئدیگی بو سؤزلر بیر داها گؤسته ریر کی، ایکینجی سارقون اوللوسونو و ماننا خلقی حکومتینه احترام گؤزو ایله باخمیش و اونلاری اؤزلرینه

۱ - او آوش. م.

۲ - تاریخ مردم اورارتو، محمد جواد مشکور، ص ۲۹.

۳ - آذربایجان تاریخی، باکی، ۱۹۹۳، ص ۵۴.

حقیقتاً متحد و ال بیر، اؤزوده نسبتاً برابر حقوقلو متحد بیلیمیش و اونلاری دوغرودان اورارتو تجاوزوندن قورتارماغا چالیشمیشدیر. اگر باشقا آسوری شاهلاریندا ماننا حکومتی و خلقینه غالب و تالانچی مناسبتلری اولموشدورسا، ایکینجی سارقون دا بو مناسبت نسبتاً عوض اولموشدور. بودا اوللوسونو و ماننا حاکمه هیأتی و آغ ساققاللار شوراسینین دوزگون حرکتی و سیاستمدارلیغینین ثمره و نتیجه سی اولموشدور.

ماننا حاکمه هیأتینده بو شعور و سیاست، خلقینده ایسه نسبتاً میلی شعور اولدوغو اوچون بو حادثه لردن سونرا ماننا حکومتی بیر سیرا کیچیک ماننا و ماد امیرلیکلرینی ده اؤزونه بیرلشدیریب، منطقه نین ساییلان و اهمیتلی دؤولت و حکومتلریندن بیرینه و ماد حکومتینین بینؤوره سینه چئوریلدی. بئله لیکله یوز ایلدن بری اورارتو حکومتی طرفیندن اشغال اولموش گؤستریدیگیمیز ماننا تورپاقلارینین ماننا حکومتینه قایتاریلماسینا زمینه حاضرلانماغا باشلادی.

محاربه ده غالب گلن ایکینجی سارقون و آسوری اوردولاری سرعتله اورمو گؤلونون شرق طرفینده، سهند داغلاری ایله اورمو گؤل و آراسیندا شمالا دوغرو یؤنلیدی. یئرلی اهالی، قایدا لاری اوزره، اوجا یئرلرده اود یاندیریب علامت و ثرمکله، آسوری اوردولارینین گلمه سیندن خبردار اولاراق، داشینا بیلن شئیلری و مال - قارالاری ایله قاجیب، سهند داغلاری و کؤهوللرده گیزلندیلر. ایکینجی سارقون اولجه "اوشکایا - Uškaya" قالاسینی توتدو. بوگونکو "اوسکو" اولموش بو قالا ماننا ایله اورارتو مرزلیرنده یئرلشمیش و ایکینجی ساردوری "سوبی" ۱ منطقه سینی آلندا تیکدیرمیشدی.

بعضی عالیملرین فیکرینجه "سوبی" بوگونکو صوفیان ایمیش. ۲ سوبی منطقه سی اورارتو شاهلی طرفیندن اوردو اوچون آت تربیه ائتمه گه مخصوص اولموشدو. "اوش کایا" قالاسی دؤیوشسوز آلیندی، اونا گؤره ده "او آ اوش" محاربه سینین قاچانلاری نی گؤرن عسگرلر و اهالی قالانی ترک ائدیپ قاجدی لار. ایکینجی سارقونون امریله "اوش کایا" نین ۴ متر قالین لیغیندا اولان دیوارلارینی ییخدی لار و بوتون ائولرینی و اطرافیندا کی ۱۱۵ کندی اودا چکدی لار. □ □ □

□ تارماکیس ویران ائدی لیر

اورارتولار قووولدوقدان سونرا، قرارداددا گؤره آسوریلر کندلری ماننا حکومتینه و ثرمه لی ایدی لر، لاکین آسوریلر اونون عکسینه کندلری تالاییب، خلقینی اسیر ائدیپ، هر یئری اودا چکدیکدن سونرا، ویرانا حالدا ماننالیلار و ثردیلر. داها سونرا آسوری اوردولاری شمالا دوغرو ایره لیله یرک

۱ - چوخ احتمال بوگونکو صوفیان.

۲ - رئیس نیا، جلد ۱، ص ۲۰۷.

"آنیاشتانیآ - Anyastania" قالاسینی، اورادا اورارتو اوردوسونون ذخیره آتلاری اولان طؤوله‌لری، اورمو گؤلونون شمالشرقینده و "آنیاشتانیآ" قالاسینین اطرافیندا اولان ۱۷ کندی ویران ائیدیلر. داها سونرا آسوری اوردولاری اورادان آزاجیق شمالشرقده یئرلشمیش "دالیان" قبیله‌سینین تورپاقلارینا اوز قویدولار و بورادا اورارتو آتلیلارینین ذخیره آتلارینین مرکزی اولان بؤیوک "تاروئی - تارماکیس - Tarui - tarmakis" (بوگونکو تبریز) قالالارینی توتدولار. "تاروئی" سؤزو "تاروی - Tarui" شکلینده یازیلیمیشدیر.^۱ تاروئی و تارماکیس بیر - بیرینه یاخین ایکی قالا اولموشدورکی، هر بیریسینین اؤزونه مخصوص مدافعه اوچون داخلی و خارجی اوجا و قالین دیوارلاری و خندق‌لری اولموشدور. بو ایکی قالادا چوخلو تاخیل و یشم آنبارلاری، اورارتو اوردولارینین ذخیره آتلاری اوچون طؤوله‌لر و آتلار وارایدی.

بو ایکی قالانین ساده اهالیسی اولجه آسوریلرین وحشی هجومونا معروض قالدی، محلی و کیچیک مقاومتلر آرادان آپاریلدی، خلق داغلارا سپه‌لندی و چوخلاری آسوریلرین الینه کئچدی. نهایت قالا آن دستگاهلار و منجنیقلر گلیب، هر ایکی قالانین دیوارلارینی بیخیب، یشله یکسان ائیدیلر و عینی زاماندا آسوری اوردولارینین معین دستهلری بو ایکی قالادا اولان بوتون بوغدا و آرپا آنبارلارینی داشیب آپاردیلار و تاخیل تارالارینی اودلاییب محو ائیدیلر.

اورارتولارین تاروئی و تارماکیس قالالاریندا اولان بو قدر ذخیره، اوردو مرکزلی و حاضرلیقلاری گؤسته‌یر کی، بو اراضی‌ده اورمو گؤلونون شمالی، بوگونکو گونئی کیمی یوز ایلدن بری اورارتولار طرفیندن اشغال اولموشدور.

آسوری اوردولاری تارماکیس قالاسینی توتوب ویران ائیدیکدن سونرا، اورارتولارین "مئنوا" زامانیندان - یوز ایلدن بری اشغال ائدیپ ساخلادیقلاری "سانقی‌بوتو"^۲ تورپاقلارینی اونلاردان آلق، همده اؤز یئرلرینه قاییتماق اوچون اورمو گؤلونون شمالی ایله غربه دوغرو حرکت ائیدیلر. بو یورو شده ایکینجی سارقون بو منطقه‌ده اورارتولارین اساس مرکزی اولموش "اولخو" شهرینی توتمالی ایدی. بو شهر ایسه بوگونکو سلماس شهرینین غربینده (بعضی عالیم‌لر اونون یئرینی سلماسین شمالغربی، بعضیلری ایسه جنوبغربی گؤسته‌یرلر) یئرله شیردی. بونا گؤره‌ده بو شهری سرعتله توتماق اوچون آسوری اوردولاری گونئی ماحالیندان گئتسه‌ایدیلر، داها تئز هدفه چاتاردیلار. ام‌دیاکونوف بو فیکرده‌دیر کی، ایکینجی سارقونون اوردولاری یالنیز بوگونکو صوفیان - مرنند - خوی خطیله گئتمیش و خوی یئرلریندن جنوبا گئدرک، "اولخو" نو توتمدشودور. □ □ □

۱ - رئیس‌نیا، جلد ۱، ص ۲۰۵.

۲ - بوگونکو گونئی، خوی، سلماس و مرنند.

ایکی خطله حرکت

حرمتملی عالیم رحیم رئیس نیا ایسه، "ادوین رایت" ین نظرینه اساساً، گؤسته ریر کی، ایکینجی سارقونون اوردولاری یالنیز گونئی خطیله، میشوو داغلاریله اورمو گؤلو آراسینداکی آبادلیقلاردان کئچیب، اولخو شهرینه، سونرا بوگونکو خوی ماحالی اراضیسینه و اوراداندا اورارتولارین اصیل وطنینه گئتمیشدیر.^۱

دیاکونوف و رئیس نیانین فیکرینه رغماً بیز بو فیکرده بیک کی، "اولخو" شهرینی هم تئز، همده ایکی طرفدن محاصره ائدیپ توتماق اوچون، آسوری اوردولاری بوگونکو صوفیاندا ایکی حیصّه یه بؤلونه رک، هم مرنند، همده گونئی منطقه سیندن غربه دوغرو گئتمیشلر. آسوری اوردولارینین بوگونکو صوفیان یئرلرینده ایکی حیصّه یه بؤلونوب یورومه سی بیرده اونا گؤره لازیم ایدی کی، هم مرنند - خوی اراضیسی، همده بوگونکو گونئی منطقه سی یوز ایلدن بری اورارتولارین الینده ایدی و شبهه سیز اونلارین بو یئرلرده معین اداره، تشکیلات، اوردو، حاضرلیق و سایره لری واریدی کی، اونلاری آرادان آپارماق ضروری ایدی و ایکینجی سارقون بو یئرلری اورارتولارین الیندن آلیب ماننایا قایتارماغی اوللوسونویا سؤز وئرمیشدی.

دئمک آسوری اوردولاری بوگونکو صوفیاندا ایکی قسمته بؤلونه رک "سانقی بوتو" بوگونکو گونئی - سلماس و مرنند - خوی خطلریله غربه دوغرو ایره لیلیرک، "اولخو" تو توتوب اورارتو حکومتینین اورداکی دستگاهینی پوزدو، اورانی و بوگونکو خوی اطرافینی تالاییب چاپدی و قوتور یولیه زاقروس داغلارینی آشراق اورارتو تورپاقلارینا گئتدی.

ایکینجی سارقونون حادثه لری قیده آلانی بو اوردوکئشلیکده یاخیندان شاهد اولموش و گؤردوکلرینی قیده آلمیشدیر. حادثه لری قیده آلان یازیرکی، بو یئرلره، یعنی تبریز، صوفیان، شبستر، تسی، سلماس اراضیسی اولدوقجا آباد، سولو، باشا - باش بند، سد، کانال، باغ، کهریز، آبادلیق و اورمانلیق ایدی. اورارتو حکومتینده بو یئرلرین مرکزی "اولخو - Ulu" شهری ایدی کی، "سارداری خوردا - Sarduri - Xurda" حربی قالاسی واسطه سیله قورونوردو. بو قالا بوگونکو کؤهنه شهرین "کیشته - Kište" داغی اتگینده یئرلشمیشدیر. تاریخچی پیوتتروفسکی گؤسته ریر کی، اورارتو حکومتی یوز ایللیک استیلاسی دؤورو، بوگونکو سلماسین ۱۵ ک.م شمال غربینده یئرلشمیش "اولهو" (اولخو) آدلی عظمتلی شهر تیکدیرمیشدیر.^۲

اورارتولار دؤورو بوگونکو گونئی منطقه سینین آبادلیق و یاشیللیغینی "ادوین رایت" دا یوکسک قیمتلندیرمیش و اورانی فرات دره سیله مقایسه ائتمیشدیر. رئیس نیا "ادوین رایت" ین یازدیقلارینی بئله تصویر ائله میشدیر:

۱ - رئیس نیا، جلد ۱، ص ۲۰۸ - ۲۰۲.

۲ - اورارتو، پیوتتروفسکی، ص ۴۸ - ۴۷ - ۶۹ - ۶۸.

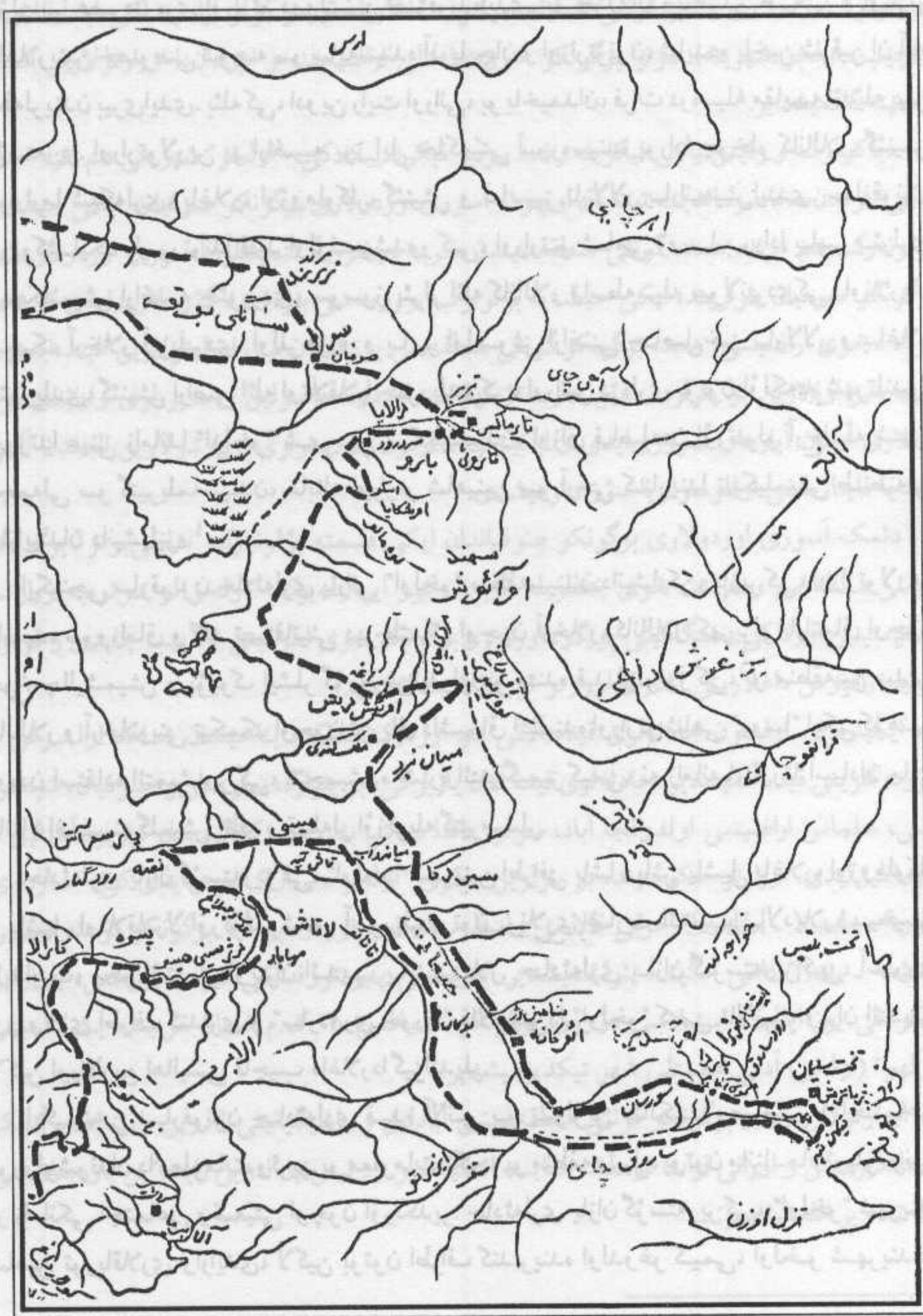
«ادوین رایتین نظرینجه سارقونون اوردوسو گونئی ماحالی یوليله، میشوو داغینین گون توتان اتکلریله سلما ساگتمیشدیر. دئدیگیمیز کیمی، "سانقی بوتو" ایالتین بیر قسمتی اولموش سلماس چؤلوی بیر عصردن بری اورارتو دؤولتینین تصرفونده ایدی. بو چؤل ال وئیشلی طبیعتی و اورارتو شاهلارینین خصوصی توجه و سایه سینده آذربایجان و اورارتونون، شایدده یاخین شرقین ان آباد نقطه لریندن بیر ایدی. بئله کی، ادوین رایت اورانی، بو باخیمدان، فرات دره سیله مقایسه ائدیله بیلن گؤسته ریر. اورارتولارین بو اراضیه یوز ایل حاکمیتی سوره سینده بورادا چوخلو کاناللار، گئیش سووارما شبکه لری، باغلار، اوزوملوکلر، گئیش و ساییز تارلار یارانمیش ایدی. سارقونون اوردو کشلیک راپورتوندا قید اولونموشدور کی، اورارتو شاهی روسا بورادا بایر یئرلری چیچکلنمیش اراضیه چئویردی، سوسوز یئرلر ائله کاناللار واسطه سیله سولانیردی کی، اونلاردان کیچیک آرخلار آیریلیردی. اوللر قورو و بایر اولموش اراضی حاصل خیز تارلار و باغلار چئوریلدی، گئیش اراضی ائله اوتلاقلار چئوریلدی کی، اورانین دره لری بوتون اولکده شهر تلمدی. راپورتدا عینی زاماندا "اولخو" شهرینین تیکیلیشیندن، اوزاق فاصله دن اورتولو آرخیله شهره ایچمه لی سو گتیریلمه سیندن، هابئله اورارتو شاهینین سو آرخی کناریندا تیکیلیمیش طنطنه لی ساراییندان دانیشیلیر»^۱.

ایکینجی سارقونون حادثه لری یازانی "اولخو" منطقه سیندن دانیشارکن، یازیر کی، اورارتولار بو اراضیده سوورماق و کند تصرفاتینی دیرچلتمک اوچون آرخلار، کاناللار، کهریزلر یاراتماق اوچون چوخ چالیشمیش و بؤیوک ایشلر گؤرموش ایدیلر. بو متنده قید اولونور کی، بو منطقه نین سدلر، کاناللار و آرخلارینی تیکمک اوچون تورپاق داشیماق ایشینده اورارتو شاهی "روسا" ایکی کؤهنلی دوه دن استفاده ائتمیشدیر کی، کئچمیشده اشاره ائدیگیمیز کیمی، نه زامانسا، اورتا آسیادان ماد - ماننا اراضی سینه گلیمیش ائلر و قبیله لر اوزلریله گتیرمیشلر.

حادثه لری یازان گؤسته ریر کی، "اولخو" شهرینین اطرافی باشا - باش یاشیل باغلار، اوزوملوکلر و یاشیل اوتلاقلارلا اورتولموشدو. آسوریلر بوتون بونلاری غارت ائدیپ تالادیلار، ییخیب، تاپداییب، محو ائتدیلر، ویران ائدیپ یاندیردیلار. حادثه لری یازان گؤسته ریر کی، آسوری اوردولاری اطراف کندلری و "ساردوری خوردا" قالاسینی دا "اولخو" کیمی تالاییب ویران ائتدیلر، لاکین اورالارین اهالیسی قاچیب داغلاردا گیزلندیلر.

ایکینجی سارقونون حادثه لری قیده آلانی بو یئرلرین مالکیّت وضعیتی و اجتماعی قورولوشوندان دا معلومات وئیریر. بو معلومات تکجه بو منطقه دئیل، بوتون ماننا - ماد توپلومونون او زامانکی اجتماعی وضعیتی اوچون اؤرنکدیر. حادثه لری یازان گؤسته ریر کی، "اولخو" شهرینده شاهین تورپاقلاری وارایدی، لاکین بوتون اطراف کندلرینده اولدوغو کیمی، اولخو شهرینده ده

تورپاقلارین خیلی حیصه سی یثرلی اهلینین، اونلارین عایله لرینین و یا کندلی جمعیتلرینین مالکیتی آلتیندا ایدی. دئمک، م.ق ۸ - نجی عصرین سونلاریندا، اورارتو، ماد و ماننا جمعیتلرینده

ابتدایی اجماع قالیقلاری (کند جمعیتلری) ایله یاناشی خصوصی ملکیتده وارییدی. لاکین جمعیتده قولدارلیق یوخایدی. بونا گؤره ده ماننا - ماد توپلوملاریندا کؤله لیکدن سؤز آچماق یئرسیزدیر. حادثه لری یازانین قیدلرینه گؤره "اولخو" تون غربینده ده وارلی، آباد منطقه لر وارییدی و کندلرین چوخو حربی جهتن محکم ایدی، لاکین "روسا" تین اوردولاری، روحیه لرینی ایتیردیکلری اوچون بو کندلری قورو ماغا چالیشمادیلار، بو سببدن ده آسوریلر ثروتلی قالالارا داخل اولاندا، اهالی بوتون وار - دؤولتینی بوراخیب قاچمیشدی. آسوری منبعلرینده بو کندلردن آشاغیداکیلارین آدی قیده آلینمیشدیر: خورنوکو، خاردانیا، قی زو آرزو، شاش زیسا، آرازو، یوخاری و آشاغی خوندورنای، او آدناونزا، شادیش سی نیا، سی تو آرزو، زیرما، سورزی، ائلیادینا، سورزیالیدیو، آرمونا، کی ناشتانا و آدلاری قالمايان اوچ باشقا کند.^۱

بو کندلرده ذخیره اولموش چوخلو مقداردا آذوقه آسوریلرین الینه کئچدی. داغلارا قاچمیش اهالینین بیر حیصه سی اله کئچیب اولدورولدو.

آسوریلر، عمومی قایدالاری اوزره بوتون کندلری تالاییب اودلایاندان سونرا، زاقروس سیرا داغلارینین "آرسابیا" و "اثرتیا" داغلارینین آراسیندا اولان بوگونکو "قوتور" کئچیدیندن کئچیب اصیل اورارتو تورپاقلارینا داخل اولدولار.

ایکینجی سارقونون متلریندن بیرینده یازیلیمیشدیر کی، بو زامان ایکینجی سارقون "روسا" تین م.ق ۷۱۶ - نجو ایلده اشغال ائتدیگی ۲۲ قالانی، ائله جده هامان ایل ایکینجی سارقونون "روسا" و "مئتاتتی" دن آلدیغی ایکی قالانی (اوشکایا و آناشتانیا) ماننا شاهی اوللوسونویا قایتاردی. بورادان قطعی دئمک اولار کی، ماننالیلار زاقروس داغلارینین شرق طرفینده اورارتولارین اشغال ائده رک، یوز ایل ساخلادیقلاری تورپاقلارین بیر حیصه سینی آلدیلار.

ایکینجی سارقونا وئریلن گوزاریشده ماننادان مبهم آد آپاریلیر. احتمال وئرمک اولار کی، اوللوسونو ایسته میشدیر کی، زاقروس داغلاری غرب طرفدن ماننانین سرحدی تعیین اولسون. آنجاق بيلمک لازیمدیر کی، اورارتولار بوندان سونرا گئنه ده زاقروس داغلارینی آشیب ماننا اراضیسینه، موقتی ده اولسا، گیرمیشلر.

اورارتو حکومتینین یوز ایل اشغال ائتدیگی ماننا اراضیسینین حاصل خیزلیگی ایله علاقه دار بونودا قید ائتمک لازیمدیر کی، بوگونکو آذربایجان اراضیسی عمومیتله ماد اراضیسینین مرکزی قسمتلرینه نسبت هم نسبتاً سولو، همده داها حاصل خیزدیر. بو، طبیعت و اقلیم ایله علاقه دار اولان بیر مسئله دیر.

آسوری شاهی ایکینجی سارقونون م.ق ۷۱۴ - نجو ایل حربی سفری اولدوقجا اؤنملی و تاریخ باخیمیندان اهمیت مالکدیر، بونا گؤره ده عالیملرین دقتینی جلب ائتمیشدیر، بئله کی، آمریکالی عالیم

ادوین رایت، اؤز یازدیغینا گؤره، بو حربی سفرین خط حرکتینی دقیق مشخص ائتمک اوچون عراق و ایراندا یاشادیغی ۱۶ ایل مدّتینده آذربایجانین بؤیوک حیصّه سینی پیادا و یا آتلا گزمیش، ۹ دفعه سهنده چیخمیش و ایکی دفعه بو داغین دؤوره سینی گزمیشدیر. بو حربی سفرین خط حرکتینی تعیین ائتمک اوچون باشقا عالیملرده زحمت چکیب نقشه جیزمیشلار. گوروندوگو کیمی "ادوین رایت" و باشقا عالیملرین نظرینی تکمیل لشدیریب، اونلارین جیزدیگی نقشه نی دقیق لشدیررک، تاریخچی عالیم رحیم رئیس نیا اؤز کیتابیندا بو حربی یوروشون خریطه سینی وئرمیشدیر. بیز بورادا بو خریطه نی وئریر، همده قید ائتمک ایسته ییریک کی، او عالیملرین فیکرلری اساساً دوغرو دور، آنجاق بیز اونا صوفیان، مرنده، خوی خطینی ده علاوه ائتدیک. بو حربی سفرین گوتئیدن اولماسی نی بعضی تاریخی فاکتارلارین بو گونه قدر قالیقلاری ثبوت ائدیر. بو تاریخی قالیق شبستر چایینین آخارقاسی اولان "چای دره" نین یوخاری قسمت لرینده، میشو وون جنوب اتکلرینده خاراب اولموش بیر سدین آثاریدیر کی، خلق داخیلینده "سد (بند) اوستو" آدیله مشهور دور. بیزجه بو سد اورادان آشاغیدا جنوب شرق و جنوب غرب طرفلرده یئرله شن یوزلرجه گؤزل تورپاقلی تپه لری، همده شبسترله اورمو گؤل و آراسیندا کی هامار و دوز تاخیل اکمک یئری اولان و یئرلی اهالی دیلینده "یازی" آدلانان یئرلری سوو ارماق اوچون ایدی و ایکینجی سارقون منطقه ده کی بوتون سد، کانال، چشمه و سایره اکیئلری سوو ارماق منبع لرینی ویران ائتدیگی کیمی، بو سدی ده خاراب ائتمیشدیر. شبستر چایینین آخارقاسی اولان دره تقریباً ۱۲۰ - ۱۰۰ متر درینلیگینده و ۱۲۰ - ۱۰۰ متر ائنینده اولان بیر بؤیوک دره دیر، آنجاق سدین خارابالاری اولان یئر تقریباً ۴۸ متر ائنینده دیر و هر ایکی طرفی بؤیوک سال قایالاردان عبارت اولان داغلاردیر. سدین اولدوغو یئرده چوخلو مقداردا قایا قالاقلاری تۆکولموش و چای سویو او داشلارین آلتیندان سوزوله رک آخیب گئدیر.

آسوری قایناق لاریندا ایکینجی سارقونون بو اوردو کشلیگی باره ده و خصوصیه اسکی "کیشپال" و بوگونکو "یونقالیق داغی" اتکلرینده یئرله شن "اولخو" شهرینین غارتی و ویران ائدیلمه سی باره ده چوخلو معلوماتلار، یازیلار و شکیللر قالمیشدیر.^۱

بو شکیللر خصوصیه "دورشارو کین" (دارشارو کین)، (سارقونون قصری) آدلانمیش سارایین داش قازما لؤوحه لرینده اولدوغو کیمی زمانه میزه گلیب چاتمیشدیر. بو لؤوحه لرین بعضیلری بلا واسطه "ماننا" شهرلری و قالالارینین آسوری اوردولاری طرفیندن آلینماسینا حصر اولموش دور. بوتون بونلار ایسه ماننا - ماد اهالی سینین سارقون اوردولاری مقابلینده مقاومتینی، هابئله بو محاربه لرین آسوری ایمپراتورلوغو اوچون اهمیّتیندن حکایت ائدیر. ماننا - مادلارا قارشى ایکینجی سارقونون محاربه لری، خصوصیه ۷۱۶ - نجو ایله شیدتلی و رحیم سیز اولموش دور. بوندان علاوه ایکینجی سارقون ماننا - ماد اهالی سیندن چوخلو اسیرلرده آپارمیشدیر. یوخاریدا اشاره ائتدیگیمیز

* ۱ - اورارتو، پیوتئروفسکی، ص ۴۷.

لؤوحه لرین بیرى بو واقعیته حصر اولموشدور.

مړند، خوى و حتى قاراداغ ماحالینین غرب حیصه لرى و ماكى طرفلرى یوز ایل اورارتو حکومتینین الینده اولموشدور. آسیانی اورارتو خلقینده مدنیّت یوکسک اولدوغوندان "اولخو" شهرینده چوخلو تاریخی اثرلر یارانیدیگی کیمی، اورانین اطرافى، حتى اورمو ایله ماكى آراسیندا یئرله شن بوتون منطقه لرده و داغلیق یئرلرینده بو دؤوردن قالان تاریخی آبیده لر، داش قازمالار، یازیلار، یاشاییش یئرلری و وسیله لری، قاب - قاجاق، بنا قالیقلاری و سایره مؤوجوددور. اونا گؤره کى اورارتولار بو منطقه ده یوز ایل حاکمیتلری دؤورو "اولخو" کیمی بؤیوک شهر تیکمیش و شبهه سیز باشقا یاشاییش و حربى مرکز لر یاراتمیش و بونلاردان علاوه اورارتو شاهلاری منطقه ده اکین چیلیک، باغدارلیق، حیواندارلیق، کانال چکمک، چشمه و کهریزلر قازما، سولاما ایشینه، اورمان یاراتماغا، باغلار ایجاد ائتمه گه چوخ فیکر وئرمیشلر.

شبهه سیز "اولخو" شهرینین بنالاری، سارایلاری و عمومیتله تیکینتیلرینده کى معمارلیق، هنر، صنعت و عمومیتله مدنیّت، "موساسیر" و "توشپا" شهرلرینده اولدوغو کیمی، سونراکى یونان، روم، ایران هخامنیشلری و عمومیتله هند - آوروپایی خلقلر اوچون ان اهمیتلی استفاده منبعی و الهام اوجاغی اولموشدور. بو یوکسک مدنیّت اوجاغینین آسوریلر طرفیندن وحشی جه سینه تالانیب، ویران ائدیلب، اودا چکیللمه سی نی تاریخچی عالیم پیوتروفسکی تأسفلو سؤزلرله بئله تصویر ائتمیشدیر:

"آسوریلر" توفان و سئل کیمی نفوذ ائده رک، یوللاری اوستونده اولان هر زادی تورپاقلا بیر ائدیله ر. ایکینجی سارقونون اوردولارینین یاخین لاشماسیندان خبر توتان اهالی اؤز شهرلرینی بوراخیب داغلاردا گیزلندیلر. آسوریلر آلدیقلاری یئرلرده در حال هر یئری ویران ائتمه گه باشلاپیردیله ر، شهرین داش دیوارلارینی "قازما و قیلینج گوجوایله ساخسی قاب کیمی" ویران ائدیپ، تورپاقلا بیر ائدیله ر، شاه سارایی دا همین سرنوشته دچار اولدو، بو فرقله کى، ویران ائدنده "اونون تاوانینین سیدر آغاجیندان اولان اوجا سوتونلارینی" آشورا آپاردیلر. "شهرین تاخیل ایله دولو انبارلاری" و اونون چاخیر چکن یئرلری، غارت و تالان اوچون آسوری عسگرلرینه تاپشیریلدی، کانالین گیلیفی باغلاناراق، باتلاغا چئوریلدی. بوتون بو اراضیده ده میر سوتونلارین سسی ائشیدیلیردی. باغلار ویران ائدیلب، آغاجلار کسیده رک، اودا چکیلدی. اکین تارالاری ائله خراب ائدیله کى، اونلاردا بیر سونبولده قالمادی. چمن لیکلر آتلارین دیرناغی و عسگرلرین تپیگی آلتیندا آیاقلاندی.^۱ اولخو مدنیّتی "ارته" مدنیّتینین داوامی ایدی.

"اولخو" نو تالاییب ویران ائدیله کدن سونرا ایکینجی سارقون، مړنددن گلن اوردولارلا بیرله شیب، بوگونکو خوی طرفینه اوز قویدو. "روسا" نین مغلوب اولوب، روحیه سینى الدن وئرن اوردولاری،

آسوری اوردولارینین بیر قدر قاباقلاریندا گئری چکیلهرک اصیل اورارتو یئرلرینه قاچدیلار. حربی قالالارین عسگرلری قالالارینی باشینا بوراخاراق، قاجیب گیزلندیلر. یئرلی اهالی قدیمکی قایدالارینا اساساً معین تپه لرده اود یاندیراراق، آسوریلرین گلمه سینی بیرى - بیرینه خبر وئیردیلر، بونا گؤره ده اونلارین بعضیلری اهل و عیالینی و ممکن اولدوغو قدر داشینا بیلن شئیلر و مال - قارانی گؤتوروب، داغلاردا و کؤهوللرده گیزلندیلر، بعضیلری ایسه دشمن الینه دوشهرک اولدورولدو و یا اسیر اولدولار. بو وضعیتده "اولخو" و بوگونکو خویا قدرکی اراضیده خلقین بوتون ثروتی تالان اولدو و توکنمز ثروت ایکینجی سارقونون اؤزو و عسگرلرینین الینه کئچدی.

بوگونکو خوی حوالیسینه چاتیب، هر یئرلی چالیب - چاپدیقدان سونرا، ایکینجی سارقون خویلا سلماس آراسینداکی قوتور دره سیله زاقروس داغلارینی آشدی، آشارکن آباد و یام - یاشیل "قوتور" دره سینده اولان بوتون ائولر، بنالار، سارایلار، کندلر و حتی دیوارلار بئله ویران ائدیلیب، هر شئی تالاندی. وحشته دوشوب، آسوری اوردولارینین قاباغیله سراسیمه قاچان اورارتو عسگرلری و ساده خلق زاقروس داغلارینی آشاراق، دهشت خبرلرینی اصیل اورارتو شهرلری و اهالیسینه آپاریردیلار. ایکینجی سارقون بو سفرینده "توشپا"نی فتح ائده بیلمه دی و اؤز یوردونا قاییتدی، آنجاق نئچه آی سونرا قاییداراق، "موساسیر" شهرینی توتوب ویران ائتدی و بو خبری ائشیدن اورارتو شاهى "روسا" اؤزونو اولدوردو.

بو هجوملار نتیجه سینده اورارتو حکومتی زاقروس داغلارینین شرقینده، بوگونکو ایران آذربایجانى تورپاقلاریندا اشغال ائتدیگی تورپاقلاری اساساً ترک ائدیپ، زاقروس داغلارینین غربینه، اؤز یوردلارینا چکیلمه لی اولدولار. بو وضعیتدن استفاده ائدن ماننا شاهى اوللوسونو زاقروس داغلارینی ماننا حکومتینین غرب سرحدی ائتدی. ایکینجی سارقون اؤز لؤوچه سینده ماننانی اؤزونه تابع گؤسترمه گه چالیشسادا، بو دؤورده باش وئرمیش تاریخی حادثه لر عمومیتله ماننا حکومتینین خیرینه اولموشدور، چونکی آسوری ایمپراتورلوغونون باش کندی ماننادان اوزاق و اورارتو اونلارین آراسیندا فاصله ایدی. آسوریلرین ماننادان اوزاقلیغی و اورارتو حکومتینین زاقروس داغلارینین شرقینده یوز ایلدن بری الده ائتدیگی حاکمیت و نفوذون آسوریلر طرفیندن سیندیریلیب آرادان آپاریلماسی ماننا حکومتینین گوجلنمه سینه سبب اولوردو. آسوری منبعلری گؤسته ریرلرکی، م.ق ۷۱۴ - نجو ایله قدر ماننا شاهى "اوللوسونو" ایکی دفعه آسوری حکومتینه وئرگی، خراج و هدیه لر وئرمیشدیر، لاکین بیر ایل اوندان سونرا، یعنی م.ق ۷۱۳ - نجو ایله ماننا حکومتینین آسوریلره خراج و هدیه وئرمه سیندن هئچ بیر معلومات یوخدور. حتی آسوری منبعلری گؤسته ریر کی، بو زامان ماننا حکومتی آسوری سرحدلرینه هجوملاردا ائتمیشدیر. بو حادثه لر ایکینجی سارقونون تازا هجومونا سبب اولدو.

ایکینجی سارقونون م.ق ۷۱۳ - نجو ایلده مرکزی مادا هجومو کارالادا قیام

II سارقون م.ق ۷۱۳ - نجو ایلده بیر داها مرکزی ماد تورپاقلارینا هجوم ائتدی. ماد اهالیسی بو هجومو م.ق ۷۱۴ - نجو ایلدن گؤزله ییردیله، اونا گؤره کی، بو ایلده کیچیک زاب چایی آخارقاسیندا یئرلشمیش "کارالا" منطقه سینین اهالیسی قیام ائده رک، آسوری حکومتین تعیین ائتدیگی شخصی قووب، "کارالا" دان چیخارتمیش دیلار. II سارقون هجومون اولینده "کارالا" قیامینی یاتیریب، اورانین ایشلرینی ایستدیگی کیمی یولونا سالدیقدا سونرا، بوگونکو همدانین جنوبوندا یئرلشمیش "اثللی پی" ولایتینه چاتدیقدا، اورانین شاهی "دالتو" و یا "تالتا = تالتو" نو اوز مقامیندا ساخلادی، اونا گؤره کی، بو شاه آسوری حکومتی طرفداراییدی و بو سببدن ده گئیش خلق کوتله لری، حتی بؤیوک لر و اعیان - اشرافلاردا اوندان ناراضی ایدیلر. "اثللی پی" ولایتی ماد اراضیسیندن ایدی. آسوری اوردولاری "اثللی پی" دن ماد اولکه سینین - مرکزی مادیین داخلینه، مرکزی حیصه لرینه یؤنلدیلر. ایکینجی سارقونون بو اوردو کشلیگینه دایر یازیلارین متنی عینی ایله بئله دیر:

"ماد" اولکه سینین "اثللی پی" سرحدینده اولان "سیقری سو" اولکه سی؛ "بایت آن - Bait - an" اولکه سی؛ "....." اولکه سی؛ "آپساخوتی - Apsaxuti" اولکه سی؛ "پارنوآتتی - Parnuatti" اولکه سی؛ "اوتیرنا - Utienna" اولکه سی؛ "دیرستانو - Diristanu" کندی؛ "....." اولکه سی؛ "اوریا ککی - Uriakki" اولکه سی؛ "ریمانوتی - Rimanuli" اولکه سی؛ "اوپوری - Upuri" اولکه سی ایالتی؛ "اویادا اوئه - Uyadaue" اولکه سی؛ "بوستیس - Bustis" اولکه سی؛ "آقازی - Agazi" اولکه سی؛ "آمباند - Ambanda" اولکه سی؛ "دانانو - Dananu" اولکه سی؛ گون دوغانین "آریبی - Aribi" اولکه سی مرز لرینده اوزاق ایالت لرینه، هابئله "آشور" آلاهینین زنجیرینی آتیب، اوغرو لار کیمی داغلار و چؤل لره اوز قویמוש "گوجلو مادلار" ایالتینه و اونلارین بوتون کند لرینه من یانار اودونلا اود ووروب، اونلارین بوتون اراضی لرینی ویران و اونودولמוש قالاقلار چثویردیم.^۱

کئچمیشده "سیقریس" = "سیقریسو" منطقه سی ایله تانیش اولموشوق، بو یئر ماد اراضی سینین مرکزی قسمت لرینده ایدی. و یقین کی، آسوریلر "سیقریس" ده اولدوقدا، اورایا یاخین بوگونکو همدانین شمالی، شمال شرقی و شمال غربی حیصه لرینده ده اولموشلار. دئمک، ایکینجی سارقون همدانین جنوبوندا اولموش "اثللی پی" دن یولا دوشه رک شمالا، ماد اراضی سینین اساس مرکزی قسمت لرینه گئتمیشدیر.

ماد اراضی سینین مرکزی، غربی و شرقی قسمت لرینده اولموش بو یئرلرین آدلارینین کؤکلری و معنالارینی هله لیک مشخص ائتمک چتیندیر، بو ایش اوچون قوتتی - لوللو بیلرین دیلی اؤیره نیلمه لیدیر. بونولا برابر ام دیا کونوفون بو فیکری ده علمی جهتدن منطقی دیر کی، بو آدلارین

"اٹلی پی" نین شرق طرفلرینده یئرلشمیش بعضی یئرلرین آدلارینین هند - آوروپایی اولماسی ممکن دور، چونکی م.ق یئددینجی عصرده آرتیق ایک یوز ایل ایدی کی، هند - آوروپا دیلی خلقلر خزرین شرق طرفیندن ایران اراضیسینه گلمیش و بعضی یئرلرده یئرلشمیش ایدیلر، بو ائللردن او زامان مرکزی ماد تورپاقلارینین شرق قسمتلرینده یئرلشمه سی احتمالی گوجلودور. ایکینجی سارقونون بو هجومونا عاید لووحه سینده ۵۰دن آرتیق قدرتلی ماننا رهبرلرینین آدلاری چکیلیمیشدیر کی، چؤللرده و داغلاردا دولانماقدادیرلار. بو آدلارین جدولی ایله ا.م دیاکونوفون "ماد تاریخی" اثرینین ۵۱۹ - نجو صحیفه سینده تانیس اولماق اولار. آدلارین داخلینده، هجوم مادیین شرقینه ده اولدوغو اوچون، هند - آوروپایی کؤکلؤ سؤزلرده واردیر. بوتون بونلار اونو گؤسته ریر کی، بو دؤورده ماننالیلار قسماً گوجلنمیش اولسالاردا، هله واحد ماننا حکومتی شکله دوشمه میشدیر. □ □ □

□ اٹلی پی ده اختلاف

یوخاریدا دئدیگ کی، ایکینجی سارقون م.ق ۷۱۳ - نجو ایل هجومو زامانی، احتمال "اٹلی پی" طرفیندن شمالا - مرکزی ماد اراضیسینه گئتمیشدیر. اٹلی پی چاغداش همدانین - مرکزی مادیین جنوبو و لرستانین شمالشرقینده یئرله شیردی. اٹلی پی ولایتی و اورانین داخلی استقلال مالک اولان شاهلیغی ماد و مرکزی مادیین ان جنوبی ولایتی ایدی. اٹلی پی ایلام حکومتینه یاخین و آسوریلردن نسبتاً اوزاق اولدوغو اوچون، هم ایلاما آرخالاناراق، آسوریلردن چوخ وقت آماندا اولار، همده مرکزی ماد و ماننا ایله ایلامین آراسیندا ایلگی و رابطه اولاردی. ماننا - ماد خلقلریله سویداش و تقریباً عینی دیلی اولان ایلام حکومتی آسوری و اورارتولار مقابلینده سیاسی، مدنی، اقتصادی و لازیم گلدیکده حربی جهتدن ماد - ماننالیلاری اٹلی پی شاهلیغی واسطه سیله دستکله ییب، اونلارا یاردیم ائدردی. ائله بونا گؤره ده ایلاملارلا مخالف و دشمن اولان بابل و آسوری حکومتلرینین اٹلی پی شاهلیغینا یاخشی مناسبتی اولمازدی. بو سببدن ده آسوری شاهی ایکینجی سارقون فرصت الدهه ائتدیکده اٹلی پی شاهلیغینی آسوری حکومتینه تابع ائتمه گه چالیشمیشدیر. بئله بیر فرصت م.ق ۷۰۸ - نجی ایلده، اٹلی پی حاکم دایره لرینین داخلی اختلافلاری نتیجه سینده، سارقونا قسمت اولدو. بو اختلاف بئله یارانیر کی، م.ق ۷۰۸ - نجی ایلده اٹلی پی شاهی اولور، اونون اوغلانلاری حاکمیتی اله آلماق اوچون بیر - بیرله چارپیشیرلار. بونلارین بیر ایلام طرفدار ایدی و ایلام شاهی "شوتروک نهونته - Sutruk - Nakhunte" (م.ق ۶۹۹ - ۷۱۶) اوندان حمایت ائدیردی. ایلامین حمایت ائتدیگینه نه مخالف اولان او بیر قارداش وضعیتی بئله گؤردوکده، آسوری حکومتینه پناهنده اولور. بیرینجی اوغلان ایلامدان یاردیم ایسته بیر و ایلام شاهی اونا کؤمک ائدیر. آسوریلرین داها قدرتلی اولان قوه لری اونلارا پناه آپارمیش اوغلانی حکومت باشینا قویور. بئله لیکله ده آسوریلر اٹلی پی شاهلیغینی اوزال آلتیلارینا

چتویریرلر.

ایکینجی سارقون بونونلادا کفایت لنمہ دی. او منطقہ نی تمامیلہ الہ آلیب، ساکت و تابع ساخلا ماق اوچون، بابیلدن شرقہ گئدن یوللاری دا اوز اختیارینا آلدی و بئله لیکلہ دہ بوتون مرکزی مادی الہ آلماق و خزر دنیزینہ یول آچماق اوچون شرایط و زمینہ نی محکم لندیردی.

بئله لیکلہ مرکزی ماد شاھلیقلارینین چوخ مستقل اولموش ائلللی پی ولایتی دہ، داخلی نفاق و اختلافلار نتیجہ سیندہ، آسوری ایمپراتورلوغونون بیر آلتینہ چتوریلدی.^۱ □ □ □

□ ایکینجی سارقونون ماننا - ماد علیھینہ م.ق ۷۰۶ - نجی ایل هجومو

ایکینجی سارقون زامانیندا آسوریلرین ماننا - ماد تورپاقلارینا نوبتی هجومو م.ق ۷۰۶ - نجی ایلدہ باش وئرمیشدیر.

بو زامان ائلللی پی دہ دوروم، آشاغیدا گؤرہ جہ گیمیز کیمی، بئله ایددی کی، م.ق ۷۰۸ - نجی ایل حادثہ سیندن و تالتانین آسوریلرہ پناہ آپارمیش اوغلو ایکینجی سارقون طرفیندن ائلللی پی حکومتینین باشینا قویولدوقدان سونرا، ہم خلق، بعضی امیرلر، ہمدہ ایلام طرفداری اولان تالتانین او بیرى اوغلو آسوریلر و اونلارین تعیین ائتدیکلری قوندارما شاھلا مخالفت ائدرہ ک، تالتانین اوگئی قارداشی و ایلاملارین طرفداری اولان "نیبہ" نین اطرافیندا توپلاناراق، آسوریلرین مقابلیندہ مقاومت گؤسترمہ یہ باشلادیلار. بونا گؤرہ دہ آسوری حکومتی م.ق ۷۰۶ - نجی ایلدہ ائلللی پی خلقی، امیرلری، "نیبہ" و ماد اولکہ سی علیھینہ هجوم تشکیل ائتدی.

آسوریلرین ماد اراضیسی و امیرلرینہ قارشى اولموش بو یوروشدہ ایکینجی سارقونون اوزو اشتراک ائتمہ دی، بلکہ مادی یئددی ایالتی ریسلرینین اوردولارینی "ائلللی پی" یہ قارشى دؤیوشہ گؤندردی. بو یئددی ماد شاھینین دؤردو ایکینجی سارقون طرفیندن ماد تورپاقلاریندا یارادیلمیش ایالتلرین امیرلری ایدیلر. اونلار "آرانچی"، "ساپاردا"، "بیت کاری" و "مادای" بؤلوکلری شاھلاری، اوچو ایسہ خار - خار ایالتیندن "کیشہ سو"، "پارسوا" و "بیت ہمبان" بؤلوکلری شاھلاری ایدیلر.

بو یئددی ماد شاھینین اوردولاری "ائلللی پی" یہ هجوم ائتدی کدہ، "نیبہ - Nibe" ۴۵۰۰ نفر ایلاملی اوخ آتانلا "مارعوبیشتو" قالاسینا گیریپ مقاومت ائتدیلر. دؤیوشدہ "نیبہ" مغلوب اولدو و بیر آسوری اوردو سو قالادا یئرلشدی. ایکینجی سارقون اولموش کئچن ائلللی پی شاھینین اراضیسینی اولجہ اوز ریسلری آراسیندا بؤلوشدورمک ایستہ بیر، لاکین، باش وئرن حادثہ لر نتیجہ سیندہ، سونرا قرارا گلیر کی، بو تورپاقلارین هامیسینی "تالتانین بیر اوغلونا وئرسین و بئله دہ ائدیر و بوتون ائلللی پی تورپاقلارینی تالتانین اوغلو "آشپابارا" یا تاپشیریر. (بو بارہ دہ سونرا دانیشاجاییق). □ □ □

ایکینجی سارقونون ماد - ماننا اراضیسینه سون هجومو و دؤیوشده اؤلدورولمه سی

گؤرون دویو کیمی، یوخاریدا گؤسته ریگیمیز تدبیرلر، عمومیتله، ماد اؤلکه سینى ایکینجی سارقونون ایسته دیی کیمی ساکت، آرام و تابع ائده بیلمه دی و نتیجه ده او اوزو م.ق. ۷۰۵ - نجى ایلده آسوری اوردولاريله ماد اراضیسینه هجوم ائتدی. بو دفعه II سارقون ماد تورپاقلاریندا یئرلشمیش، محلی دقیق بللی اولمایان، لاکین ائلللی پی یه یاخین اولموش "کیلما" قالاسی (بو قالانین ساکینلرینی "کولوم" یازمیشلار) دؤیوشچولرایله دؤیوشده اؤلدورولموشدور. □ □ □

م.ق. ۸ - نجى عصرین II یاریسیندا آسوری حکومتین ماننا - ماددا

سیاستی، ایشلری و خلقه مناسبتی

II سارقون آسوری شاهلارینین ان قدرتلی، تدبیرلی و سیاستمدارلاریندان بیریدى. او ایلک یوروشلری، خصوصیه م.ق. ۷۱۴ - نجو ایل یوروشونده چوخ بؤیوک ایشلر گؤردو: اورارتولاری مغلوب ائدیپ یئرینده اوتورتدو؛ مادلارین حساس یئرلرینی آیریپ، آسوری ایالتلری یاراداق، اونلاردا آسوری حاکملری، عامیللری، مأمورلاری و اوردولارینی یئرلشدیردی؛ مادلارین عصیانکار امیرلرینی مغلوب ائدیپ، آسوری ایمپراتورلوغونا تابع ائتدی... بوتون بو ایشلرله ایکینجی سارقون اؤز نظرینجه ماد اؤلکه سینى ایسته دیگی حالا، آسوریلره تابع وضعیته گتیرمیش و اونلارین شاهى "اوللوسونو" نو اؤزونه تابع شاه کیمی راضی سالاراق، مادلارین باشی اوستونده قویموش و ایشلری یولونا سالمیشدی.

لاکین ایکینجی سارقون یانیلیردی، چونکی ماد خلقلری و امیرلری شعورلو شکیلده استقلال دوغرو جان آتدیقلاری اوچون، سارقونون بو تدبیرلرینه تابع اولوب اوتورا بیلمزديلر، دؤورون و محیطین سیاسی، اقتصادی و تاریخی شرایطی مادلاری منطقه ده بؤیوک دؤولت یاراتماغا و بیگانه لرین آغالیغیندان قورتارماغا سوق ائدیردی. بو حس لر و فیکرلر بوتون ماد امیرلری، بؤیوکلری، اعیان - اشرافلارینی دوشوندوردوگو کیمی، مادی ن نسبتاً گئنیش خلق کوتله لرینی ده دوشوندورور و بو یولدا چابالاییب جان آتماغا وادار ائدیردی.

بو اجتماعی زمینه اساسیندا ایکینجی سارقون م.ق. ۷۱۴ - نجو ایل هجوموندان یوردونا قاییداندان سونرا، ماد دیاریندا باش وئرن حادثه لر سرعتله بؤیوک ضد آسوری حرکت چئوریلدی. بو حادثه لر ایکینجی سارقونون ماد دیارینا ایکى دفعه داها اوردو یورتمه سینین اساس سببی اولموشدور. بو سبب و یا سببلری آچیب گؤسترمه دن اؤنجه بو حادثه لر زامانی مادلارلا ایلاملارین علاقه لرینی آچیقلاماق لازیمدیر.

|| سارقون م.ق. ۷۱۴ - نجو ایل یوروشوندن قاییداندا، مادیین جنوب ولایتی، کاسسیلرله همدان آراسیندا یئرلشمیش "اثللی پی" ایالتینین شاهی "تالتا" ایدی. "تالتا" آسوریلرله خدمت ائدن و اونلارا وفادار اولان شخص ایدی. گوروندوگو کیمی "تالتا" م.ق. ۷۰۷ و یا ۷۰۸ - نجی ایلده اولموش و اونون اوگئی قارداشی "نیبه - nibe"، "تالتا"نین اوغلانلارینا فرصت و ثرمدن و یا قدیمدن التصاقی دیللی خلقلر، او جمله دن قوتیلر داخلینده اولموش ابتدایی دئموکراتیک اصول، یعنی سئچگی یولیه سئچیلرک، "اثللی پی"نین بیر نؤوع نفوذلو شخصی و باشچیسی اولموشدو.

"نیبه" اوگئی قارداشی "تالتا"نین عکسینه اولاراق، آسوریلرله مخالف و ایلاملارلا یاخین علاقہ سی وارایدی. بو زمان ایلام شاهی "ایکینجی شوتروک ناخونته" ایدی. ماد اراضیسی و اونون ان جنوبی امیرلیگی "اثللی پی" ایلاملارلا قونشوایدی، چونکی کاسسیلر حکومتی م.ق. ۱۱۷۱ و یا ۱۱۸۵ - نجی ایلده آرادان گئندن سونرا، ائتنیک جهتدن بیر - بیرینه یاخین اولان "اثللی پی" و "ایلام" قونشو اولموشدور. بو زمانلار ایلاملاردا آسوریلرله منطقه ده قدرت جهتدن رقابت ائدیردیلر. اونجه دن اولدوغو کیمی بو زماندا ایلام دیلی و مدنییتی بوتون ماد - ماننا و کاسسی مدنییتینین اؤزه یی، آپاریجیسی ایدی؛ بونا گؤره ده آسوریلرین ماد اراضیسینده نفوذو و حاکمیتی ایله مخالف ایدیلر. بوندان علاوه اراضی قونشولوغو، ائتنیک وحدت و دیل یاخینلیغی و شبهه سیز تاریخی علاقہ لر "اثللی پی" لرله ایلاملاری بیر - بیرینه اولدوقجا یاخین لاشدیریردی.

گوروندوگو کیمی، "نیبه" هله اوگئی قارداشی "تالتا"نین حاکمیتی دؤوروندن ایلام شاهی ایکینجی شوتروک ناخونته ایله علاقہ سی اولموشدور. ایلام دؤولتینه آرخالانان "نیبه" قارداشی "تالتا" اولندن سونرا، اونون یئرینده آسوریلرین توجه و حمایت ائتدیگی "آسپابارا - Aspabara" نین ضدینه قالخدی، یعنی حقیقتده آسوریلرین علیه نه اولدو. شبهه سیز اولدن بو ایشده "نیبه" نین خلق و بؤیوکلر طرفیندن دستکله ییب حمایت ائده نی اولموش و گؤره جه گیمیز کیمی، ایلاملاردان دا یاردیمینا گلیمیشلر.

بو زمانلار "نیبه" اثللی پی حاکم دایره لری داخلینده یارانمیش اختلافلاردان استفاده ائدیر. بو اختلافلار بونلاردان عبارت ایمیش:

"تالتا" اولندن سونرا، اونون یئرینی توتماق اوچون دؤرد اوغلونون: "کی با بیشه، داسوکو، آسپابارا، سوردان نی بع" آراسیندا دیدیشمه باش وئیریر.

بو اختلاف و دیدیشمه لری منطقه رئیس لری و مسئوللاری طرفیندن ایکینجی سارقونا یازیلیمیش مکتوبلاردان معین درجه ده باشا دوشمک اولور. الده اولان بو مکتوبلار منطقه ده سارقون طرفیندن قویولموش ایکی رئیس طرفیندن یازیلیمیشدیر. بو ایکی رئیسدن بیر "مردوک شاروسورا" اولموشدور. بو شخص ایکینجی سارقونا یازدیغی مکتوبوندا چوخلو معلوماتلار وئیریر. بو مکتوبدا اوخویوروق:

۱ - منطقه نین خبرلری باره ده کی، شاه منه دئیمیشدی: اورایا آدمالار گؤندر - منیم ائلچیم "کی

باییشه" و "داسوکو" یا دئدی:

- پادشاه "اثللی پی" نی منه و "سانقی بوتو" نو "مردوک شاروسورا" یا وئرمیشدیر. آیا بو موضوع قطعیدیر؟ سیزین کندلرینیزی سیزدن آلمیشلار، اگر سن او کندلره گۆره ادعا ائتمک ایسته ییرسنسه، ا متحان ائدین و یا بوشلایین، عینی دیر. مگر من اورایا گلمه دیم؟

۲ - او عوام خلقین مقابلینده بئله دئدی:

- ایندی "کی بابی شه" و "داسوکو" ۱۰۰ نفر آتلی توپلامیشلارکی، دایما اونلارین قوللو غوندادیر... و داها اونلارا خدمت ائدن "آشپابارا" نین آتلیلارینی گؤسترمه ییرلر.

۳ - باشچیلار و اعیانلارلا مربوط خبرلر باره ده: من اونلارین مکتوبلارینی گتیرن ماد کیشیدن سورغو - سوآل ائدیب سوروشدوم کی، "باشچیلار، اعیانلار هارادادیرلار؟" او دئدی:

- تشریت آیینین اوچونده داغلیق منطقه سینه مکتوب یازدیلار و اورایا گئتدیلر.^۱ بو مکتوبون بیرینجی حیصه سیندن گۆرونورکی، II سارقون، اونا تابع اولموش اثللی پی شاهی "تالتا" اولندن سونرا، اونون اراضیسینی اوزونون تعیین ائدیگی منطقه رئیسلی آراسیندا بؤلْمک ایسته میشدیر، لاکین اونون اوغلانلارینین اختلاف و دیدیشمه سی سارقونو بو فیکردن منصرف ائتمیش و تالتانین اراضیسینی دؤرد اوغلوندان بیری اولموش "آشپابارا" یا وئرمیشدیر. مکتوبدان گؤستردیگیمیز ایکینجی حیصه دن بللی اولورکی، "کی بابی شه" ایله "داسوکو" بیرلیکده آتلی توپلامیش و "آشپابارا" گیلین (آشپابارا و سوردان نی بع) آتلیلارینی اؤز طرفلرینه چکیب، اونلاری گیزلی ساخلامیشلار.

مکتوبون اوچونجو حیصه سیندن گۆرونورکی، توپلومون باشچیلاری و اعیان - اشرافلاری داغا فیکریمیزجه شبهه سیز داغلاردا اولان "نبه" یه مکتوب یازمیش و اونون راضیلیغینی جلب ائده رک اونون یانینا گئتمیشلر.

منطقه نین مکتوب یازمیش ایکینجی رئیس "ایشتاردوری" اولموشدور. بو شخصین نسبتاً سونراکی حادثه لر دؤورو ایکینجی سارقونا یازدیغی مکتوبدا اوخویوروق:

"پادشاهیم و خادیمی اولدوغومون "سوردان نی بع" یه دایر یازدیغی باره ده: بیزیم عده میز آزدیر.^۲ بو قیسا جمله دن بئله معلوم اولورکی، "تالتا" نین اوغلو "سوردان نی بع" شورش و یا قیام ائتمیش، حاکمیتی اله آلماغا چالیشمیش و ایکینجی سارقون اؤز نماینده سینه اونونلا قارشیشماغی امر ائتمیش و رئیس عسگرینین آز اولدوغونو بیلدیرمیشدیر.

مکتوبلارین قیریق - قیریق معلوماتینی یشکونلاشیرارق، دئییه بیلهریک کی، II سارقونا تابع و وفادار اولان "اثللی پی" امیری "تالتا" اولندن سونرا، ایکینجی سارقون اونون اراضیسینی اوزونون

۱ - ماد تاریخی، ص ۵۲۱.

۲ - ماد تاریخی، ص ۵۲۲.

تعیین ائتدیگی رئیسلی آراسیندا بؤلوشدورمک فیکرینده اولموشدور. بو آرادا "تالتا"نین دؤرد اوغلو ایکی دسته اولاراق، حاکمیت اوچون چارپیشیر و بونلاردان "سوردان نی بیج" شورش ائدیر. قارداشلار آراسیندا بو چارپیشمالار گئدرکن، آسوری حکومتی و دؤولتینین دقتینی جلب ائتمیش "آسپابارا" آدلی شخص، آسوریلرین خیرینه، ایشلرده مداخله و شاید رهبرلیک ائدیر. "تالتا"نین اوغلانلارینین دیدیشمه سی و "آسپابارا"نین مداخله سینین "اٹلی پی" خلقی - اوز خلقینین زیانی و آسوریلرین خیرینه گؤرن و ایلام دؤولتی و شاهلی "|| شوتروک ناخونته" ایله ایلگیلی اولان "تالتا"نین اوگشی قارداشی "نیبه" قارداشی اوغلانلاری و "آسپابارا"نین علییه قالدخاراق، توپلومون باشچیلاری، آغ ساققاللاری و اعیان اشرافلارینین حمایه سی ایله قوه توپلایاراق داغلارا گئدیر و ایلام شاهندان یاردیم دا آلیر.

بو خبرلر عامیللری، تعیین ائتدیگی مسئوللار، رئیسلی و جاسوسلاری واسطه سیله ایکینجی سارقونا چاتیر و او آسوریلره تابع اولان، یوخاریدا گؤستریدیگیمیز یئددی ایالتین رئیسینه "نیبه" یه قارشى دؤیوشمک امری وئیر. بو فاصله ده ایلاملاردان ۴۵۰۰ اوخ آتان دؤیوشچو "نیبه" یه کؤمک گلیر. آنجاق دؤیوشده "نیبه" مغلوب اولور.

بحث ائتدیگیمیز دؤورده مادلارلا ایلاملارین علاقهلری باره ده معین معلومات الده ائتدیک. ایندی ده || سارقون دؤورو آسوری حکومتینین داخلی وضعیتی و او حکومتین ماننا - ماد خلقی و باشچیلاری ایله ایلگی و علاقهلرینین معین جهتلرینی آچیب گؤستریمک لازیمدیر. بو جهتدن م.ق. ۷۰۵ - ۷۱۴ - نجو ایللر فاصله سینده ایکینجی سارقونون ماد اراضی سینده تعیین ائتدیگی مسئوللار، مأمورلار و رئیسلیرین سارقونا یازدیقلاری مکتوبلار اولدوقجا فایدالیدیر. بو مکتوبلاردان آیدین گؤرونورکی، آسوری شاهلاری هجوم ائتدیکلری زامان چالیب، چاپیب، غارت ائدیپ، خلقین ثروتی، مال - قاراسی نی و حتی اهالینی اسیر توتوب آپارماقلا کفایتلنمیردیله، بلکه اولکده ده تعیین ائتدیکلری عامیللر، مأمورلار، رئیسلی، تابع شاهلار، حربی قالالاردا قویدوقلاری اوردولار و اوردو باشچیلاری واسطه سیله هم خلقه تحمیل ائتدیکلری جینسی و نقدی وئرگیلری و خراجلاری توپلایار، همده بو مأمورلار زور، ظلم و هر وسیله ایله اولموش اولسا، شاهین، سارایین، حاکم دایره لرین، دینی مرکز لرین، اوردو و اوردو باشچیلارینین، همده اوزلری و عایله لرینین حیاتی، عیش و عشرت و سایطینی تأمین ائدیردیله. آسوری شاهلارینین یئرلرده تعیین ائتدیکلری مأمورلار و مسئوللار شاهین گؤسته ریشلرینی یئرینه یئتیریر، شاهین گله جک یوروشلری اوچون زمینه و استحکامات یارادیر، خلقی اکمک و محصول یئتیرمه گه مجبور ائدیردیله.

بو جهتلردن م.ق. ۷۱۵ - نجی ایله باش وئرمیش "خار - خار" قیامیندان آز سونرا ایکینجی سارقونا یازیلیمیش بیر مکتوبدان آشاغیداکی حیصه لر دقته لایقیدیر.

"خادیمی اولدوغوم شاهیمین" سن گرک اعیانلارلا بیرلیکده مادلار اولکده سینه گئده سن" دئییه یازدیغینا اساساً، پادشاهین اعیانلاری اونلارلا صلح برقرار ائتدیر و بیز ساغ - سلامت قایتدیق. من

بورادا، "کار - شاروکی" ده (خار - خار) محکم ائولر تیکیرم و اونلارین ویران و محو ائتدیکلری نه قدر خام کرپیچلر وارسا، یثنی دن تیکیرم، هابئله تارالاری اکیریک و خدمت ائدیریک. قوی منیم خادیمی اولدوغوم شاهیمین قلبی راضی اولسون ...^۱

ماد اراضیسینه تعیین اولونموش یئرلی مأمورلار آسوری شاهلارینین هر جور بویروغو و پروقرامینی یئرینه یئتیریب، شاها اطلاع وئریر و اوندان دستور ایسته ییردیله. یئنه ده ایکینجی سارقونا خطاباً یازیلیمیش بیر مکتوبدان آشاغیداکی سطرلر دقته لایقدیر:

"کندلرده هامی ساکت دیر و اوز قوللوقلارینی یئرینه یئتیریرلر. (....) یترین ساکیلری باره ده قوللوقچوسو اولدوغوم شاهیمین یازدیغینا اساساً، اونلاری "ایرتوکانو" یا گؤندریم؛ اگر بو آداملاری او گؤندرسه، اوندا اونلاری، قوللوقچوسو اولدوغوم، شاهیمین حضورونا گؤندریم، - یا گرگ بو باره ده بنده سی اولدوغوم شاها بیر شئی یازیم؟ ایندیکی بوغدا محصولو باره ده خادیمی اولدوغوم شاه یازمیشدی: "بو نه وضعیّت دیر، نه اوچون بوغدا گؤندرمه دین؟" محصول آرادان گئتدی، ولایت دولودان چوخ صدمه گؤردو.... و شرفیمه آند اولسون، همیشه یاغیش یاغیر.^۲

آسوری شاهلاری بوتون بو دئدیکلریمیزله ده کفایت لنمز و ماد اراضیسینده یاراتدیقلاری جاسوسلوق شبکه سیله بوتون حادثه لر دن اولجه دن خبردار اولاردیلار. آسوری شاهلاری اؤزلرینین ماد اراضیسینده تعیین ائتدیکلری رئیس لر و مأمورلار ادا تام اینانماز و تشکیل ائتدیکلری جاسوسلوق شبکه لرینین جاسوسلارینی ولایتلره گؤندرر و مأمولارینا یازیب تاپشیراردیلار کی، اونلاری خلقلین نظریندن گیزلی ساخلا سینلار و اونلاردان موغایات اولسونلار. بو جاسوسلار خلق داخلینده باش وئرن بوتون حادثه لری، مخفی شکیلده و بیزه معلوم اولمایان یوللارلا، بیر باشا شاها خبر وئردیلر. بو جهتدن یئنه ده ایکینجی سارقونا خطاباً یازیلیمیش بیر مکتوبدان آشاغیداکی سطرلر دقته لایقدیر: "قوللوقچوسو اولدوغوم شاه یازمیشدی کی، "شاروئه مورانی" نی^۳ قارشیللا. من سنی "لودو" نون اوغلونا (منظور شاروئه مورانی دیر. م.) تاپشیردیم. سن اونو "کار - شاروکی" نه چاتدیرانا قدر هئچ بیر جانلی اونو گؤرمه مه لیدیر. "گدیگه قدر اونو قارشیللا دیم، "لودو" نون اوغلون منی مشایعت ائتدی؛ "کار - شاروکی" نه چاتدیرانا قدر، هئچ کیم اونو گؤرمه دی ...^۴

آسوری شاهلاری ماد اراضیسینده تعیین ائتدیکلری مأمورلار، رئیس لر و جاسوسلار واسطه سیله بو اولکه ده باش وئرن حادثه لر دن، آیری - آیری شخصلرین ایش، حرکت و فیکرلریندن اؤنجه دن خبردار اولوب، کیچیک مسئله لری مأمورلاری واسطه سیله آرادان قالدیرار و یالنیز عموم اجتماعی چتین لیکلر، عصیان، قیام، دؤولت علیه نه عمومی حرکت و اقداملار اولدوقدا و ضرورت ایجاب

۱ - ماد تاریخی، ص ۵۳۷.

۲ - ماد تاریخی، ص ۵۳۷.

۳ - گؤرون دوگو کیمی ماد تورپاقلاریندان قاییدان آسوری جاسوسوایدی، ا.م. دیاکونوف.

۴ - ماد تاریخی، ص ۵۳۷.

ايتىدىكىدە شاھلارنى اۆزلىرى اوردو يورودىر و يا اوردو يا هجوم فرمانى وئردىلەر. "نابولوكين" آدلى بىر مامورون ايكىنجى سارقونا يازدىغى مکتوبدان گۆرونوركى، آسوريلرىن تعيين ايتىدىكلىرى مامورلار شاھين گۆستردىرىگى شىخىلىرى توتوب، ايشىدن سالىمىش و شاھين گۆستردىگى باشقا بىر نفرى اونون يىرىنە قويۇشلا. مکتوبدان بىر پارچا: "پادشاھين اۆلكەسى آسودەدىر؛ اطرافدا اولان مادلار ساكىتىدىلەر. قوللوقچوسو اولدوغوم شاھين يازدىغى بارەدەكى، ("كاراكو اورياكى" نىن اوغلونو توتون، ايشىدن سالىن و "رامتى" نى اونون يىرىنە قويون)، بىندەسى اولدوغوم شاھين منە يازدىغى كىمى، من يازدىم "كاراكونون اوغلونو توتدولار و... تحويل وئردىلەر و "رامتى" نى اونون يىرىنە گۆندردىم. "آشورتىم" (...) اونو گۆندردى، لاكىن "اورياكى" لار اونو تحويل آلماغا موافقت ائتمەدىلەر...^۱ بو گۆستردىكلىرىمىز آسورى ميليتارىستلىرىن ماد خلقى ايلە ئىچە داوراندىغىنى گۆستەرن كىچىك اۆرنىك لىرىد.

دئىمك، ايكىنجى سارقون ماد ديارىنىن "اىللى پى" اىالتىنىن ياخىنلىغىدا يىرلىشىمىش "كىلمان" قالاسىندا مادلارلا دۆيوشدە اۆلدو. بو ايش بىر طرفدن ماد بىرلىگىنىن بۆيوك امىرلىكلىرىندىن بىرى اولان "اىللى پى" نىن خىرىنە تمام اولدوسادا، ھلە قىطعى غلبە و ماد بىرلىگىنىن اساس اۆزەيى حساب اولمور. اونا گۆرەكى، آتاسىنىن انتقامىنى آلماق، اونون ناقىص قالمىش مادلارى تابع ائتمىك سياستىنى باشا چاتدىرماق، ھمدە "اىللى پى" نىن ايشىندە مداخلە ائتمىش ايلاملارنى قورخوتماق اوچون، "سنىخىب"، اوچ ايل شاھ اولدوقدان سونرا، يعنى م.ق. ۷۰۲ - نجى ايلدە "اىللى پى" نىن ەلىھىنە اوردو چكىدى، نىتىجەدە ايسە، طىبعى اولارق، "اىللى پى" دۆولتى داھادان ضەيفلەدى. "سنىخىب" نىن بو محاربەدن مقصدى "اىللى پى" دۆولتىنى ازىمكىدن علاوه، بىردە ايلام شاھىلە مبارزە ائتمىك، اونا گۆز قىچىرىدىب قورخوتماق و ايلاملارنى ماد تورپاقلارىندا نفوذونون قاباغىنى آلماق ايدى.

سنىخىبىن بو اوردو كىشلىكىدن ايلك سىياسى و مادى جەھتدن منفعەتلى ھدفى "اىللى پى" نىن جنوبشرقى و جنوبوندا، بو گونكو كرمانشاھ داغلارنىن شمال و شمالشرقىندە ياشايان، كاسسىلرلە چوخ ياخىن اولوب داغلاردا حيات سورن كۆچەرى "ياسوبى قاللايان - Yasubigallayan" لارى ازىمكى ايدى. (ى + ان قديم تورك دىللرىندە ايسملىرىن جمع علامتلىرىندىن بىرى ايدى). ياسوبى قاللايانلار منشأ، كۆك و دىل جەھتدن كاسسىلرلە چوخ ياخىن ايدىلەر، يعنى التىصاقى دىللى ايدىلەر، بونا گۆرەدە ايلاملارلاردا ياخىن ايدىلەر. بو خصوصىيەتلىرىنە گۆرە بو خلق بىر طرفدن ايلاملار و ايلام دۆولتى، او بىرى طرفدن ايسە قوتتىلرىن نىسلى اولان "اىللى پى" اھالىسى و باشچىلارى ايلە ياخىن و علاقەدار ايدىلەر. دىل و كۆك جەھتدن سامى و ظالم آسورى ميليتارىزمى ايلە

مخالف و دشمن اولان "اثللی پی" باشچیلاری، اعیان - اشرافلاری، حتی حاکم دایره لری، او جمله دن آسوری حکومتینه قارشی قالمیش "نیبه" و اونون اطرافیندا اولموش "اثللی پی" اعیان - اشرافلاری و باشچیلاری همین بو "یاسوبی قالالایان" اثللری واسطه سیله ایلاملارلا ایلگی و علاقه ساخلایردیلار. محض بو سببه گؤره سنخریب اؤز یوروشونون ایلک هدفینی "یاسوبی قالالایان" لاری ازمک ائتدی. آسوری شاهلی و اوردولاری، عادتلری اوزره، ییخیب، داغیدی ویران ائده رک، بؤیوک مقدار آت، ائشک، قاطر، بوینوزلو مال - قارا و بیر مقدار اسیر توتدولار و اوردونون کئچدیگی یئرلری "آراپخا" ایالتینه ضمیمه ائدیلر.^۱ بو کیتابدا تنظیم و چاپ اولونموش "م.ق. ۷ - ۹ - نجی عصرلرده ماد خریطه سینده "آراپخا" بو گونکو "اربیله" یاخین وئریلمیشدیر. نظره گلن خریطه ده "آراپخا" نین یئری دوزگون اولمامیشدیر، چونکی "کاسسیلر" ین یوردوایله (بو گونکو کرمانشاه) آراپخا آراسیندا بؤیوک فاصله و چوخلو منطقه لر و چایلار واردیر.

بو منطقه ده اوچ قالا: "بیت کیلمازاخ"، "خاردیشی" و "بیت کوباتی" سنخریب طرفیندن آیینمیشدی. بو قالالارین بیرینده آسوریلرین باییلدن گتیردیکلری اسیرلر یئرلشدیریلدیلر، او بیرسی ایکی قالادا ایسه داغلارلا قاقمیش کاسسیلری توتوب قایتاراراق یئرلشدیردیلر.

|| ساقونون اولدوگو ایلدن سنخریبین هجوما قادرکی ایللر سوره سینده "اثللی پی" منطقه لری و اثللری داخلینده آسوریلره قارشی حرکت و استقلال - اتحاد اولان میل لر طبیعی اولاراق، گوجلنمیشدی. بونوندا نتیجه سینده بو

ش ۷۴] آسوری میخی خطیندن نمونه،
سنخریب ایلیگیندن، م.ق. یئددینجی عصر.
مؤتده، اوللر آسوریلره ماییل اولوب اونلارا خدمت ائدن، اونلارلا ایشداشلیق ائتمیش چوخلو
"اثللی پی" مسئوللاری فیکرلرینی ده ییشیب، ایلاملارلا همکارلیغا باشلامیشدیلار. بو شخصلردن بیر
"آسپابارا - Aspabara" ایدی کی، اوللر آسوریلرین عاملی، متحدی و "نیبه" ایله مخالف ایدی.
کاسسیلری ازیب داغیداندان سونرا، سنخریب "اثللی پی" یه دوغرو یؤنلندی. بو زامان "آسپابارا"
سنخریبه قارشی دایاندی. سنخریب "نیبه" نین ۴۵۰۰ ایلام آتلیسی ایله سیغیندیغی "مرعویشتو" و
"آککوددو - Akkuddu" قالالارینی اشغال ائده رک، اورادان چوخلو اسیرلر و بوللوجا آت، قاطر،

[ش ۷۴] آسوری میخی خطیندن نمونه،

سنخریب ایلیگیندن، م.ق. یئددینجی عصر.

مؤتده، اوللر آسوریلره ماییل اولوب اونلارا خدمت ائدن، اونلارلا ایشداشلیق ائتمیش چوخلو "اثللی پی" مسئوللاری فیکرلرینی ده ییشیب، ایلاملارلا همکارلیغا باشلامیشدیلار. بو شخصلردن بیر "آسپابارا - Aspabara" ایدی کی، اوللر آسوریلرین عاملی، متحدی و "نیبه" ایله مخالف ایدی. کاسسیلری ازیب داغیداندان سونرا، سنخریب "اثللی پی" یه دوغرو یؤنلندی. بو زامان "آسپابارا" سنخریبه قارشی دایاندی. سنخریب "نیبه" نین ۴۵۰۰ ایلام آتلیسی ایله سیغیندیغی "مرعویشتو" و "آککوددو - Akkuddu" قالالارینی اشغال ائده رک، اورادان چوخلو اسیرلر و بوللوجا آت، قاطر،

اولاق، دوه و بوینوزلو مال - قارا الده ائتدی. سنخریب "ائلی پی" نین شمالغریبنده یئرلشمیش "بیت باروا - Bit - Barua" ایالتینی تجزیه ائدهرک، باشقا یئرلردن گتیتدیردیگی اسیرلری اورادا یئرلشدیردی و اورانی آسوری ایالتی "خار - خار" اراضیسینه بیتیشدیردی. □ □ □

□ ایلام - بابیل - ائلی پی اتحادی

بیلیریک کی، "بیت باروا" اراضیسینی تیقلت پیله سر آسوری اراضیسینه بیتیشدیرمیش ایدی. بورادان معلوم اولورکی، سونرالار بو اراضی آسوری اراضیسیندن آیریلیمیش و "ائلی پی" دؤولتینه قوشولموشدو. چوخ احتمال بو ایش م.ق ۷۱۵ - نجی ایلده باش وئرمیشدیرکی، اوندان غربی مادیان بیر نئچه منطقه سی آسوریلر علیهینه قیام ائتمیش ایدی.

سنخریبین گؤستردیگیمیز بو هجوموندا ائلی پی دؤولتی و خلقی بؤیوک صدمه گؤرودو، لاکین آسوری حکومتینین بوتون تدبیرلری، فشارلاری و وحشیلیکلرینه باخمایاراق، ائلی پی خلقی و دؤولتی تسلیم اولمادی و آسوریلرین اساس قوه لری منطقه دن اوزاقلاشدیقدان سونرا، یئنه ده آسوری حکومتیله مخالفته باشلادیلار، گئنه ده ائلی پی حاکم دایره لری و خلقی ایلاملارلا سیخ علاقه لرینی دوام ائدیپ، داها محکم لندیردیلر و م.ق. ۶۸۹ - نجو ایلده ایلام شاهی "خومپانی مئنا - Xumpamma" ایله بابیل شاهی "موشزب مردوک - Mušezib - Marduk" ون آسوریلر علیهینه تشکیل ائتدیکلری ائتیلایا قوشولدولار، همده مختلف "آرامی" و "کلدانی" قبیله لری، هابئله "پارسواش"، "پاشتری - Pašeri" اولکه لری ده بو ائتیلایا قوشولدولار.

متفقلرین اوردوسو دجله کناریندا یئرلشن "خالوله - Xalule" آدلی یئرده آسوریلرله دؤیوشدو، لاکین نتیجه بللی اولمادی. بو زامان "خومپانی" خسته لندی و اونون نتیجه سینده متفقلر محاربه دن ال چکدیلر.

محاربه دن سونرا ایلام اولکه سینده داخلی مبارزه و حاکم دایره لرینده دیدیشمه باشلاندی. بو وضعیت متفقلرین مغلوب اولماسی دئمک ایدی. بو فرصتدن استفاده ائدن آسوریلر، بابیله هجوم

[ش - ۷۵] آسوری اوردولاری دشمن قالاسینی محاصره ائتمیش، نینوانین قاباری کاسوری ناخیشلاریندان

اؤدیپ، ویران ائتدیلر.

ماد - ایلام - کاسسی و بابیل خلقلرینین آسوری میللتاریزمی پنجه سیندن خلاص اولماق اوچون چالیشمالاری نتیجه سیز قالدی. □ □ □

□ م.ق. ۸-۹-۱۰ - نجی عصرلرده ماننا - ماد مدنیتی

م.ق. ۷۰۰ - نجوایله هند - آوروپایی خلقلرین منطقه میز، او جمله ده ایران فلاتینا گلمه سیندن ۲۰۰ ایل کئچیردی. ایندی گؤرک م.ق. یئددینجی یوز ایللیگین اولینده بوگونکو آذربایجان (شمالی و جنوبی) همدان، قزوین، زنجان، اسدآباد منطقه لرینده میللی ترکیب، ائتتیک قورولموش و دیل وضعیت نئجه اولموشدور؟ بیز اونا گؤره بو اراضینی گؤتوروروک کی، بو اراضی بوگون او ایران تورکلرینین وطنیدیر کی، اونلارین تورپاقلاری بیر - بیرینه یاپیشیقدير.

کئچن بحثلردن بیلیریک کی، بوگونکو ایران آذربایجانین جنوب، جنوبغرب (اورمو گؤل و اطراف) و جنوبشرقی، قزوین، زنجان، همدان، اسدآباد اراضیسینده او خلقلر و طایفالار یاشامیشلار کی، بابیللر، ایلاملار، کاسسیلر، آسوریلر، اککدرلر، اورتولار... اونلاری "قوتیلر" و "لولوبیلر" آدلاندیرمیشلار. هابئله بوگونکو قافلانتي داغینین شمالی و خزر دنیزینین غربینده یاشامیش کادوسیلر، کاسپیلر، آلبانلار، اوتیلر،... قوتیلرله یاخین ایدیلر. بو حقیقتلری ا.م. دیاکونوف بئله گؤستمیشدیر:

"اورمو گؤلونون شرقی و جنوبی ساحیللری و اوندان داها جنوب - قزوین - همدان تورپاقلارینا شامل اولان بوگونکو ایران آذربایجان منطقه لرینده ائله مختلف قبیله لر ساکین ایدیلر کی، آسوری منبعلری اوست - اوسته اونلاری "قوتیلر" و "لولوبیلر" آدلاندیردیله. بو تورپاقلاردا "مئهرانی" دیلی ده خاطرلاندیرمیشدیر. عینی زاماندا "قیزیل بوندا" داغلارینین شمالی ماننا اولکه سی جزو وایدی و جنوب قسمتلی، آز - چوخ آسوری تورپاقلاری ساییلیردی.

کاسپی (خزر) دنیزی ساحیللرینه یاخین اراضی، قیزیل اوزن دره سینین جنوبونون یاریسی، هابئله اونون شمالی نقطه لرینده کیچیک شاهلیقلار و ارایدی و اورادا او قبیله لر یاشاییردیله کی، اسکی دؤور مؤلفلری سونرالار اونلاری "گئلر"، "کادوسیلر" و "کاسپیلر" آدلاندیرمیشلار و گوجلر احتمال ایله بونلارین "قوتیلر" و "کاسسیلر" له یاخینلیقلاری و ارایدی.^۱

بحث ائتدیگیمیز همین م.ق. بیرینجی مین ایللیگین ایلك یوز ایللیکلرینده عمومیتله بوگونکو شمالی - جنوبی آذربایجان و همدان اطراف اهلایسی عینی کؤکلر اولموش و التصاقی دیللرده دانیشاردیلار، بئله کی، چاغداش دیلچیلیک علمی همین بو وضعیتده اولان معاصر دیللری واحد بیر دیلین، قسماً اوزاق اولسادا، چئشیدلی لهجه لری حساب ائدیر. قدیم تاریخ متخصصلری نین اکثری

قدیم سومر، ایلام، بابیل، اککد، یهودی، کاسسی، اورارتو و سایر منابعه اساساً، بو دیللری مستقل دیللر گؤسته ریلر، لاکین زامان کئچیب، او دیللر باره ده معلوماتلار گئیشیلندیکجه، بو دیللر و اونلارین خلقلرینین تاریخی اؤیره نیلدیکجه، عالیملر بو دیللرین چوخونو بیر - بیرینه یاخین و عینی کؤکلو قید ائدیرلر. مثلاً بحث ائتدیگیمیز بو دؤورلرده بو گونکو شمالی، جنوبی آذربایجان و همدان اطراف اراضیسینده یاشامیش قوتی، لولوبی، ماننا، مئهرانی، کاسسی، کاسپی، آلبان و خلقلرینین دیللریندن دانیشاراق ا.م. دیاکونوف یازمیشدیر:

«.... دئمک اولارکی، آدلاری آپاریلان دیللر، عمومیتله و یا بعضاً بیر طرفدن اسکی مدنیت منطقه لرینین بیرینین دیلی، یعنی ایلام دیلیله، او بیر طرفدن ایسه "کاسپی و آلبانیلارین" و شمالی آذربایجانین (آران) باشقا قوملارینین دیلی و خزر دنیزینین (کاسپی دیزی) جنوبغرب قونشوسو اراضیلری خلقلرینین دیلیله قونشولوغو اولموشدور.^۱

ا.م. دیاکونوفون سؤزلرینی ساده دیل ایله افاده ائتسک دئمه لی بیک کی، بو گونکو ایرانین بوتون غرب منطقه لرینده، او جمله دن شمالی و جنوبی آذربایجان و همدان - اسدآباد - قزوین - زنجان اراضیسینده م.ق. ۸ - ۹ - ۱۰ - نجی یوز ایلیکلرده یاشامیش خلقلرین دیلی بیر - بیرینه یاخین، عینی کؤکلو اولموش و او دیللرین مرکزینده نچه مین ایل اوندان قاباق همین منطقه نین رسمی و اینکیشاف ائتمیش ادبی دیل اولموش ایلام دیلی دایانمیشدیر، نجه کی، ایلام مدنیتی همین دؤورده همین بو منطقه خلقلری، خصوصیه بو گونکو ایران اراضیسینین غربینده یاشامیش خلقلر مدنیتی نین اؤزه یی اولاراق، مرکزینده دایانمیشدیر و هخامنیشلر زامانینا قدر تقریباً اوج مین ایل دوام ائدیپ چیچکلنمیش بو مدنیّت بو گونکو ایرانین قدیم، ان زنگین و افتخار دوغوران مدنیّت اولموش، همده بوتون بشر مدنیّتینین تمل داشلارینی قویان مدنیّتلردن بیر اولموشدور.

بحث ائتدیگیمیز بو دؤورلرده مرکزی ماد دیارینین شرق قونشولوغوندا ایران دیلی قبيله لرده اولموشلار. ا.م. دیاکونوف بو واقعیتی بئله افاده ائدیر:

«قیزیل اوزن دره سینین یوخاری حیصه سیندن توتموش مشرقه دوغرو - کویر صحراسینا قدر بیر اؤلکه واریدی کی، آسوریلر اونا، سؤزون ساده معناسیندا، ماد (مادی) اؤلکه سی دئییردیلر. بو یئرلرین بیر قسمتی آسوری حکومتینه تابع ایدی. قزوین - همدان خطینه قدر یاییلمیش شخص و یئر آدلاریندان قضاوت ائتسک، بو منطقه ده ده قوتی - لولوبی دیلی حاکم ایدی، لاکین بو خطین شرق قسمتینده، گؤسته ریلن دیل ایله بیرلیکده (خصوصیه یئر آدلاریندا)، تدریجیه ایرانی عنصر اوستون اولور.^۲

بو گونکو همدانین جنوبوندا اولموش "اٹلی پی" خلقی و دؤولتی داخلینده ایلام و کاسسی

■

۱ - ماد تاریخی، ص ۶۱.

۲ - ماد تاریخی، ص ۲۱.

خلقی و دیلی اساس رول اوینامیشدیر. آراز چایی ایله اورمو گؤل و آراسیندا، هابثله بو گؤلون غربینده، چوخ احتمال "هورری" و "اورارتو" مدنیتی و دیلینین تأثیری گوجل و لوموشدور. بو گونکو ایران آذربایجانین غربی، زاقروس داغلارینین غرب یاماجلاری و آرازین شمالیندا بحث اولونان بو دؤورده، اورارتودان علاوه گورجو دیلی ائلرده اولموشلار. بحث ائتدیگیمیز بو زامانلار قدر آسوری شاهلاری سوریه، فلسطین و بابیلدن سامی کؤکل و ائلری ده بعضاً آذربایجان - ماد اراضیسینه کؤچورتموشلر. بو گون اورمو شهرینین غرب قسمتلرینده، داغلیق منطقه لرده یاشایان آسوریلر بونلارین قالیقلا رییدیر.

دئمک، م.ق. یئددینجی یوز ایلیگه قدر بو گونکو آذربایجان، همدان، قزوین، زنجان، خزر ساحیللری منطقه لرینده اساساً قوتتی، لولوبی، هورری و اورارتو خلقلری - ائتیک جهتدن عینی و دیل جهتدن التصاقی خلقلر یاشامیشلار و بونولا برابر مرکزی مادیین شرقینده ایران دیلی و ماد اراضیسینین داخلینده چوخ آز عده سامی دیلی ائلرده یاشامیشلار. بو آرادا التصاقی دیلی لر مدنیت جهتدن او بیرلردن اوستون اولموش و آپاریجی و رهبر رولو اوینامیشلار. التصاقی دیلی بو خلقلرین دیل و مدنیتلری مرکزینده ایلام دیلی و مدنیتی دایانمیشدیر. □ □ □

□ اجتماعی و دؤولت قورولوشو

قونشولوق و عینی کؤکل و لوک اوجوندان ماننا - مادلارلا اورارتولارین مدنیتی اولدوقجا بیر - بیرینه یاخین ایدی زئوه، حسنلو و گوی تپه دن کشف اولونموش ماننا - ماد تاریخی اثرلری ده بو واقعیتی آیدین گؤسته ریر، چونکی بو تاریخی اثرلر اورارتولارین اثرلریله تقریباً عینی دیر. دیگر طرفدن ماننا - قوتتی - لولوبی لرین کاسسیلر و ایلاملارلا یاخین لیغی و ائتیک وحدتی اوچون اونلارین مدنیتی شبهه سیز ماننا - ماد مدنیتینه تأثیر ائتمیشدیر. بوتون بو علاقه و یاخین لیقلا ماننلارین دؤولت قورولوشو، ائله جه اجتماعی و تولیدی علاقه لرینه تأثیر ائتمیشدیر. بو مختلف خلقلرده، او جمله دن ماننا جمعیتینده قولدارلیق اولمامیشدیر، اونا گؤره کی، اونون بو خلقلر داخلینده اجتماعی، اقتصادی زمینه سی، کؤک و تملی اولمامیشدیر.

میلاددان هله ایکی و اوچ مین ایل اولدن ماننلار داخلینده ائل باشچیسی، ائل قورولوشو و ائل اداره سیستیمی اولموشدورکی، تدریجله شاهلیغا چئوریلیمیش و کیچیک شاهلیقلار بیرلشدیکجه، شاهلیق سیستیمی م.ق. یئددینجی عصر دن ارثی اولموشدور، لاکین بونولا برابر ماننا - مادلار داخلینده، قدیم ائل قایدا - قانونو اولموش آغ ساققالار شوراسی دا موجود اولموشدورکی، شاهلارین قدرتی نی محدودلاشدیرمیش؛ اونلارین دیکتاتورلوغونون قاباغینی آلمیش و لازیم گلدیکده اونو ده ییشمیشلر. آغ ساققالار شوراسی اعیان - اشراف، باشچیلار، نفوذلو شخصلر، یئرلی رئیس لر، شاهلارین یاخینلاری، ایالت و ولایتلرین حاکملریندن سئچیلردی و بونا گؤره ده زامان کئچدیکجه داها چوخ یوخاری طبقه لرین خیرینه ایشله میش و تدریجله سونرا شاهلیق قدرتی نه حل